

SIFA rapport

Nr. 5/96

Einar Ødegård

På ulendte veier - evaluering
av Stifinnerprosjektet

atens institutt for alkohol- og narkotikaforskning
National Institute for Alcohol and Drug Research

**PÅ ULENDTE VEIER - EVALUERING AV
STIFINNERPROSJEKTET**

Einar Ødegård

Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning
Oslo 1996

ISBN 82-7171-203-9

FORORD

Høsten 1992 ble Stifinnerprosjektet startet opp. En uttalt forutsetning da man besluttet å sette i gang prosjektet var at det skulle evalueres. Et ønske var å få undersøkt effekten som tiltaket hadde på klientene. Man ville også at det institusjonelle vilkår - behandling innenfor rammene av et fengsel - skulle kartlegges og analyseres.

Denne evalueringsrapporten gir ikke svar på alle de spørsmål som det er naturlig å reise og som det er ønskelig å få klare svar på. Vi tror likevel at rapporten bidrar til et bedre kunnskapsgrunnlag som kan komme til nytte både for politiske beslutningstakere og de ansvarlige for Stifinnerprosjektet og eventuelt lignende prosjekter. Jeg vil takke ansatte ved Oslo kretsfengsel, Tyrili-ansatte ved avdeling C-3 og stifinnerne for godt samarbeid. En takk til Solveig Øyri som har bidratt til å gi manuskriptet en mer lesevennlig form. Til slutt vil jeg takke mine kolleger ved SIFA for særdeles nyttige kommentarer.

Evalueringsstudien er finansiert av Norges forskningsråd.

Oslo, november 1996

Einar Ødegård

INNHold

1	Bakgrunn	5
2	Problemstilling og metode	6
2.1	Hva evalueringen skal forsøke å svare på.....	6
2.2	Data og metode.....	8
3	Faglig fundament og innhold	14
3.1	Faglig forankring.....	14
3.2	Struktur og faser.....	17
4	Stifinnerne - hvem er de	19
4.1	Bakgrunnsforhold.....	21
4.2	Misbrukskarriere.....	25
4.3	Kriminalitet.....	26
4.4	Narkotikagjeld og legale fordringer.....	30
4.5	Oppsummering.....	37
5	Delmål på veien	37
5.1	En stoffri avdeling.....	39
5.2	Ærlighet.....	41
5.3	Kameratstøtte.....	44
5.4	Stil, tone og språk.....	47
5.5	Oppsummering.....	52
6	Stifinnere i behandling og etter prøveløslatelse	53
6.1	Behandlingstid og behandlingsgjennomføring.....	53
6.2	Misbruk etter.....	57
6.3	Kriminalitet etter.....	65
6.4	Oppsummering.....	71
7	System og rolle - konflikt og tilpasning	72
7.1	Premisser og prosess - interne og eksterne samarbeidsrelasjoner.....	72

7.2	Sanksjoner - straff eller terapeutisk intervensjon.....	81
7.3	Systemfusjonering og institusjonelle paradokser.....	91
7.4	Rollekonflikt og rolleilpasning.....	101
7.5	Fra skeptisk velvillighet til velvillig akseptering.....	110
7.6	Oppsummering.....	115
8	Sammendrag	117

1 BAKGRUNN

Bakgrunnen for Stifinnerprosjektet var at Sosialdepartementet i samarbeid med Justisdepartementet ønsket å utrede muligheten for økt innslag av behandlingsrettet arbeid overfor innsatte rusmisbrukere som soner i kontraktsavdelinger. Ut fra dette ønsket ble det besluttet å starte opp et treårig forsøksprosjekt som involverte Oslo Kretsfengsel, Bredtveit kvinnefengsel og behandlingsinstitusjonene Tyrilikkollektivet og Veksthuset.

På initiativ fra Justisdepartementet og Sosialdepartementet ble det 7. januar 1991 avholdt et seminar på Kriminalomsorgens utdanningssenter (KRUS). Emnet for seminaret var rehabiliteringstiltak for innsatte i norske fengsler med rusmisbrukproblemer og bakgrunnen var et ønske i departementene om å videreutvikle de rehabiliteringstiltak som allerede forelå. På dette møtet presenterte Georg DeLeon fra Community Studies Institute Inc., New York Stay'n Out, et amerikansk prosjekt fra 15 års erfaring med behandling innenfor fengsel. Dels etter modell fra "Staying Out"-prosjektet i USA ønsket departementene å utvikle kontraktsavdelingene i norske fengsler videre i retning av rehabilitering.

I september 1991 reiste en delegasjon bestående av representanter fra Sosialdepartementet, Justisdepartementet, Oslo Kommune, Fengselsvesenet og de fire ovennevnte fengsels- og behandlingsinstitusjonene på en ukes studietur til USA for å se nærmere på prosjekter hvor behandling av rusmisbrukere skjer i fengslene - det såkalte Stay'n Out i fengselet Arthur Kill Correctional Facility i New York og Key-project i fengselet Gander Hill i Delaware, sør for New York.

Høsten 1991 gir Sosialdepartementet økonomisk bevilgning og klarsignal til "forprosjektering av prosjekt vedrørende utvikling av

rehabiliteringstiltak” (brev fra Sosialdepartementet til Oslo kommune 7/10 1991). I mars 1992 gir Sosialdepartementet i samråd med Justisdepartementet klarsignal for oppstartning av to rehabiliteringsprosjekter - et ved Oslo kretsfengsel og et ved Bredtveit kvinnefengsel (brev fra Sosialdepartementet til Oslo kommune 11/3 1992).

I mars 1992 reiser nok en delegasjon til USA. Deltakere på denne turen er prosjektledere og representanter for de berørte fengselsavdelingene. Oppholdet strekker seg over knappe to uker, og delegasjonen besøker under oppholdet Therapeutic Communities innenfor fengselsmurene ved flere anstalter i New York; Arthur Kill, Bayview Woman's Facility, Gander Hill og en åpen avdeling under Gander Hill.

I juni 1993 beslutter Sosialdepartementet å avslutte prosjektet ved Bredtveit kvinnefengsel (brev fra Sosialdepartementet til Oslo kommune 21/6 1993). Den praktiske oppstartingen av Stifinnerprosjektet skjedde 6. oktober 1992 da de første klientene kom til avdeling C-3 ved Oslo kretsfengsel.

2 PROBLEMSTILLING OG METODE

2.1 Hva evalueringen skal forsøke å svare på

Mål er et nøkkelord innenfor evalueringsvirksomhet. Grad av måloppnåelse er det helt sentrale kriterium for å kunne vurdere om noe er vellykket eller ikke.

Hva var så Stifinnerprosjektets mål? I *Rammeplan for treårige forsøksprosjekt* heter det: “Prosjektet har som målsetting å redusere tilbakefall til kriminalitet og rusmiddelmisbruk for de innsatte som tas

inn i kontraktsavdelingen” (Rammeplan for treårig forsøksprosjekt 1991: 3). Denne målangivelsen gjentas og beskrives som “det overordnede målet” i *Prosjekthåndboka* (1993: 6).

Rehabiliteringen forstås som en hierarkisk, progressivt oppbygd prosess. Et viktig steg mot et senere rusfritt liv vil være å avstå fra bruk av stoff under oppholdet på avdeling C-3 ved Oslo kretsfengsel. I *Prosjekthåndboka* beskrives det som “en grunnregel”(Ibid: 56) at ingen bruk av rusmidler skal forekomme på avdelingen. Det heter at “bruk av rusmidler på avdelingen er et av de mest alvorlige tillitsbrudd” (Ibid: 56). En stofffri avdeling er en viktig målsetting for prosjektet.

I *Prosjekthåndboka* heter det at “det ikke vil være mulig å komme seg ut av kriminalitet og misbruk uten at hver enkelt deltaker settes i stand til å velge nye verdier å leve etter” (Ibid: 22). Det pekes ut 10 grunnverdier som prosjektet skal være basert på. Noen av grunnverdiene har karakter av proklamasjoner (“mennesket er godt, handlinger kan være dårlige”, “tro og håp”). Andre kan forstås som moralske levereregler av mer operasjonell og målbar karakter. Grunnverdiene forstås som forutsetninger for rehabilitering - de er “mål på veien” (Ibid: 22). De skal prege avdelingen. Ærlighet både overfor seg selv og andre i prosjektet er en verdi prosjektet skal “demonstrere i praksis” (Ibid: 22). Kameratstøtte - det vil si “å bry seg er å bry seg om (..) ta opp problemer og vanskelige sider ved en kamerat som du mener han må forandre på” (Ibid: 23) - er likeså en verdi en vil skal være rettesnor for stifinnerne.

Det uttrykkes også et annet delmål : stil og tone. Med det mener man en form for kommunikativ samhandling hvor skrik, banning og trusler er fraværende. Et annet delmål som riktignok ikke er uttrykt eksplisitt i *Prosjekthåndboka*, men som særlig i prosjektets innledende fase framsto som en terapeutisk målsetting - var å avlære fengselsspråket. Forskjellige beskrivelser gir ofte ulike assosiasjoner og forståelse. Perspektivet endres. Språket ble fra terapeutenes side sett

som et viktig *instrument* både for å rykke stifinnerne ut av den kriminelle identiteten, og for å tydeliggjøre at C-3 var noe annet enn en ordinær fengselsavdeling - dette var en avdeling for rehabilitering.

Delmålene ble som nevnt forstått som premisser for rehabiliteringen og dermed avgjørende for prosjektets suksess. Det er derfor naturlig at evalueringen også vurderer i hvilken grad disse ble innfridd og den betydning de hadde i rehabiliteringsprosessen.

I brev fra Sosialdepartementet til Statens institutt alkohol- og narkotikaforskning (SIFA) av 22.01.93 ble det i tillegg uttrykt ønske om at evalueringen tar opp spørsmålet om “betjentenes rolle og kompetanse”, og videre “prosjektets rammer, organisasjon og samarbeidsformer innenfor fengselet og i forhold til behandlingsinstitusjonene”. Departementet ønsker en drøfting av det vi kan forstå som *institusjonelle rammebetingelser* for prosjektet. I samsvar med et slikt ønske vil evalueringen forsøke å analysere både de organisatoriske og individrelaterte vilkårene for prosjektet. Vi vil analysere de forutsetningene og rammene ulike profesjoner arbeider innenfor, og om behandlings- og fengselssystemenes målinnretting og regelsystem kommer i konflikt med hverandre. Både på nivå av institusjoner og individer vil vi forsøke å drøfte hvilke tilpasningsproblemer og -konflikter integreringen av behandling i straffereaksjonen fører med seg.

2.2 Data og metode

Vi har gjort en klientregistrering som har hatt et før-etter-perspektiv. Stifinnerutvalget består av de 8 første inntaksgruppene til prosjektet. I alt dreier det seg om 42 individer som ble intervjuet ved inntak. Av disse ble det gjort oppfølgingsintervjuer med 32. En var død. To sa eksplisitt

at de ikke ville intervjues. Tre vegret seg mot å bli intervjuet ved ikke å ville inngå noen bindende avtale om intervjutidspunkt. Og fire greide vi ikke å oppspore.

Ved inntak i prosjektet har vi brukt to typer skjemaer som var utviklet i forbindelse med SIFA-prosjektet *Stoffmisbrukere i behandling*. Det ene skjemaet vi brukte, er et *inntaksskjema* som samler opplysninger særlig om problembelastning og funksjon ved inntak. Det andre er et *biografiskjema* som samler data om bakgrunn og individhistorikk. I tillegg til de to nevnte skjemaene har vi også gjort bruk av visse spørsmål hentet fra det såkalte CMRS-skjemaet (Circumstances, Motivation, Readiness and Suitability) - som forsøker å måle klientens motivasjon for behandling.

Vi har sammenlignet stifinnernes bakgrunn og individhistorikk med tre andre behandlingsutvalg. Når det gjelder to av disse utvalgene er klientene overført fra en fengselsanstalt til en behandlingsinstitusjon med hjemmel i fengselslovens § 12. Det tredje utvalget er et ordinært klientutvalg i den betydning at de ikke har en slik bakgrunn for sitt behandlingsopphold. Det ene utvalget dreier seg om § 12-klienter registrert i forbindelse med *Stoffmisbrukere i behandling*. Fra hovedprosjektet, som ennå ikke er avsluttet, har vi fått tilgang på data over § 12-klientene. Dette dreier seg om § 12-klienter som ble tatt inn i behandling i perioden 1990-1993. Fra forprosjektet har vi fått dataene på hele behandlingspopulasjonen - både § 12-klientene og de som var i behandling uten § 12-overføring. For de § 12-klientene som er registrert i forbindelse med forprosjektet, har inntaket i behandlingen skjedd i perioden 1988-1991. For de som var i behandling uten å ha § 12-overføring strekker inntaksperioden seg fra 1984 til 1991. For å få mest mulig sammenlignbare utvalg er kvinner og personer i polikliniske tiltak filtrert ut av de utvalgene vi sammenligner med. Vi sammenligner også stifinnerne med klientene innenfor behandlingsinstitusjonene Veksthuset

og Tyrilikkollektivet, slik disse er blitt rapportert og beskrevet med hensyn til karakteristika og behandlingsutfall hos Ravndal (1994), Ravndal og Vaglum (1995) og Tjersland (1995).

Ved å registrere type *utgang* fra prosjektet og gjøre oppfølgingsintervjuer har vi forsøkt å registrere forløpet og måle etter-situasjonen. Et vesentlig problem er imidlertid at tidspunktet for evalueringen gjør det vanskelig å operere med en observasjonsperiode som starter med behandlingsavslutning. Da vi våren 1996 gjorde oppfølgingsintervjuer, var det hele 21 % av stifinnerutvalget som ikke hadde avsluttet behandlingen og i tillegg 7 % som avsluttet behandlingen så sent som i 1995. De vi har den lengste observasjonsperioden etter behandlingsavslutning på, er selvsagt de som kom i de første inntakene og av disse igjen de som avbrøt behandlingen. Disse nevnte forholdene gjør at vi ikke kan gjøre bruk av behandlingsavslutning som initialtidspunkt for en observasjonsperiode. Isteden har vi valgt å se prøveløslatelse som et startpunkt for en observasjonsperiode. Prøveløslatelsen representerer en utfasing fra fengselsregimets kontroll, og man stilles fritt med hensyn til om man vil velge fortsatt behandling.

Et annet problem for evalueringen var at når det gjelder oppfølgingsintervjuer, har vi med ulike kohorter - grupper som på ulike tidspunkter er kommet med i prosjektet - å gjøre. Klientene går på ulike tidspunkter ut og inn av behandlingsfaser. Også innenfor en og samme kohort vil det være forskjell med hensyn til dato for prøveløslatelse og dermed når soningen avsluttes. Når vi har gjort oppfølgingsintervjuer, har vi i de enkelte intervjuene måttet forholde oss til ulike datoer for overføring til § 12 og prøveløslatelse. Oppfølgingsskjemaet er tilpasset registreringen ved inntak. Det er utformet både for å ivareta en ambisjon om å beskrive et forløpsperspektiv og det forhold at vi har med ulike kohorter å gjøre.

Vi kan jamføre stifinnerne med de tre andre utvalgene når det gjelder tid i behandling. Vi kan også sammenligne stifinnerne med § 12-utvalget (1990-1993) med hensyn til hvordan behandlingen ble avsluttet. Når det gjelder kriminell recidiv etter prøveløslatelsen, har vi også et fjerde utvalg som vi kan sammenligne stifinnerne med. Dette utvalget består av personer som ble domfelt i henhold til legemiddeloven og/eller § 162 i straffeloven og idømt ubetinget fengsel i perioden 1980 - 84 og i forbindelse med soningen ble overført til en behandlingsinstitusjon med hjemmel i fengselslovens § 12.

Under prosjektet registrerte vi fortløpende de *sprekker* - dvs. tilbakefall til rusmisbruk - som skjedde under C-3-oppholdet. Sprekkene ble datoført på den enkelte. I forbindelse med oppfølgingsintervjuet spør vi om antall sprekker under C-3 oppholdet. Ved å sammenholde de registrerte sprekkene med hva stifinnerne selv rapporterer i ettertid, får vi en viss validering av våre data. Noe over halvparten - 53 % - oppgir samme antall sprekker som er registrert, mens 47 % oppgir flere og til dels langt flere sprekker enn det registrerte antallet. Ingen oppgir færre sprekker enn det registrerte antallet. Det er rimelig å anta at mange sprekker ikke registreres. Resultatet kan således forstås å være i samsvar med hva en kan mene en burde finne hvis de selvrapporterte dataene skulle være valide. Vi spurte også om antall tidligere domfellelser. Gjennom å kontrollere hva stifinnerne selv oppgir mot registreringen i strafferegisteret, får vi også gjort en sjekk på datas validitet gjennom bruk av et eksternt validitetskriterium. Når vi korrelerer antallet dommer man selv har oppgitt med tallene slik de framkommer i strafferegisteret, finner vi et sterkt samsvar (Pearson $r = 0,9267$, $p < 0,001$). At det er høyt samsvar mellom hva stifinnerne rapporterer og hva strafferegisteret opplyser, samsvarer med et mer generelt funn innenfor forskningsfeltet når det gjelder spørsmålet om selvrapporterte datas validitet. (Weis, 1986)

På grunn av vår spesielle observasjonsperiode er det problemer med å evaluere behandlingseffekten. Det er også et metodeproblem knyttet til at vi ikke har noen kontrollgruppe. Når vi skal måle effekten av et behandlingstiltak, burde vi ideelt sett operert med en kontrollgruppe. Det viste seg imidlertid at søkningen til prosjektet ikke gjorde det mulig å etablere en slik kontrollgruppe. Søknaden var for liten. I ikke-eksperimentelle studier som her, hvor en må gå ut fra at seleksjonen av klienter ikke er tilfeldig, kan det bli et spørsmål om hva som forklarer eventuelle forskjeller. Er det behandlingen eller mekanismer i seleksjonen? Diskrepansen mellom ideelle krav og de virkelige rammer en slik effekt-studie må operere innenfor, er noe vi må leve med.

I tillegg til registreringen av klientenes behandlingsforløp har vi også gjort en registrering på to tidspunkter av holdninger til prosjektet blant de ansatte ved Oslo kretsfengsel. Registreringen hadde form av *spørreskjemaundersøkelse* og omfattet hele avdeling A, det vil si at den delen av fengselet som betjener varetekt, er holdt utenfor. Videre er det kun ansatte i *sikkerheten* som er spurt - det vil si inspektører, 1. betjenter og fengselsbetjenter. Våren 1993 gjennomførte vi den første undersøkelsen. To og et halvt år senere - høsten 1995 - gjentok vi undersøkelsen for å se om det hadde skjedd endringer i synspunkter og meninger. I 1993 fikk 116 ansatte utlevert spørreskjema og i 1995 106. Reduksjonen i antall tilskrevne har sin forklaring i at det har skjedd en stillingsreduksjon ved fengselet i løpet av perioden. I 1993 fikk vi svar fra 66 %. I 1995 var svarandelen redusert til 54 %. Den lave svarprosenten bidrar til å skape en viss usikkerhet med hensyn til å vite hvor representative svarene er.

Vi har også et datatilfang som er basert på *kvalitative observasjoner, samtaler og intervjuer*. Høsten 1992 var vi til stede på to såkalte planleggingsmøter med representanter for Oslo kretsfengsel,

Tyrili, Bredtveit kvinnefengsel, Veksthuset og Oslo kommune. Våren og sommeren 1993 deltok vi ved fem anledninger på de såkalte planutvalgsmøtene ved C-3. Dette er forum for fengselsansatte og terapeuter ledet av fengselsinspektøren ved C-3. Vi deltok på konferansen på Lygnaset i mars 1993 hvor terapeutene og de fengselsansatte oppsummerte og diskuterte erfaringene med prosjektet så langt. Vi var også til stede ett og et halvt år senere - 4. oktober 1994 - på den såkalte *Stifinnerdagen*. Her ble igjen erfaringene med prosjektet oppsummert og diskutert, men denne gangen var også stifinnerne trukket med som sentrale bidragsytere. I perioden fra mars 1993 til midten av november 1994 var vi til stede på i alt 31 såkalte fredagsmøter ved avdeling C-3. Vi har intervjuet følgende personer som har vært engasjert i prosjektet enten som rådgivere, terapeuter eller som fengselsansatte med arbeidstilknytning på avdeling C-3: Arne Schanche Andresen, Allan Bernhard, Einar Seierstad, Terje Løweng, Christin Torp og Tore Stenshagen.

Ved å være til stede og observere de ulike deltakerne i ulike prosjektsammenhenger, gis det mulighet til innsyn i en sosial virkelighet som ikke umiddelbart framtrer gjennom bruk av spørreskjemaer. Konflikter mellom behandlings- og straffesystemet vil manifesteres i situasjoner som ofte ikke kan registreres ved hjelp av spørreskjema. Derimot vil den kunne fanges opp ved observasjon og mer eller mindre uformelle samtaler med ulike aktører i prosjektet. Både ved observasjon og gjennom samtaler - både improviserte og spontane, men også mer planlagte og strukturerte - har vi forsøkt å registrere typiske trekk ved samhandlingen; synspunkter, forventninger, fordommer og rolleforståelse. Forventninger, fordommer og rolleforståelse vil være strukturelle rammer som legger føringer på samhandlingen. En kvalitativ tilnærming tar sikte på *en fordomsfri beskrivelse* av disse vilkårene. Det paradoksale er imidlertid at en forutsetningsløs og

dermed fordomsfri tilnærming til et emne, ikke vil kunne gi noen ny innsikt - noen ny erkjennelse. Det vil alltid være et gjensidig avhengighetsforhold mellom teori og data. Et problem blir derfor at vi planter inn vår egen forutinntatthet i samtaler og situasjonene. Vi må være på vakt mot at det ikke bare er vårt eget forhåndskart vi får bekreftet.

Vi har forsøkt å være nøye med å ta notater - også hvor det mer er situasjoner enn samtaler som beskrives - og la disse notatene få en form av mest mulig saklighet fri fra fortolking. Slik har vi forsøkt å skape en analytisk distanse til dataene for å prøve å unngå at det kun blir våre egne fordommer vi bekrefter.

3 FAGLIG FUNDAMENT OG INNHOLD

3.1 Faglig forankring

Stifinnerprosjektets behandlingsideologi er forankret innenfor *kollektivtradisjonen* (Prosjekthåndboka 1993: 21) og det som er blitt kalt *den pedagogiske behandlingsformen* (Hilte 1990). I tillegg baserer prosjektet seg på erfaringer og ideer fra fengselsprosjektene *Stay'n Out* og *Key-Project* i USA.

Til grunn for den pedagogiske behandlingsformen ligger en forståelse av at narkotikabruk og livsstil springer ut av *en feilaktig innlæring* som har funnet sted i en kriminell eller narkoman sub-kultur. Den pedagogiske behandlingsformen legger vekt på kontroll, regler og sosial trening, korreksjon og instruksjon.¹ Stifinnerprosjektets mål er

---

¹

Den pedagogiske strategien synes på mange måter å svare til hva

både å utvikle mestringsstrategier og “nye måter å tenke på, nye holdninger, verdier” (Ibid: 11) og dermed “innlære” en alternativ atferd. I *Prosjekthåndboka* refereres det i denne sammenheng til sosialpsykologen *Albert Bandura* (Ibid: 22). Bandura ser formingen av individet som et samspill innenfor en triadisk relasjon hvor atferd, kognitive og andre faktorer knyttet til individet og det omkringliggende miljøet er bestemmende. Ifølge Bandura har vi visse grunnleggende kognitive kapasiteter. Evne til å endre atferd gjennom indre standarder og selvevaluerende reaksjoner - *evne til selvregulering* (self-regulatory capability) - er en slik kapasitet. De 10 grunnverdiene som er sagt å skulle prege prosjektet og som “et nytt liv uten rus og kriminalitet” skal “tuftes på” (Ibid: 22), må forstås som et forsøk på å sette slike standarder. I det sosiale fellesskapet skal verdiene “demonstreres i praksis” (Ibid: 22). I prinsippet kan læring gjennom erfaringer med egne handlinger ifølge Bandura, erstattes med å observere andre mennesker og deres handlinger. Mennesket har en *evne til modell-læring* (vicarious capability) der læring skjer gjennom observasjon av andres atferd. Rolleforbilder og imitasjoner av disse kan ifølge Bandura, erstatte egen

---

Bernstein (1976) har kalt den instruerende sosialiseringssammenheng. Bernstein har beskrevet barns sosialiseringssammenhenger. Han regner opp fire slike sammenhenger: den regulerende, den instruerende, den fantasistimulerende og den mellommenneskelige. Den regulerende eller regelbestemte kjennetegnes av autoritetsrelasjoner hvor oppmerksomheten fokuseres på den moralske ordningens regler og virksomhet som støtter opp om denne. I den instruerende tilegner mennesket seg ulike ferdigheter og forestillingen om mennesket og tingenes objektive natur. Den fantasistimulerende sammenheng kjennetegnes av oppmuntring til å eksperimentere og skape sin verden ut fra egne vilkår. I den mellommenneskelige sammenheng rettes oppmerksomheten mot ulike følelsesstilstander, både egne og andres.

erfaring. I prosjektet kommer dette til uttrykk i vektleggingen av rolleforbilder “som både ansatte, og innsatte med en viss tid i prosjektet, forutsettes å påta seg” (Ibid: 23).

Prosjektet er basert på “innføring av en viss lagdelt struktur deltakerne imellom” (Ibid: 30) som svarer til fasen man befinner seg i. En slik progresjonstenkning finner man både i “*kollektivtenkningen*” og som prinsipp for de amerikanske fengselsprosjektene. Tanken om rehabilitering som en progressiv og hierarkisk prosess er ikke ny.² Stifinnerprosjektet og de amerikanske fengselsprosjektenes faglige referanse i denne sammenheng er særlig arbeidene til den amerikanske psykologen *Erik Erikson*. Erikson ser menneskets identitetsutvikling som en prosess i faser. Det er en *etologisk teori*, som ser menneskets livsutvikling som en dynamisk prosess generert av psyko-sosiale kriser. Krisene representerer vendepunkter som innleder faseoverganger. I alt opererer Erikson med åtte faser fra barn til voksen. Prosjektets bruk av Erikson synes først og fremst å knytte an til forståelsen av en faseinndelt progresjon, og ikke *krise* som dynamisk genererende mekanisme. Ifølge Stifinnerprosjektets veileder *Allan Bernhard* befant stifinnerne ved

---

2

Tanken om rehabilitering av innsatte satt i system som en hierarkisk prosess hvor man gjennom god oppførsel kvalifiserer til å avansere til nye klasser og hvor incentivet ligger i fordelingen av privilegier i klassesystemet, er ikke ny. Det såkalte irske, progressive system, eller klassesystemet som ble introdusert innenfor fengselsvesenet på midten av 1800-tallet og som avløste Filadelfiasystemet og Auburnsystemet var nettopp basert på en slik ide. Nyinnsatte fanger startet sin soning i isolat, og først etter en tid ble de overført til soning i fellesskap med andre innsatte. Fra denne fasen av soningen opparbeidet de seg poeng som var grunnlag for opprykk til nye klasser. Privilegiene - adgang til besøk, tobakksrasjoner etc. - avhang etter hvilken klasse en var plassert i. (Hauge 1996)

inntak seg på tre-fire års stadiet - det Erikson kaller *lokomotorisk-genital fase*; en fase preget bl.a. av fysisk og verbal aggresjon. Ambisjonene slik de ble skissert av veilederen, var at ved utgangen av prosjektet skulle stifinnerne i henhold til Eriksons skjema være i puberteten. Denne fasen er ifølge Erikson, preget av *et fragmentarisk ego og rolleforvirring*. Puberteten er fase fem i Eriksons skjema. Det gjenstår tre *voksenfaser*. Prosjektets ambisjon kan derfor beskrives som det å gi en ny mulighet, en ny start på en voksentilværelse. Umiddelbart virker derfor ikke prosjektets målsetting overambisiøs og kanskje nettopp derfor realistisk.

3.2 Struktur og faser

Stifinnerprosjektet har fire faser. De to første fasene er lokalisert til avdeling C-3 ved Oslo kretsfengsel. I den tredje fasen befinner stifinnerne seg i behandlingsinstitusjon. Den fjerde fasen skal avsluttes ved at stifinnerene etablerer seg utenfor behandlingsinstitusjon.

Den første fasen kalles *vindfang* og varer tre til fire måneder. Fasen innledes med en orienteringsperiode (to uker) hvor de innsatte blir gjort kjent med opplegg, rutiner, med staben og med hverandre. Orienteringsperioden har også sin innledning; en fire til seks dagers fjelltur. I orienteringsperioden blir stifinnerne låst inn på cella kl. 23.00. Når de to ukene er avsluttet, er innlåsing en tilbakelagt stadium. I den resterende del av første fase er stifinnerne (med unntak av permisjoner og framstillinger) hele tiden innenfor fengselet. De arbeider i fengselet, enten i fengselets bilverksted eller med vedlikehold.

Den terapeutiske ambisjonen i løpet av disse tre til fire månedene er at stifinnerne skal erkjenne og kunne snakke om sine problemer og "ta et valg" (Ibid: 35) om å komme ut av misbruk og kriminalitet.

Andre fase kalles *veivalg* og har også en varighet på tre til fire måneder. I denne fasen har de innsatte frigang, dvs. de arbeider på dagtid utenfor fengselet, ved Tyriliseret i Oslo.

I andre fase legges det ytterligere vekt på bearbeiding av følelsesmessige forhold og motivasjonsprosessen for videre rehabilitering i behandlingsinstitusjon. Mot slutten av denne perioden intensiveres arbeidet med videre rehabiliteringsplaner og overføring til fortsatt soning i behandlingsinstitusjon.

Målsettingen i de to første fasene er å utvikle *en ny stil og tone*. De innsatte skal lære seg en samtale- og diskusjonsform hvor kjefting og fysisk håndgemeng er fraværende. De skal lære seg å ta ansvar for seg selv, men også for sine medinnsatte. De skal få økt selvinnsikt. Redskaper her er både samtalegruppene, og fredagsmøtene som oppsummerer ukens begivenheter for prosjektet som helhet og for den enkelte. Stifinnerne skal utvikle nye ferdigheter, bedre sitt selvilde og selv kunne prioritere områder som det særlig er nødvendig å arbeide videre med når de forlater fengselet. I denne prosessen er den sosiale treningen gjennom arbeidet og samværet i et fellesskap på avdelingen viktig. Både hvordan man fungerer i et arbeidslag og hvordan man samarbeider i et bofellesskap er utgangspunkt for korreksjon, instruksjon, kritikk og oppmuntring.

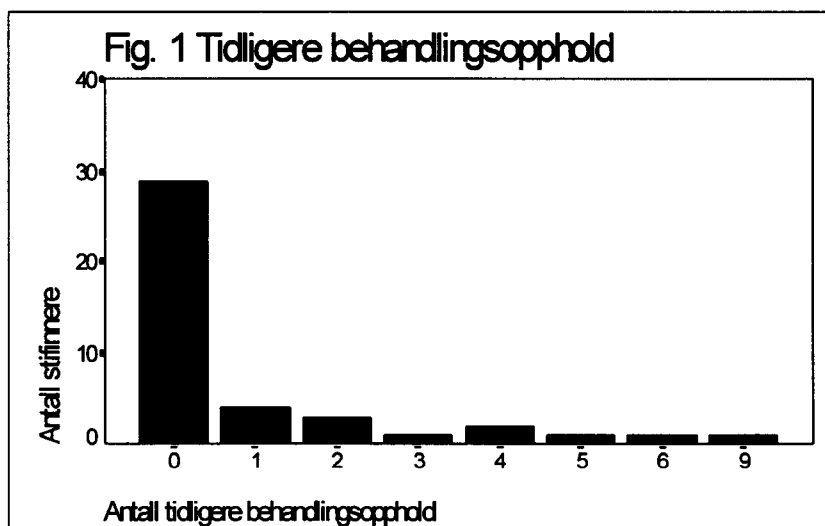
I tredje fase, som kalles *veien å gå*, overføres stifinnerne til en behandlingsinstitusjon i henhold til § 12 i fengselsloven. Opprinnelig var tanken at stifinnerne i fase tre skulle spres på ulike kollektiver. De første § 12-overføringene gikk også til Sørlandskollektivet, en institusjon utenfor Tyrilistiftelsen. Av forskjellige grunner ble planene etter hvert endret slik at Tyrilistiftelsen ble hovedaktør i prosjektet. Tredje fase varer ca. seks måneder. Samtalegruppene bearbeider av personlige, følelsesmessige forhold fortsetter. Samtidig legges det større vekt på botrening, økonomitrening og det å skape et nettverk også

utenfor behandlingsinstitusjonen, som forberedelse til fase fire.

Fjerde fase er en utskrivningsfase fra behandlingsinstitusjon - en fase som forbereder overgangen til egen bolig og jobb/skole. Denne fasen er også stipulert til seks måneder. Når disse seks månedene er gått, skal klienten være etablert utenfor behandlingsinstitusjon. Fortsatt behandlingsopplegg vil nå bli vurdert individuelt.

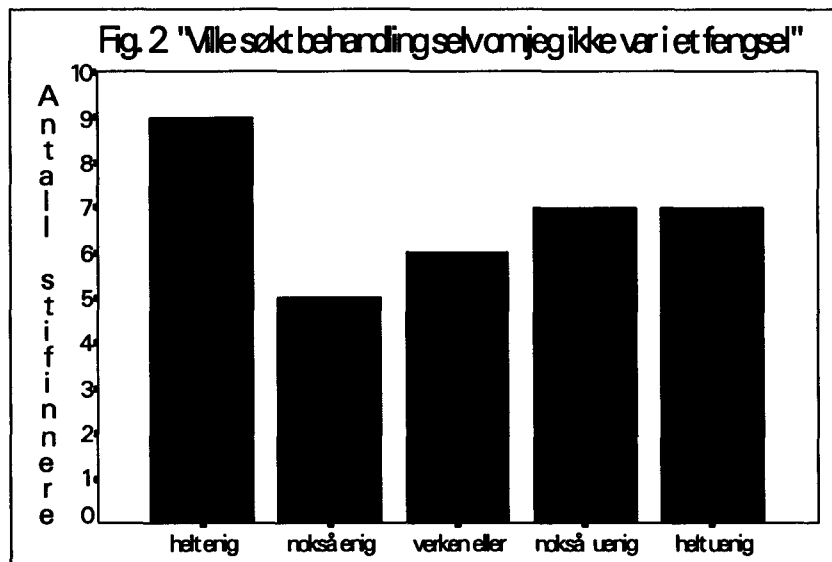
4 STIFINNERNE - HVEM ER DE

Den første gruppen stifinnere som inngår i denne undersøkelsen, startet sitt opphold ved avdeling C-3 ved Oslo kretsfengsel 16. oktober 1992. I alt dreier det seg om 46 inntak og 42 individer (det er gjort 4 reinntak - personer som av ulike grunner gikk ut av prosjektet og som på et senere tidspunkt igjen ble tatt inn - i denne prosjektperioden).

Fangepopulasjonen representerer en opphoping av individer som nettopp er målgruppe for mange av de tiltakene som samfunnet setter inn for å bekjempe misbruksproblemet. Ut fra hvordan stifinnernes tidligere kontakt med behandlingsapparatet har vært, kan det synes som om prosjektet når fram til misbrukere som tidligere i liten grad har vært tilgjengelig for behandlingsinnsats. En klar majoritet, hele 29 stifinnere - eller 69 % - har ikke tidligere hatt behandlingsopphold for sitt rusmisbrukproblem. For de fleste stifinnerne representerer derfor prosjektet den første nærgående kontakten med behandlingsapparatet. Sammenlignet med det øvrige behandlingsklientellet synes stifinnerne i større grad å være noviser i forhold til terapeutisk innsats. I alle de tre utvalgene som vi jamfører stifinnerne med når det gjelder bakgrunnsforhold og individhistorikk, er det en majoritet som tidligere har vært i behandling. Blant § 12-klientene (1990-1993) er det 46 % som ikke tidligere har vært i behandling. Forskjellen fra stifinnerne er imidlertid ikke statistisk signifikant. Derimot er det statistisk signifikant forskjell mellom stifinnerne og § 12-klientene (1988-1991). Blant § 12-klientene (1988-1991) har bare 23 % ikke vært i behandling tidligere. Blant de som ikke er overført fra en fengselsanstalt - de som ikke har hatt § 12-overføring - er det 25 % som tidligere ikke har vært i behandling. Også her er forskjellen til stifinnerne statistisk signifikant.

Antagelsen om at Stifinnerprosjektet når fram til et misbrukersegment som ellers ikke har vært like lett tilgjengelig for behandlingsapparatet, styrkes når vi ser hvordan stifinnerne svarer på spørsmålet om de ville søkt behandling hvis de ikke hadde vært i et fengsel. For en relativt stor andel stifinnere var behandling i deres situasjon betinget av at de satt i et fengsel.

I alt er det 34 stifinnere som har besvart spørsmålet. Av disse sier 9 seg "helt enig" i påstanden om at de ville ha søkt behandling selv om de ikke satt i fengsel, 5 sier seg "nokså enig", 6 sier "verken eller", mens 7 sier seg "nokså uenig" og 7 sier seg "helt uenig".

4.1 Bakgrunnsforhold

Fra et evalueringssynspunkt er det interessant å se om det er spesielle karakteristika ved stifinnerutvalget til forskjell fra andre klientgrupper. Også historisk-biografiske data som berører stifinnernes familiære bakgrunn og oppvekstvilkår bør undersøkes i en slik sammenheng. Nedenfor presenterer vi en del slike kjennetegn ved stifinnerutvalget.

Tabell 1   Bakgrunnsforhold

Gjennomsnittsalder	29,9 år
Foreldre skilt før klienten fylte 16 år eller ikke bodd sammen	60 %
Far, problematisk forhold til alkohol	49 %
Mor, problematisk forhold til alkohol	26 %
Hatt tilsyn av barnevernet	45 %
Plassert i omsorgsplass utenfor hjemmet	50 %
Fullført niårig grunnskole	95 %
Problemer i skolen	69 %
Gjennomsnittlig antall skoleskift	2,4
Flyttet flere enn fem ganger før en fylte 16 år	38 %

Aldersgjennomsnittet avviker ikke fra gjennomsnittsalderen i de jamførende utvalgene. Gjennomsnittsalderen for stifinnerne er 29,9 år, mens det for de sammenlignende utvalgene varierer fra 29,2 til 30,7 år. Gjennomsnittsalderen samsvarer også nært med gjennomsnittsalderen hos de mannlige klientene ved Veksthuset - 28 år. (Ravndal og Vaglum 1995) Derimot i forhold til klientene i Tyrilisystemet (Tjersland 1995) representerer stifinnerne en vesentlig eldre klientgruppe.

Flertallet av foreldrene - 60 % - bodde ikke sammen da stifinnerne fylte 16 år. Andelen med denne type familiebakgrunn er ikke statistisk signifikant forskjellig fra de to jamførende § 12-utvalgene. Andelen er derimot statistisk signifikant større enn i det utvalget som ikke har hatt § 12-overføring. Imidlertid samsvarer andelen som har vokst opp med kun en av foreldrene nært med hva som generelt synes å gjelde klientene innenfor Tyrilistiftelsen. Tjersland (1995) fant at 61 % av elevene i Tyrilisystemet hadde en slik bakgrunn.

Vi ser at hele 49 % av stifinnerne oppgir at far har hatt et alkoholproblem. Andelen fedre med et problematisk alkoholforbruk er

ikke statistisk signifikant forskjellig fra fedres alkoholproblemer i de jamførende utvalgene. Mødrene oppgis i mindre utstrekning å ha problemer med alkohol - 26 %. Heller ikke her er andelen som oppgis statistisk signifikant forskjellig fra hva som er registrert i de jamførende utvalgene. Andelen stifinnere som oppgir alkoholproblemer hos henholdsvis far og mor, samsvarer også nært med hva Veksthusklientene oppgir. Blant de mannlige Veksthusklientene er det 46 % som oppgir at de hadde fedre som misbrukte alkohol i oppveksten og 15 % som oppgir at de hadde mødre som misbrukte alkohol. (Ravndal og Vaglum 1995) Det samsvarer også godt med hva som gjelder Tyriliklientellet. (Tjersland 1995)

Noe under halvparten - 45 % - av stifinnerutvalget har hatt tilsyn av barnevernet. Utvalgsandelen med slik erfaring er ikke statistisk signifikant forskjellig fra de to andre § 12-utvalgene, men statistisk signifikant større enn for klientellet i behandlingssystemet uten § 12-overføring. I Tjerslands (1995) undersøkelse av Tyrilielevene går det fram at hele 70 % av disse hadde hatt tilsyn av barnevernet. De fleste stifinnerne - 36 % - som hadde erfaring med barnevernet oppgir at barnevernets intervensjon skyldtes atferdsproblemer hos vedkommende. 9 % oppgir at barnevernets inngripen hadde bakgrunn i familieproblemer som ikke primært refererte til vedkommende selv.

Nøyaktig 50 % har i sin barndom blitt plassert utenfor biologiske foreldres omsorg. Nær hver fjerde stifinner - 24 % - hadde vært plassert i institusjon og 17 % hadde vært plassert i adoptivhjem eller fosterhjem. Andelen med slik omsorgsplassering er ikke statistisk signifikant forskjellig fra de to andre § 12-utvalgene, men jamført med de som ikke kommer fra noen fengselsanstalt har en statistisk signifikant større andel stifinnere hatt slik plassering. Av Tyriliklientene (Tjersland 1995) har imidlertid en enda større andel hatt omsorgsplassering (60 %).

Nesten alle - 95 % - av stifinnerne hadde fullført niårig grunnskole. Det er en statistisk signifikant større andel enn hva vi finner i § 12-utvalget (1990-1993), men ikke statistisk signifikant forskjellig fra det vi finner i de to andre utvalgene. Andelen er større enn den Tjersland (1995) fant blant elevene i Tyrilistiftelsen, der om lag en tredjedel av elevene ikke hadde fullført da de kom til Tyrili. Imidlertid er disse sistnevnte som nevnt yngre. Mange av stifinnerne opplyser også at deres fullføring av niårig grunnskole skjedde relativt sent - ofte i forbindelse med opphold innenfor en behandlingsinstitusjon eller i en soningssituasjon. Det er derfor god grunn til å anta at Tyrilielevenes fullføringsandel vil være høyere når de nærmer seg gjennomsnittsalderen til stifinnerne.

De fleste stifinnerne - 69 % - opplyser at de hadde problemer i skolen. 17 % sier de hadde lærevansker, 45 % sier at de hadde atferdsproblemer, og 7 % sier de hadde begge deler. Andelen med problemer i skolen er ikke statistisk signifikant forskjellig fra § 12-utvalget (1990-1993). De andre utvalgene har vi ikke sammenlignbare data på.

Som vi ser av tabellen skiftet stifinnerne skole i gjennomsnitt 2,4 ganger på barne- og ungdomskoletrinnet. Tallet er noe høyere enn gjennomsnittet for de andre tre utvalgene, men statistisk signifikant forskjellig bare i forhold til de som ikke hadde § 12-overføring. Hele 38 % av stifinnerne oppgir at de flyttet 5 eller flere ganger før de fylte 16 år og 21 % oppgir at de har flyttet hele 9 eller flere ganger.

Stifinnerutvalget er karakterisert ved at mange er vokst opp med kun en voksen i husholdet, alkoholmisbruk i familien, tilsyn av barnevernet, mange flyttinger og mange skoleskift. En høy andel hadde problemer i grunnskolen, noe som indikerer at man hadde betydelige integrasjonsproblemer allerede før de startet på karrieren som misbruker. Sammenlignet med de jamførende § 12-utvalgene, synes

ikke stifinnerne å skille seg ut. I to henseender er stifinnerne imidlertid forskjellige fra behandlingsklientellet som ikke er overført fra noen fengselsanstalt: mht. å hatt tilsyn av barnevernet og å være plassert utenfor biologiske foreldres omsorg. Denne forskjellen kan man tolke som indikasjon på en større bakgrunnsbelastning hos stifinnerne enn hva man finner hos klientene i behandlingssystemet, når vi ser bort fra de som er overført fra en fengselsanstalt. Sammenlignet med elevene i Tyrilistiftelsen kan imidlertid ikke stifinnerne sies å ha en større belastningsindikasjon på disse to kjennetegnene.

4.2 Misbrukskarriere

De fleste stifinnere i undersøkelsen har en historikk hvor bruk av tyngre stoffer (heroin og amfetamin) inngår. Hovedtyngden - 95 % - hadde et misbruk relatert til tyngre narkotiske stoffer - heroin og/eller amfetamin. To stifinnere skiller seg imidlertid ut ved at misbruket er knyttet til hasj og alkohol. Av stifinnerne hadde 79 % erfaringer som sprøytemisbrukere. Gjennomsnittlig debutalder for stifinnerne når det gjelder bruk av illegale stoffer er 14,5 år, og når det gjelder debutalder for sprøytebruk 16,5 år (når vi holder dem som ikke har brukt sprøyte utenfor). Stifinnernes debutalder på sin ruskarriere er noe lavere, men ikke statistisk signifikant forskjellig fra de tre andre utvalgene. Hele 60 % av stifinnerne oppgir at de har hatt et daglig eller nesten daglig bruk av narkotika i ni år eller mer. Denne andelen er ikke statistisk forskjellig fra § 12- utvalget (1990-1993), men statistisk signifikant større enn i de to andre jamførende utvalgene. Hele 76 % av stifinnerne har daglig eller nesten daglig brukt sprøyter i mer enn tre år, 50 % i mer enn seks år og 21 % i mer enn ni år. Disse andelene er ikke statistisk signifikant forskjellig fra de tilsvarende andelene i de jamførende utvalgene.

Stifinnerne har imidlertid en betydelig lengre misbrukskarriere enn Tyrilielevene (Tjersland 1995). Hele 86 % av stifinnerne hadde et daglig eller nesten daglig forbruk av hardere stoffer (opiat og/eller amfetamin) i halvårsperioden forut for soningen. Dette er en statistisk signifikant større andel enn i de jamførende utvalgene. Av stifinnerne er det 35 % som oppgir at de har tatt en livstruende overdose. Det er ikke statistisk signifikant forskjellig fra de jamførende utvalgene. Ved Veksthuset oppgir 45 % av de mannlige klientene at de har vært innlagt på grunn av overdose. (Ravndal og Vaglum 1995: 17)

Stifinnerne er en tungt belastet misbruksgruppe. De har en mye lengre misbrukskarriere enn det som synes å være vanlig innenfor behandlingssystemet. Med hensyn til misbruk og misbrukshistorie ligner stifinnerne mer på Veksthusklientellet enn på Tyriliklientellet.

4.3 Kriminalitet

Gjennomsnittsalderen for stifinnerne første gang de ble tatt for kriminelle handlinger, var 14,8 år. Det er noe lavere, men ikke statistisk signifikant forskjellig fra § 12-utvalget (1990-1993). I gjennomsnitt var stifinnerne 18,5 år da de fikk sin første domfellelse, som ikke er statistisk signifikant forskjellig fra § 12-utvalget (1990-1993). For de andre utvalgene har vi ikke data på kriminell debutalder.

Alle stifinnerne var tidligere dømt og hadde sonet forut for dommen og soningen som førte dem til avdeling C-3 ved Oslo kretsfengsel. De var ikke soningsdebutanter. I gjennomsnitt hadde de 7,7 domfellelser inklusive den aktuelle dommen. Dette er noe mindre, men statistisk ikke signifikant forskjellig fra § 12-utvalget fra 1988 - 1991. Vi har ikke antall domfellelser for § 12- utvalget fra 1990-1993. Sammenlignet med de som ikke var overført fra noen fengselsanstalt,

hadde stifinnerne signifikant flere domfellelser. Da stifinnerne kom inn i prosjektet, hadde de i gjennomsnitt en tidligere soningstid på 47 måneder. Dette er ikke signifikant forskjellige fra de to § 12-utvalgene vi sammenligner med, men signifikant forskjellig fra klienter i behandlingssystemet som ikke hadde § 12-overføring. Sistnevnte hadde i gjennomsnitt en soningserfaring på 23 måneder. Til sammenligning kan vi også nevne at i gjennomsnitt har det mannlige Veksthusklientellet en soningstid på 20 måneder. (Ravndal og Vaglum 1995: 19)

De fleste stifinnerne har en blandet kriminell historikk. Bare 10 % er "rendyrkede" narko-kriminelle i den betydning at de utelukkende hadde begått kriminelle handlinger som representerer brudd på legemiddeloven og/eller § 162 i straffeloven. Hele 45 % har en kriminell forhistorie som *både* omfatter smugling/omsetning av narkotika, vinningsforbrytelser og vold/overfall/ran.

Tabell 2 Type kriminalitet stifinnerne har vært involvert i, prosentvis fordeling

	Smugling/ omsetning av narkotika	Vinnings- forbrytelser	Vold/ overfall/ ran
Ikke	14	14	43
En enkeltstående episode uten anmeldelse	2	-	7
Flere ganger uten anmeldelse eller dom	19	2	-
Med politi-anmeldelse og/eller dom	64	83	50
N	42	42	42

Hele 85 % har en kriminell historie som omfatter smugling og/eller omsetning av narkotika. Andelen samsvarer med den man finner hos § 12-utvalget (1990-1993), som er det utvalget vi her kan sammenligne med, hvor 86 % oppgav å ha bedrevet denne type kriminelle handlinger.³ Hele 83 % av stifinnerne er blitt domfelt for

---

3

Den store andelen av stifinnere som vi finner, med forhistorie som smuglere/omsettere av narkotika støtter opp om en konklusjon Bødal (1982) trakk på bakgrunn av en studie av 350 straffedømte narkotikaselgere: Når det gjelder en ikke ubetydelig del av aktørene på narkotikamarkedet synes det vanskelig å trekke en klar grense mellom

vinningsforbrytelser. Prosentandelen samsvarer med den tilsvarende andelen i § 12-utvalget (1990-1993) (84 %). Når det gjelder vold, overfall og ran skiller stifinnerne seg noe ut i forhold til det jamførende § 12-utvalget. Det er statistisk signifikant flere stifinnere som er domfelt for slike lovbrudd enn i det jamførende utvalget (21 %).

Også med fokus bare på halvårsperioden før de kom inn til soning, kan vi jamføre stifinnerne med § 12-utvalget (1988-1991) og klientene i behandlingssystemet som ikke hadde § 12-overføring.

Tabell 3   Inntektsmessig betydning av kriminalitet for stifinnerne i halvårsperioden forut for soningen, prosentvis fordeling

	Stoffsalg	Annen kriminalitet
Ikke	26	43
Mindre viktig	12	10
Viktig	62	48
N	42	42

Relativt flere blant stifinnerne enn i de jamførende utvalgene har oppgitt stoffsalg som inntektsgrunnlag i halvåret forut for soningen. Forskjellen er imidlertid statistisk signifikant kun jamført med § 12-utvalget (1988-1991). Det er imidlertid statistisk signifikant flere stifinnere som oppgir at stoffsalg har vært en “viktig” inntektskilde i halvåret forut for soning enn i alle de jamførende utvalgene i denne perioden.

Andelen som oppgir at “annen kriminalitet” har hatt inntektsmessig betydning (dvs. enten har svart “mindre viktig” eller

---

selgere og misbrukere.

“viktig”) er ikke statistisk signifikant forskjellig for stifinnerne og de jamførende utvalgene. Det er imidlertid statistisk signifikant forskjell mellom stifinnerne og § 12-utvalget (1988-1991) og mellom stifinnerne og klientene i behandlingssystemet som ikke er blitt overført med hjemmel i fengselslovens § 12 (1984-1991) med hensyn til andelen som oppgir at “annen kriminalitet” har vært “viktig”. Relativt flere stifinnere har hatt “annen kriminalitet” som *en viktig* inntektskilde. Jamført med § 12-utvalget (1990-1993) er det imidlertid ingen statistisk signifikant forskjell.

Som en oppsummering kan vi si at stifinnerne er betydelig mer kriminelt belastet enn de klientene som ikke er overført med hjemmel i fengselslovens § 12. Men jamført med de øvrige § 12-klientene synes ikke stifinnerne å skille seg vesentlig ut. Her er imidlertid et unntak - innslaget av voldelig kriminalitet. Stifinnerne er mer belastet enn de øvrige § 12-klientene med hensyn til det man vil betegne som grovere kriminelle handlinger som ikke er relatert til narkotikakriminalitet.

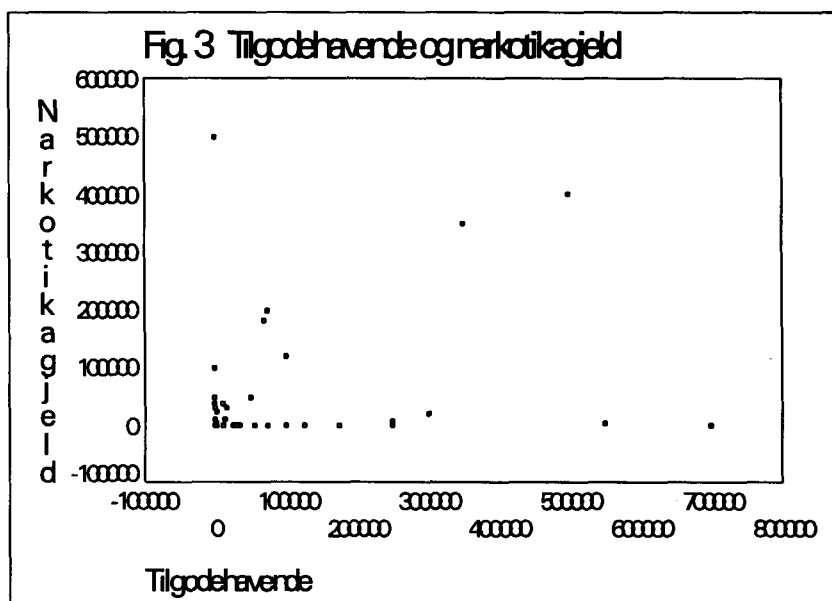
4.4 Narkotikagjeld og legale fordringer

De fleste stifinnerne hadde gjeld og/eller tilgodehavende knyttet til narkotika. Bare 13 % sier at de verken skylder eller har penger til gode. Majoriteten av stifinnerne - 73 % - var fordringshavere. Over halvparten - 53 % - sier at de skylder penger. Svært mange - 38 % - er både debitor og kreditor.

Når det gjelder størrelsen på gjelden er det særdeles stor spredning - fra kr. 700 til kr. 500 000. Gjennomsnittlig gjeldsbeløp er kr. 103 000. Medianverdien, det vil si den verdien som ligger midt i rekka av gjeldsbeløp når disse er ordnet i en serie etter stigende verdi, er betraktelig mindre - kr. 40 000. Noe grovt kan vi si at en tredjedel av

stifinnerne har gjeld som kan representere et vesentlig betalingsproblem. Også blant de som er fordringshavere er spedningen stor - fra kr. 2 500 til kr. 700 000. Gjennomsnittlig fordring er kr. 144 000, mens medianverdien er kr. 75 000.

Nedenfor har vi visualisert stifinnernes debitor-kreditor-situasjon ved å plote inn deres situasjon i et spredningsdiagram for sammenhengen mellom gjeld og fordringer.

De stifinnere som har penger tilgode og hvor tilgodehavende er relatert til omsetning av narkotika, sier med få unntak at de har avskrevet disse.

På samme måte som for salg av varer generelt skjer også omsetning av narkotika i stor grad på kreditt. Og gjelden synes ofte å være resultat av det vi kan mene er generelt dårlig forretningsevne. Man kjøper på kreditt, gir henstand med betalingen når man selv videreselger,

men evner ikke å kreve inn sine fordringer. Gjeldsforpliktelser som hadde opphav i eget konsum var i fåtall blant stifinnerne. Slik gjeld synes ikke å ha de store beløpsmessige dimensjoner.

De *store* gjeldsforpliktelsene har for de fleste av stifinnerne oppstått i forbindelse med at de ble arrestert. I arrestsituasjonen er de gjerne blitt tatt med et kvantum narkotika som blir konfiskert. Dette har de vanligvis ikke betalt for, men har *“krita stoffet”*. I forbindelse med arrestasjonen ble det kanskje også beslaglagt penger - penger som skulle være betaling for tidligere leveranser. Noen ganger kan gjeld som oppstår på nevnte måte bli ettergitt, andre ganger ikke. Man kan ha hatt en avtale om at hvis man blir tatt strykes gjelden. Slike forsikringsavtaler synes imidlertid ikke å være det vanligste. Men også uten noen avtale på forhånd, hender det at gjelden ettergis. Hva som skjer, *“kommer helt an på hvordan løpet blir kjørt, noen krever at pengene skal betales når du blir løslatt, noen ettergir, noen tilbyr en ny “deal”*”, sier en stifinner. *“Ny deal”* betyr at man går inn i *“business”* igjen når man blir løslatt og gjør opp på den måten. Hva som i denne sammenheng er vanligst, er det vanskelig å ha noen sikker formening om. Blant stifinnerne var det både de som hadde fått beskjed om at gjelden var slettet og de som forventet at de måtte gjøre opp for seg når de kom ut av fengselet.

Noen var også blitt *“blåst”* - det vil si angitt - av sin kreditor. Når kreditor *blåser* debitor mister kreditors krav all legitimitet. Kreditors brudd med spillereglene er i et slikt tilfelle langt alvorligere enn debtors manglende oppgjør. Å bli *blåst* av kreditor innebærer derfor en de facto gjeldssanering.

Både tilgodehavende og gjeld representerer en *binding* til det liv og den virksomhet en skal forsøke å komme vekk fra. Styrken i denne varierte. For enkelte med relativt stor gjeld syntes situasjonen å være svært problematisk. De forventet aggressiv pågang fra kreditorene.

Aggressivt betyr i denne sammenheng juling hvis du ikke kan gjøre opp for deg. En stifinner som hadde en narkogjeld på 35-40 000 kroner, fortalte at han hadde blitt banket opp 10-12 ganger i løpet av det siste halve året. Forholdet til kreditorene hadde tidligere vært overkommelig. Gjengen som han skyldte penger, hadde forlangt at han skulle betale 1000 kroner hver gang de møtte ham. Dette hadde gått bra lenge. Han hadde solgt stoff nok både til å finansiere sitt eget forbruk og til å ha en tusenlapp i beredskap. Men da den faste grossistkilden hans forsvant, mistet han sin inntekt og fikk problemer. Med et *“bøffer-stempel”* (en som ikke gjør opp for seg) kan det også bli problematisk å få tilgang på leveranser fra en ny grossist. Nå var han kommet i en klemme. Ikke få ganger har han løpt igjennom byen med gjengen han skylder etter seg. Han sier: *“Jeg er glad jeg ble putta inn. Det er en rå kamp for tilværelsen.”* På sin første permisjon etter at han var kommet inn i prosjektet, gikk det bare to timer før han fikk knekt nesen sin.

Ifølge mange stifinnere risikerte en imidlertid ikke bare å få nesen knekt. Flere betegnet de som hadde fordringene som svært farlige. De ble beskrevet som medlemmer av organisasjoner gjerne med tilknytning til utenlandske miljøer. *“De jeg skylder penger er farlige. Det er mange som forsvinner i dette miljøet”*, forteller en. *“Hvis jeg ikke betaler, kommer en nederlender og kverker meg”*, forteller en annen. Hvor dekkende slike beskrivelser er for situasjonen, er vanskelig å vite sikkert. Vi kan ikke se bort fra at det kan være en tendens til å overdrive tegningen av trusselbildet, og at man beskriver miljøet som tøffere enn det egentlig er. Det er imidlertid ingen grunn til å tvile på at inndrivingen av gjeld skjer med brutale midler. I visse situasjoner representerer gjeld sannsynligvis ikke bare en fare for ens helse, men også for ens liv. Imidlertid synes det ut fra oppfølgingintervjuene som om de voldelige innslagene fra fordringshaverne ikke har vært så omfattende som man kunne frykte. Kun to av stifinnerne opplyser at de

er blitt utsatt for vold - de er blitt **“slått ned”**.

Vi spurte ikke systematisk stifinnerne om deres øvrige gjeldssituasjon - det vil si den gjeld som ikke refererte til bruk eller omsetning av narkotika. I ettertid ser vi at det burde vi ha gjort. Gjennom oppfølgingsintervjuer har vi likevel fått opplysninger om denne gjeldsbyrden og det avtegner seg et bilde som kan virke som et paradoks. De fordringshavere som med lovhjemmel kan framføre sine krav synes å representere et større problem for mange stifinnere enn kreditorene innenfor narkotikageskjeften. En stifinner forteller at han har mye gjeld. Narkotikagjelden er ikke det store problemet. Han har imidlertid mye gjeld i form av regresskrav fra forsikringsselskaper. Tidligere kriminelle meritter innhenter ham, det er snakk om både svindel og innbrudd. I alt dreier det seg om fordringer på til sammen 1.300.000,-. Han sier: **“Fortida henter deg inn.”** Situasjonen er at han ikke kan eie noe. Så snart han eier noe, vil man ta beslag i slik eiendom. En annen stifinner sier rett ut: **“Jeg kan ikke eie noe.”** En tredje stifinner konfronteres når han skal begynne på sitt nye liv med et krav på kr 164 000 i ubetalt barnebidrag. Med kun elevpenger fra Tyrili blir det ikke mye å leve for når sosialkontoret vil begynne å trekke ham i lønn. Han gjør flere henvendelser til sosialkontoret for å få henstand med betalingen uten at dette hjelper. Først når han henvender seg til sosialkontoret via advokat, skjer det noe. Han får ettergitt halvparten av beløpet. Å engasjere advokat koster ham kr. 5000. Han sier: **“Det er ikke sånn du kan komme tilbake til samfunnet”**. En konfronteres ikke med sin fortid bare som de forsømte mulighetenes tid, men også som økonomiske byrder som blir hindringer på veien tilbake til et normalt liv.

For en av stifinnerne innebar det å komme i fengsel at han gikk konkurs. Når han kommer ut av fengselet møter han økonomiske fordringer på til sammen kr. 1.400.000 som han og hans kone blir holdt

ansvarlig for. Han får hjelp hos Tyrili for å søke gjeldssanering. Han får også dekket advokathonorar ved hjelp av Kontoret for fri rettshjelp. Men gjeldssaneringsprosessen tar tid. Han ble forespeilet at gjeldssaneringen kunne skje i løpet av høsten 1995. Senere ble det sagt at ting kunne bli ordnet i løpet av våren 1996. Når jeg snakker med ham i slutten av april 1996, håper han ting kan komme på plass i løpet av sommeren. Hans nåværende situasjon er problematisk. Han får blant annet ikke åpnet noen bankkonto. Verken Postsparebanken eller Sparebanken NOR ville ha ham som kunde. Om situasjonen framover med gjeldssaneringsopplegget forhåpentligvis på plass, sier han: *“Den eneste muligheten blir å jobbe svart”*. En annen stifinner har en samlet gjeld på nær to millioner. Han forteller at det *“var dårlig hjelp i Stifinnerne”* for å komme videre med dette problemet. Han hadde på eget initiativ fått seks timer hos advokat via fri rettshjelp og håpet på at problemet kunne løses etter hvert - nå to år etter at han kom med i prosjektet.

Med den nye gjeldssaneringsloven gis det muligheter for å kunne komme ut av et økonomisk uføre. En stifinner forteller at han har en samlet gjeld på ca. 1,1 millioner kroner. Gjelden skyldes tidligere kriminelle handlinger. Han søkte gjeldsforhandlinger gjennom namsmannen. I mai 1996 ble avtalen med kreditoren inngått. Til eget forbruk skal han fra nå av kunne bruke en inntektsandel, som tilsvarer 85 % av minstepensjonen. Det han tjener ut over dette beløpet, tilfaller kreditorene. Avtalen har en løpetid på 5 år. Hvis han holder sin del av avtalen, vil han få slettet all gjelden våren 2001. Han forteller at det var han selv som hadde hørt om gjeldssaneringsloven og som tok initiativet. På Tyrili hadde det vært en person som skulle ha ansvar for å hjelpe dem med problematisk gjeld. Det som kom ut av denne hjelpen, var imidlertid en oppfordring om å skrive til alle kreditorer og be om å få slettet gjelden. Dette hadde han også gjort, men framstøtet hadde vært negativt. Han sier: *“Slik jeg erfarte at det vanligvis var ved Tyrili, så*

var de vant til en situasjon med lettere misbrukere og litt gjeld. Når du har drevet på i 10 år, så er det gjerne en annen situasjon. Det nytter ikke bare å sende et brev. Men det var en situasjon de ikke var vant til på Tyrili.”

Men det var også eksempler på at det nyttet å ta direkte kontakt med kreditorene. Med egen anstrengelse og velvillige kreditorer kunne det gå bra. En av stifinnerne møtte livet utenfor murene med en gjeld på kr. 300 000. Gjelden refererte i utgangspunktet til svært mange kreditorer. Men størsteparten - kr. 250 000 - var blitt samlet som en felles fordring hos inkassoselskapet Intrum Justitia. Stifinneren hadde kontaktet dette selskapet og de øvrige kreditorene. Han hadde skrevet brev til hver fordringshaver og forklart sin situasjon. Han hadde ikke penger, og ville heller ikke kunne forventes å kunne gjøre økonomisk opp for seg i nærmeste framtid. Han var nå på vei tilbake til et nytt liv - et forsøk på å starte opp en livsbane uten narkotika og kriminell aktivitet. Intrum Justitia hadde i første omgang svart med å fryse gjelden, for etter ett års tid slette den helt. Denne tidligere stifinnerens vellykkede framstøt overfor sine kreditorer skjedde på hans eget initiativ. Han var på et behandlingskollektiv som ikke tilhører Tyrilistiftelsen da han startet denne prosessen. Han sier det ble snakket litt generelt om gjeldssituasjonen da han var i Stifinnerprosjektet. Men det ble aldri satt av tid til å ta konkret fatt i de problemene mange hadde på dette området. Han forteller at spørsmålet om den enkeltes gjeldssituasjon ble *“nevnt, men ingenting ble gjort”*.

De fleste stifinnerne kommer ut til liv hvor de konfronteres med legale økonomiske fordringer som de har store problemer med å håndtere. I Stifinnerprosjektet er det forstått som en oppgave å hjelpe stifinnerne med deres økonomiske gjeldssituasjon. Det synes imidlertid som om denne hjelpen er tilfeldig og ikke tilstrekkelig. En av stifinnerne sier at gjeldssituasjonen ble tema i den grad du selv tok det opp. Denne

erfaringen synes å være relativt representativ. Den økonomiske situasjonen som tema ble ifølge samme stifinner: *“bare løst snakk over en kaffe i sofakroken”*. Store gjeldsbyrder representerer opplagt et problem og en hindring på veien tilbake til et rusfritt og ikke-kriminelt liv. Sett i forhold til den betydning slike problemer må forventes å ha for å lykkes i rehabiliteringen, synes ikke hjelp og veiledning på dette området å ha hatt tilstrekkelig prioritet.

4.5 Oppsummering

Stifinnerne er en tungt belastet gruppe både med hensyn til tidligere misbruk og kriminalitet. De har en lang misbrukshistorie - lengre enn det som er vanlig innenfor behandlingssystemet og lengre enn det som er vanlig innenfor Tyrilistiftelsen. De har tung kriminell belastning. De fleste har mange tidligere dommer og soninger. Sammenlignet med andre § 12-klienter synes stifinnerne å ha et større innslag av grovere kriminelle handlinger i sin forhistorie. I forhold til andre § 12-utvalg, er det en viss indikasjon på en større bakgrunnsbelastning hos stifinnerutvalget. Mange har både utestående fordringer og gjeld som refererer til narkotikakriminalitet. Svært mange har også betydelig gjeld som først og fremst refererer til tidligere kriminelle handlinger, men hvor det er snakk om legale fordringshavere.

5 DELMÅL PÅ VEIEN

Siden Stifinnerprosjektets siktemål er rusfrihet, følger det at en rusfri avdeling må være et siktemål. I Prosjekthåndboka blir en rusfri avdeling ikke bare forstått som et siktemål, men beskrevet som en “absolutt

forutsetning” for at rehabiliteringen skal lykkes (Prosjekthåndboka 1993:28). Om brudd på denne forutsetningen - rusing på avdelingen - heter det at slike handlinger “vil føre til utestengning fra avdelingen for resten av soningstiden” (Prosjekthåndboka 1993: 56)

Sosiologiske studier av fengsler og innsatte har avdekket et *fangekollektiv*. Dette er et kollektiv som ikke blottstiller seg selv for utenverden, men tvert imot forsøkes holdt skjult for oss andre. Stifinnerprosjektets oppfordring om *åpenhet og ærlighet* utfordrer derfor fangekollektivet. Dette gjøres eksplisitt når uærlighet og mangel på åpenhet forstås som et kjennetegn ved den kriminelle kulturen. Prosjekthåndboka beskriver dette som en strategi misbrukere anvender, og denne strategien vil prosjektet bestrebe seg på å forandre.

Det Clemmer (1958) har kalt *prisonization* er internaliseringen av den *kultur* som utgjør det normative grunnlag for fangekollektivet. Negative normformuleringer er ifølge Galtung (1959) fangekulturens særlige uttrykk. Den mest sentrale handlingsregel i så måte heter: du skal ikke *blåse* noen - det vil si: ikke tyste. Stifinnerprosjektets oppfordring til *kameratstøtte* oppleves av de innsatte som noe som rokker ved denne maksimen. I enkelte situasjoner vil *kameratstøtte* tendere til å komme i konflikt med regelen. I *kameratstøtten* finner vi derfor kanskje Stifinnerprosjektets mest ambisiøse utfordring av fangekollektivet.

Enhver kultur har sin *form*. Karakteristisk for fangepopulasjonen er en svært røff stil. Her røykes det ikke mange filtersigaretter. Det går på rød mixtur. Miljøet er opptatt av fysisk trening - den type trening som øker muskelmassen. Det er også til tider en kjeftete omgangsform. Diskusjoner får gjerne en høylytt form. Stifinnerprosjektet har ikke noen målsetting om å forandre preferansen for vektløfting eller karslighet. Derimot uttrykkes det i hva som betegnes som *stil og tone* en målsetting om å etablere en språklig samhandling hvor skriking, banning og trusler

er fraværende.

Ordene vi velger, virker interaktivt med i den forståelse vi har av verden. Og sjargongen vi gjør bruk av, peker mot en gruppetilhørighet. Skal en forståelse av C-3 som noe annet enn en ordinær fengselsavdeling etableres bør også dette komme til uttrykk i språket. Stifinnerprosjektet ville erstatte fengselstermene med andre ord. En språklig kontekst gir assosiasjoner og forståelse som radikalt kan forskyves ved andre språklige formuleringer. Perspektivet endres. Slik kan språket fungere som et verktøy både med hensyn til å gi en ny og annen forståelse og til å trekke stifinnerne ut av fangekollektivet.

I disse fire målsettingene - en rusfri avdeling, åpenhet og ærlighet, kameratstøtte, stil og tone - finner vi en ambisjon om å etablere avdeling C-3 som noe annet enn en vanlig fengselsavdeling. Ambisjonen er at stifinnerne skal bryte med fangekollektivet og etablere et behandlingskollektiv. Lykkes man?

5.1 En stoffri avdeling

12 stifinnere eller 36 % oppgir at de ikke hadde noen sprekk under soningen på C-3. Et flertall har tilbakefall til bruk av stoff mens de er på avdelingen. For mange skjer dette i forbindelse med permisjon, men det skjer også at man sprekker på avdelingen. 40 % av stifinnerne oppgir at de har hatt sprekk på avdelingen.

Tabell 4 Stifinnere med sprekker under C-3 oppholdet i prosent

	På perm	På avdelingen
Ingen sprekker	42	60
1 sprekk	33	9
2 sprekker	6	6
3 "	6	-
4 "	3	-
5 "	3	3
6 "	-	3
7 "	-	-
8 "	-	-
9 eller flere sprekker	6	18
N	33	33

I gruppen som ble tatt inn på C-3 i februar 1994, utviklet det seg i perioder en utbredt bruk av stoff på avdelingen. En av de involverte sier: *"I en måneds tid på sommeren var det vanlig at det var bruk av stoff på avdelinga annenhver dag."* Dette la også føringer til neste inntaksgruppe. En av stifinnerne som kom til avdelingen i forbindelse med inntaket i mai, sier: *"Vi kom til dekka bord."*

Dette kan virke nedslående, særlig sett i forhold til understrekningen i *Prosjekthåndboka* av at en rusfri avdeling er en forutsetning for en vellykket rehabilitering. Likevel er det grunn til å nyansere bildet noe. Det vedvarende og omfattende misbruket på avdelingen er særlig knyttet til *en bestemt* inntaksgruppe. Også i andre inntaksgrupper blir det brukt stoff på avdelingen, men bruken er mer begrenset både i omfang og i antall personer. Blant stifinnerne i de to første inntaksgruppene blir det *ikke* brukt stoff på avdelingen. Heller

ikke blant stifinnerne i den siste inntaksgruppene, som inngår i studien, skjer det bruk av stoff på avdelingen. Som en oppsummering kan vi si at i perioder fungerte avdeling C-3 som en rusfri avdeling, men i perioder har det også vært omfattende bruk av stoff på avdelingen.

5.2 Ærlighet

Ærlighet og åpenhet både overfor seg selv og andre i prosjektet er en såkalt *verdi* prosjektet skal “demonstrere i praksis” (ibid: 22). Stifinnerne oppfordres til “å dele egne tanker og følelser med andre i prosjektet” (ibid: 22). Å åpne seg og blottstille seg for omgivelsene føles ofte problematisk for de fleste av oss. Slik føler også stifinnerne det. Det er ikke noen lett soning på C-3, understreket stifinnerne stadig. “*De graver i sjela di*”, sa en stifinner. Man får ikke være i fred, trekke seg tilbake, inn på cella. Man konfronteres med hva man gjør og stadig får man “*krympe spørsmål*”.

Ekspressiv virksomhet i fengselet har tradisjonelt blitt kontrollert av de dominante figurene i *fangekollektivet* - de innsattes ledere - som fastsetter og forsterker normene om hva som er riktig og galt. Dette er en av grunnene til at rehabiliteringsforsøk og psykiatrisk arbeid ifølge Etzioni (1984) har en tendens til å mislykkes i fengsler. Innsatte som viser åpenhet, risikerer å bli mobbet og trakassert av andre innsatte i det gjennomsluktige miljøet fordi de lett oppfattes som en trussel mot fangekollektivet. “*Solidaritet i et fengsel*” sier en stifinner, “*er at hvis en sier noe, så gir jeg ham juling. Da er han en trussel mot miljøet vårt og da må jeg gjøre noe med den trusselen.*”

Å være åpen, blottstille sine problemer og svakheter innenfor de institusjonelle rammene av hva som likevel er et fengsel, blir opplevd som problematisk. Hvordan kan man forvente at noen vil blottstille sitt

innerste *jeg* til noe som dokumentert har mistillit til en? På det første fredagsmøtet som jeg var tilstede på, i mars 1993, ble denne kritikken framført. Det er ingen sammenheng mellom fengselets regler for kontroll og de krav til åpenhet og ærlighet som stilles til stifinnerne. Man forventer åpenhet og ærlighet samtidig som fengselet gjennom brevsensur og urinprøver dokumenterer sin tvil og skepsis. Hvis man skal etablere tillit, må denne være basert på gjensidighet, ble det sagt av stifinnerne på dette møtet. Likevel; Stifinnerprosjektets ambisiøse målsetting er å internalisere *åpenhet* og *ærlighet* innenfor rammen av det som lett kan forstås som institusjonell mistillit. Lykkes man?

Mange stifinnere viste evne og vilje til å fortelle om seg selv og om sine problemer. Både på tomannshånd med terapeutene, på fredagsmøtene, men særlig i samtalegruppene torde de fleste snakke også om problematiske aspekter ved sin egen livssituasjon. En stifinner fortalte at han i samtalegruppene hadde sagt ting han *“aldri tidligere har fortalt”*. De fleste syntes å oppleve spesielt samtalegruppene som positive. Også på fredagsmøtene skjer det en form for utlevering. Hver enkelt må fortelle om hvordan uka har forløpt. Hvis en skal ha permisjon, må en redegjøre for denne - hvor en skal, hva en skal gjøre, hvilke problemer og fristelser som en kan bli konfrontert med osv. En utenforstående observatør blir lett imponert av den verbalitet som framvises på fredagsmøtene. Det er en veltalenhet og en tilsynelatende innsiktsfullhet med hensyn til problemer og egen viljesvakhhet som gir løfter.

Hos noen stifinnere fant man imidlertid til tider en mer uttrykt skepsis overfor å være åpen. En av stifinnerne betegnet *runden* på fredagsmøtene hvor man forteller hvordan man har det og hvordan man har hatt det siste uke som *“avhør”*. En annen stifinner sa at han opplevde samtalegruppen som et påtvunget fellesskap *“hvor det som ble sagt, ble brukt mot en”*. Stifinnerne er imidlertid forskjellige. Vi

noterer oss at mange av de mest verbale *hadde trening* i å sette ord på problemer og følelser gjennom tidligere opphold ved ulike behandlingsinstitusjoner. Noen var *trente bekjennere* fra tidligere opphold ved evangeliesentre. Spørsmålet vi derfor også kanskje bør stille oss, er hvorvidt den verbalitet som imponerer oss, nødvendigvis er uttrykk åpenhet? Kan vi være sikker på at åpenheten representerer *ærlighet*? Nei, i perioder har åpenheten vært skuebrød. ***“Man satt og jugde for hverandre”*** i samtalegruppene, forteller en stifinner.

Å etablere den ærligheten på avdelingen som er prosjektets ambisiøse målsetting, støter mot *institusjonelle hindre*. For det første er det som tidligere nevnt, grunn til å tro at mangelen på gjensidighet i tillitsrelasjonen ikke oppmuntrer til en ærlig åpenhet. For det andre er det et fundamentalt problem at ærligheten ofte ikke vil følges av premiering, men av straff. Har man forbrutt seg mot reglementet - eksempelvis brukt narkotika - så skal man ut fra den ideelle målsetting fortelle dette. Men hvorfor fortelle noe som bidrar til å ramme en selv som en kostnad? Hvis ærligheten kan medføre at man mister *goder* - mister muligheten til å være med på kveldsaktiviteter, må være på avdelingen når de andre går på kino, ikke få frigang når de andre går over i fase to - hvorfor skal man da være ærlig? En av stifinnerne sier: ***“Du kunne ikke være ærlig, fordi enten kunne du eller andre miste plassen. Det var det største problemet for alle.”*** Det burde ikke være overraskende at når man sprakk, kom gjerne bekjennelsen etter at det var konstatert positiv urinprøve.

Men til tross for institusjonelle hindre og grunner for ikke å være ærlige, så det for mange stifinnere ut til å være et behov for å kunne være personlig - dele tanker med andre og blottstille sin egen svakhet blant innsatte. Til tross for mangelen på gjensidighet i tillitsrelasjonen synes det mulig å etablere et forum for personlig utlevering også innenfor de fysiske rammene av et fengsel. Det fantes eksempler på

uegennyttig ærlighet. En av stifinnerne hadde sprukket mens han var hjemme på permisjon. Han tok det meste - heroin, amfetamin, hasj. Permisjonen hadde ikke blitt som han hadde trodd. Han hadde **“krangla, krangla med kona, krangla med de fleste”** som han sier. Det hadde endt med at han hadde rusa seg. Da han kom tilbake til C-3, forteller han at han hadde **“veldig dårlig samvittighet”**. Det tas ingen positiv urinprøve. Ingen trengte å vite om hans sprekk, men han velger likevel etter en uke å fortelle at han har rusa seg uten at det er kommet positiv urinprøve. Historien om denne uegennyttige ærlighet synes imidlertid mer å ha vært unntaket enn regelen.

Den absolutte ærlighet har problemer med å etablere seg på C-3. Men til tross for at det er grenser for den åpne ærlighet, finner man eksempler på det vi kan kalle spirer til en ærlighetsnorm for forhold man ellers vil holdt skjult i et fengsel.

5.3 Kameratstøtte

“Å bry seg er å bry seg om” heter det i Prosjekthåndboka (1993: 23) når innholdet i det som kalles kameratstøtte utdypes. “Kameratstøtte er å ta opp problemer og vanskelige sider ved en kamerat som du mener han må forandre på.” (ibid: 23) Fordi “ta opp” her også betyr å kunne konfrontere kameraten med det en mener er problemer i et fellesskap hvor også *utenforstående* - terapeuter og tidvis også fengselsansatte - inngår, representerer kameratstøtte kanskje den mest radikale utfordringen overfor fangekollektivet. Fangekollektivets sentrale *bud* er som nevnt at man ikke skal *blåse* noen, dvs. tyste. “Å bry seg” kan som det heter i Prosjekthåndboka “lett bli oppfattet som tysting” (ibid: 23).

“Brother keeping er vanskelig”, sier en av stifinnerne. Han synes kameratstøtte blir nært det **“å blåse”** folk. Han sier at han forstår

argumentasjonen og resonnementet. Han forstår at hvis man lar være å si noe, så oppstår *en negativ kontrakt* - man får gjensidig interesse av å holde ting skjult i et prosjekt hvor ting skal brettes ut. Men som han sier *“jeg er ikke noen angiver”*. Fangekollektivets maksime synes også å ha gyldighet for stifinnerne. *“Jeg blåser ikke en kompis”*, sier en annen stifinner.

Siden prosjektet er et rehabiliteringstiltak for rusmisbrukere, er naturlig nok kameratstøttens betydning og relevans særlig knyttet til narkotikamisbruk - til sprekker. Hva vi skulle erfare, var at å internalisere kameratstøtte som handlingsregel i *en slik sammenheng*, skulle by på problemer. Kameratstøtten syntes fraværende i langt de fleste situasjoner hvor man kjente til at det ble brukt stoff og hvor man ideelt sett skulle gripe inn.

Sommeren 1993 brukes det stoff på C-3. Bruken er særlig knyttet til to stifinnere, men også en tredje trekkes med. Ingen andre medlemmer av gruppen griper inn.

Mange sprekker er knyttet til permisjoner. To av stifinnerne hadde helgeperm samtidig og de hadde avtalt å være sammen på permen. De hadde avtalt å møtes om kvelden i leiligheten til kjæresten til den ene av dem. Den andre sprekker imidlertid, og når han kommer, er han rusa. Den kommende uken ble denne stifinneren stilt overfor et ultimatum av de andre stifinnerne. Han fikk tiden fram til fredag med å fortelle de prosjektansvarlige at han hadde sprukket, ellers ville andre gi beskjed.

Hva er det som gjør at i det ene tilfellet griper kollektivet inn *etter læreboka* og i det andre tilfellet forholder man seg passiv? En vesentlig forskjell mellom disse to historiene er at i det første tilfellet var det ikke bare en stifinner, men flere som misbrukte stoff. Fellesskapet sto overfor en gruppe, som selvsagt er mye mer utfordrende og krevende å ta et oppgjør med enn når det bare er en. En annen forskjell var at når det

gjaldt den siste historien, opplevde den som hadde invitert den andre hjem til sin kjæreste det som et personlig svik av den andre å komme rusa. Denne personen, som også var en dominant figur i gruppen, følte seg som han selv sa *“lurt og misbrukt”*. Han hadde derfor en særlig grunn til å utvise det engasjement som til slutt resulterte i at fellesskapet påla den som hadde sprukket å fortelle om sin sprekk.

Men i Stifinnerprosjektet fant man også eksempler på at man tok oppgjør med en mer organisert gruppebruk. Våren og sommeren 1994 var det som tidligere nevnt, relativt mye bruk av stoff på avdelingen. Denne gangen involverer bruken flere. Det gjøres forsøk på å arrangere *spleiselag*. En av stifinnerne forteller at han *“har lånt ut urin til flere”*. Det er allment kjent også blant de som ikke involveres at misbruk foregår. *“Bruken var ikke åpen”*, den var som en stifinner sier, *“skjult i krokane”*, men *“det var en bruk alle visste om”*. Men nå skjer det noe mer. Man tar til slutt et oppgjør med situasjonen. Det er i første omgang et rent internt oppgjør stifinnerne imellom. Initiativet kommer fra de som har vært involvert i misbruket. Den som kanskje har vært mest aktiv når det gjelder bruken, sier at de andre på avdelingen ikke har gitt ham fred. De har *“stått og hamra på døra”* hans for å få ham til slutte. Han sier at *“hele gruppa pressa på ham”*. Engasjementet overfor denne stifinneren kan forstås som uttrykk for kameratstøtte. Historien er på ingen måte entydig flatterende. Svært mange hadde i en lengre periode brukt stoff. Men det hadde etter hvert utviklet seg en felles opplevelse av at ting hadde gått for langt og en felles vilje til å ta ansvar og gjøre noe. Man ser i hamringen på celledøren en kollektiv ansats til å ta ansvar.

Til tross for enkelte eksempler og ansatser til en *kameratstøtte* som representerte et brudd på de tradisjonelle atferdsreglene i et fengsel, så var *“bruken i krokane”* noe man vanligvis overså og ikke sladret om. Kameratstøtten var til stede på C-3, men kanskje ikke først og fremst i

forhold til de situasjonene hvor den ville være mest relevant. Likevel; det var ansatser og spirer til noe som pekte i retning av et alternativ til fangekollektivets normgrunnlag og handlingsregler. Å forvente så mye mer tror vi heller ikke det har vært realistisk grunnlag for.

5.4 Stil, tone og språk

Blant innsatte i fengsler er det vanlig med en omgangsform som mange av oss vil oppfatte som både grov og truende. På C-3 er trusler bannlyst. Man skal lære seg en samtaleform preget av en behersket saklighet. *Stil og tone* er en oppdragelse til det de fleste av oss forbinder med en normal omgangsform. Snakk om *dop* og *brekk* skal ifølge Prosjekthåndboka ikke prege avdelingen. Kommunikativ samhandling uten skrik, banning og trusler sees som en forutsetning for og et første skritt på veien mot et nytt liv. Å lære stil og tone er, som det heter i Prosjekthåndboka, "å begynne med de ytterste skall av løken".

Vårt inntrykk - selvsagt bare basert på de situasjonene vi observerte - er at man langt på vei lyktes med å bringe inn en stil og tone på avdelingen som prosjektet sikter mot. Selvsagt er det unntak fra den sindige argumentasjon. Det er utbrudd og sinnereaksjoner, men disse må også forstås i lys av at vi er i et fengsel. Livet innenfor slike institusjonelle rammer er fattig på opplevelser og da blir gjerne små bagateller store og viktige saker. På samme måte som når man ligger på et sykehus og et spørsmål om å skaffe et glass vann innen det man mener er rimelig tid blir et spørsmål om sykehusets kompetanse, kan det også på C-3 bli dimensjoner over de små og hverdagslige problemer.

Snakk om *dop* og *brekk* skal ikke prege samtalene på avdelingen. Stil og tone refererer med andre ord ikke bare til formen, men også til innholdet i samtalene. Når undertegnede deltar i fellesskapet sammen

med terapeuter eller fengselsbetjenter, er *dop* og *brekk* ikke-temaer. Vi erfarer imidlertid at når verken terapeuter eller fengselsbetjenter var til stede kan samtalen både komme inn på tidligere kriminelle meritter og narkotika. Samtalen kunne få form av en *karslighet* som kanskje egentlig ikke er så ulik den man finner blant elgjegere under høstjakta. De gode jakthistoriene er imidlertid noe annerledes. Her kan fortelleren ha rollen som jaget i historien, og den som jager, er politiet. Historien er ikke om hvordan jegeren ålte seg inn på elgen, la an til skudd og traff akkurat der han skulle treffe, men hvordan han tverrvendte bilen, fikk den over midtrabatten og kom seg unna den jagende politibilen. Det er ikke om den beste *HB'en*, men derimot med stor faglig tyngde og autoritet en uttaler seg om hvordan en kan lage en cocktail av rohypnol og heroin. I den grad våre observasjoner er representative, er det imidlertid grunn til å konkludere med at *dop* og *brekk* ikke preger samtalene på avdelingen.

Stil og tone omfatter mer enn samtalsform og innhold. Man skal vise aktivitetsvilje. Man skal ikke stikke seg unna på cella og sove bort tiden. *Stil og tone* er *fellesskapet som metode* og krav om aktiv deltakelse og engasjement i det som er felles. Man skal være sosial. Man skal vise og ta ansvar også i de små ting, som det å rydde bort kaffekoppen etter seg. Man skal vise god oppførsel - *stil og tone* - også i de små ting. Det er ikke tillatt å ligge å slenge i sofaen.

Kravene synes både velmenende og riktige. Man bør rydde etter seg ikke bare i et fengsel, men også utenfor. Det å bli stilt slike krav er oppdragelse ment for det *frie* liv. Problemet er imidlertid at innenfor rammen av fengselets opplevelsesfattigdom kan reglene også bli et middel til å utreagere frustrasjon. Reglene blir et verktøy for *hacking*. Man beskyldes for å være sur, for å være lat, for ikke å rydde etter seg og man kan bli stemplet som *den problematiske* når det kanskje er *hakkeren* som først og fremst sliter med problemer. Reglene kan med

andre ord bli et medium for projisering, hvor konstruktiv kritikk erstattes av kritisisme.

I Oslo kretsfengsel er det vanlig å betegne de som sitter og soner fengselstraff for "innsatte". Vi som ikke er vant til trække fengselsskorridorer til daglig, bruker gjerne termen "fanger". På avdeling C-3 ved Oslo kretsfengsel kalles imidlertid de straffedømte verken for "innsatte" eller "fanger". De blir betegnet som "stifinnere". På denne måten markeres avdeling C-3 som forskjellig fra det øvrige fengselet. Avdeling C-3 er ikke noen vanlig fengselsavdeling, men en avdeling for rehabilitering.

Tidlig i prosjektfasen fikk man illustrert hvilken vekt prosjektets veilder Allan Bernhard la på valg av ord. I tilknytning til at man drøftet hvilken sanksjonsform en skulle gjøre bruk av i forbindelse med et regelbrudd, fikk valg av ord strategisk betydning. Fra et fengselssynspunkt representerte saksforholdet et brudd på reglementet som kvalifiserte til "straff". Fra et behandlingssynspunkt representerte handlingen et avtalebrudd fra klientenes side, som nødvendiggjorde "behandlingsmessige tiltak". Det behandlingsmessige tiltak som ble resultatet, hadde klare elementer av det de fleste av oss vil mene *er straff*. Den konkrete sanksjonsutformingen syntes imidlertid å komme i bakgrunnen når det gjaldt hva som først og fremst hadde betydning fra et terapeutisk ståsted. Det var ingen stor uoverensstemmelse mellom behandlings- og fengselssystemet i hva som konkret skulle gjøres. Derimot var det svært viktig for Bernhard ikke å betegne sanksjonen som "straff", men som "klinisk intervensjon". I første omgang kan en slik insistering virke mer ideologisk enn hensiktsmessig. Bernhards vektlegging av ordvalg belyser at forskjellen mellom straffe- og behandlingssystemets sanksjoner ikke først og fremst nødvendigvis er knyttet til den konkrete utformingen av sanksjonen, men til den kontekst sanksjonen inngår i og i den språklige sammenheng den settes inn i. Fra

et terapeutisk synspunkt skal sanksjonen inngå og fungere i en læreprosess tilpasset den enkelte. Sanksjonens berettigelse er kun dette at den skal bidra til atferdskorreksjon. Når det gjelder *straffens funksjon* og *begrunnelse* er det i skandinavisk sammenheng særlig blitt referert til en allmennpreventiv effekt, mer enn at straffesanksjonen skulle ha noe oppdragende effekt på den som straffes.

Språket er et kulturelt uttrykk som bærer av felles tilhørighet og sosial identitet, hevder Aubert (1979). Man lærer seg å gjøre visse erfaringer med hensyn til visse uttrykksmåter og ikke andre. På den måten påvirkes de opplevelser man har av seg selv - sin egen identitet. Den blir styrket av individets interaksjon med andre. Slik blir også individets gruppetilhørighet befestet. Prosjektet siktemål er å avkriminalisere stifinnerne og avlære dem rusmisbruk. Et virkemiddel er språket. Og tilsynelatende har prosjektet suksess. Stifinnerne viste til tider en frapperende evne til å adoptere *terapispråket*. Tydelig kom dette til uttrykk på fredagens fellesmøter. En av stifinnerne svarer under *runden* på spørsmål om hvordan han har det: ***“Jeg må jobbe med meg selv.”*** En stifinner som er med på middagslaget, svarer på spørsmål om hvordan middagslaget har fungert siste uke: ***“Bra; bra kommunikasjon og bra samarbeid.”*** Møtelederen, som er stifinner, spør en annen stifinner: ***“Hvordan har du det med deg selv. Har du evaluert deg?”***

“Kommunikasjon” og “evaluering” er ord som de innsatte snapper opp og som de adopterer. Formuleringer som “jeg må jobbe med meg selv” gikk igjen. At man språklig tilpasser seg betyr selvsagt ikke nødvendigvis at de også dermed fullt ut tar inn over seg nye verdier og normer. Språk er også fasade. Adoptering av en bestemt terminologi betyr ikke nødvendigvis at de innsattes verdisett og forståelseshorisont på avgjørende sett er endret.

Der hvor *terapispråket* ikke kom i konflikt med deres *eget* språk, vant dette innpass. Når man fikk språkkonflikter ble det imidlertid ytt

motstand. En målsetting tidlig i prosjektet var at “celle” skulle erstattes med “rom”. Gjennom en slik substitusjon skulle C-3 markeres som annerledes enn fengselet for øvrig. Imidlertid viste det seg tidlig vanskelig både å få stifinnerne og fengselsbetjentene til å bruke betegnelsen “rom”. Her var det terapeutene som til slutt måtte gi seg. Da jeg konfronterte en av terapeutene med hans egen språkbruk - han sa “celle” - kom det noe resignert - *“vi er i et fengsel”*.

Språk og ordvalg kan være virkemidler i konflikter. Dette fikk vi illustrert i en situasjon hvor man hadde gnisninger mellom stifinnerne og betjentene som jobbet på avdelingen. Språket ble av visse stifinnere bevisst valgt som et våpen i striden. Termen “fangevokter” fikk ved denne anledningen sin renessanse. Når betjentene gjennom sin oppførsel bekreftet at relasjonen innsatt og ansatt er en fange-vokter relasjon, er det *“hyklersk og upresist”* å ikke bruke det ordet som mest presist beskriver relasjonen, ble det sagt. En stifinner sa: *“Jeg bruker ”fangevokter” fordi det er den usminka versjonen av virkeligheten”*.

Slik vi har lært å kjenne C-3, greier man som nevnt å etablere *en stil og tone* på avdelingen som prosjektet sikter mot. Avdelingen er i liten grad preget av kjefting og verbale konfrontasjoner som overskrider det vi vil forstå som en vanlig, barsk omgangsform. Den ambisiøse målsettingen som man implisitt kunne tolke hos i det minste enkelte prosjektmedarbeidere i prosjektets startfase om nærmest *en språkkulturell revolusjon* bak murene har man imidlertid i mindre grad lykkes med. Den kriminelle sjargongen lever. *Terapispråket* synes å være et *supplementspråk* - en språkdrakt som stifinnerne kameleonaktig ikler seg for passende anledninger.

5.5 Oppsummering

Prosjektet hadde pekt ut visse delmål på veien mot det rusfrie og lovlydige livet. Mål som også til en viss grad ble forstått som forutsetninger for rehabiliteringen. Rusfri avdeling, åpenhet, ærlighet, kameratstøtte og stil og tone var sentrale delmål som ville representere et brudd med fangekollektivet.

Hvis vi forstår delmålene som absolutte forutsetninger og målparametre som ikke tolererer avvik fra den ideelle målsettingen kan man ikke si at prosjektet har lyktes i å innfri sine ambisjoner. I perioder fungerte avdeling C-3 som en rusfri avdeling, men i perioder var det omfattende bruk av stoff på avdelingen. Den absolutte ærligheten har hatt problemer med å etablere seg på C-3. Men man finner spirer til en ærlighetsnorm som representerer et brudd med fangekollektivet. Kameratstøtten var tilstede på C-3, men ikke først og fremst i de situasjoner hvor den ville være mest relevant i forhold til rehabiliteringsmålsettingen. Det var imidlertid ansatser og spirer til noe som pekte mot et alternativ til fangekollektivets normgrunnlag og handlingsmaksimer. Man greier å etablere en stil og tone på avdelingen som prosjektet sikter mot. Vi ser det bare er en delvis realisering av delmålene. Det er her grunn til å bemerke at hvis ikke reminisenser av fangekollektivet også var til stede på C-3, ville dette sannsynligvis være sensasjonelt.

Det forhold som imidlertid etter vår mening er mest alvorlig, er rusingen på avdelingen. Vi vet at personer sprekker under behandling. Prosessen mot rusfrihet er ikke problemfri og skjer gjerne ikke uten tilbakefall. Men et rehabiliteringsprosjekt hvor målsettingen er rusfrihet kan ikke sies å fungere hvis det er utbredt bruk av stoff på avdelingen. Man lærer ikke å leve rusfritt gjennom å ruse seg. De rolleforbilder som skapes under slike vilkår, vil være kontrære i forhold til en målsetting

om en framtidig rusfrihet. Særlig i en lengre periode sommeren 1994 var det hyppig bruk av stoff på avdelingen. I den perioden kan ikke prosjektet sies å ha fungert som noe rehabiliteringsprosjekt. Hvis prosjektet ikke fungerer som rehabiliteringsprosjekt, har det heller ikke noen berettigelse som prosjekt. Det er nærliggende å være kritisk til at et utbredt misbruk på avdelingen ikke fanges opp på et tidligere tidspunkt. En vil lett etterlyse bedre kontrollrutiner som kunne ha forhindret dette. Men vi befinner oss innenfor de institusjonelle rammene av et fengsel. Her er det tradisjon for fordekthet og for å holde forhold skjult. Prosjektet er imidlertid basert på å ha en åpning til samfunnet utenfor murene og forutsetter at man gir tillit til stifinnerne. Det vil innenfor rammene av et slikt prosjekt være en fare for misbruk av denne tillit. Prosjektet vil derfor måtte balansere mellom disse hensynene - vise tillit og utøve kontroll. I et slikt perspektiv er det derfor grunn til å ha en viss tålmodighet med et prosjekt som dette. At man bør vise en viss tålmodighet illustreres i at prosjektet - etter en periode med rusmisbruk på avdelingen - igjen evner å etablere C-3 som en rusfri avdeling.

6 STIFINNERE I BEHANDLING OG ETTER PRØVELØSLATELSE

6.1 Behandlingstid og behandlingsgjennomføring

I gjennomsnitt hadde stifinnerne en behandlingstid på 62 uker. Vi har beregnet behandlingstid på basis av hva stifinnerne selv oppgir som dato for avslutning av behandlingen. I beregningsgrunnlaget har vi også inkludert de som ennå ikke har avsluttet behandlingen. Disse sistnevnte sin behandlingstid er beregnet fram til tidspunktet da vi gjør

oppfølgingsintervjuet. Med andre ord ligger det i dette en klar underestimering av behandlingstid. På den annen side hadde vi ikke løst problemet ved å utelate de som ikke har avsluttet behandlingen, da disse gjennomgående har lengst behandlingstid. Gjennomsnittlig behandlingstid for stifinnerne er statistisk signifikant lengre enn i de jamførende utvalgene.

En innvending mot denne jamføringen vil være at for de andre § 12-utvalgene starter behandlingen ved overføring til behandlingsinstitusjon. For stifinnerne starter behandlingen med innslingen på C-3. Det ligger i Stifinnerprosjektet *en tilleggstid* sammenlignet med behandlingstiden ved ordinær § 12-overføring. Forstår vi behandlingstid som et uttrykk for behandlingsoppleggets evne til å motivere klientene til å gjennomføre behandlingen, kan sammenligningen gi et fortegnet bilde. Muligheten og fristelsen til å velge noe annet enn fortsatt behandling øker sannsynligvis med § 12-overføringen og desto nærmere man kommer prøveløslatelsen.

Hvis vi i behandlingstid bare legger til grunn den tid man er i behandling utenfor fengselsmurene - det vil si fra man går over på § 12-soning - finner vi at stifinnerne i gjennomsnitt har hatt en behandlingstid på 36 uker. Dette er også en statistisk signifikant lengre behandlingstid enn i de jamførende § 12-utvalgene, men ikke statistisk forskjellig fra behandlingstiden for dem som ikke er overført fra noen fengselsanstalt. Et moment som forsterker vårt grunnlag for å hevde at stifinnerne har en lengre behandlingstid enn de jamførende § 12-utvalgene er at vi i beregningsgrunnlaget også har inkludert de stifinnerne som ikke kommer så langt som til § 12-overføring. De som faller fra før § 12-overføring, er i denne beregningen registrert med ingen behandlingstid. Siden inklusjonskriteriet i de jamførende § 12-utvalgene er at § 12-overføringen de facto har skjedd, vil stifinnernes behandlingstid bli underestimert i forhold til de utvalgene vi her sammenligner med.

Ulike studier har indikert en sammenheng mellom behandlingstid og behandlingsutfall med hensyn til senere misbruk og kriminalitet. (Simpson 1979, Simpson et al. 1979, Simpson et al. 1978, Simpson et al 1980) Selv om følgende utsagn i det minste av rent logiske grunner ikke kan gjelde ubegrenset, så synes det generelle funnet å kunne oppsummeres slik: jo lengre behandlingstid, desto bedre behandlingsutfall. (Wexler et al. 1988). I en amerikansk studie (Simpson 1981) synes det som om mer eller mindre enn tre måneder i behandling trekker et skille med hensyn til positivt behandlingsutfall. Andre (De Leon et al. 1979) har hevdet at fire måneder er minimum for klienter i *terapeutiske samfunn* hvis man skal forvente noen behandlingseffekt. Vi har sett at stifinnerne har lengre behandlingstid enn § 12-utvalgene vi sammenligner med. Ut fra studiene referert ovenfor burde det gi grunn til å forvente en bedre prognose, gitt at vilkår og forhold ellers er like.

I sammenligning av behandlingstid mellom ulike klientutvalg bør det bemerkes at hva vi mener med behandlingstid, kan være svært forskjellig. Slik vi registrerer behandlingstid er den bestemt fram til den dato hvor en fast avtalt og regelmessig behandlingskontakt opphører. Hva behandlingen i en slik periode består i, kan imidlertid variere. Behandlingen i Stifinnerprosjektet kan noe grovt beskrives som samtaleterapi i grupper i kombinasjon med at man gjennom å leve i et fellesskap med plikter og oppgaver lærer å ta ansvar både for seg selv og andre. Mengden av behandlingsinnsats synes å være størst under C-3 oppholdet og § 12-soningen. Senere - i det vi kan kalle utfasingsdelen - ser behandlingsinnsatsen for de fleste ut til å ha vært betydelig mindre. I det vi har registrert som behandlingstid inngår derfor perioder hvor samtalegrupper ikke er en del av aktiviteten, men hvor behandlingen eksempelvis kun består i en ukentlig kontakt med en terapeut ved Tyrilistiftelsen. Vår måte å bestemme behandlingstid på samsvarer ikke

nødvendigvis med måten man regner behandlingstid på i andre terapeutiske tiltak. Det kan være ulike måter å definere behandlingsavslutning og dermed behandlingstid på. (Arner et al., 1995) Dette innebærer at når vi sammenligner behandlingstiden i Stifinnerprosjektet med behandlingstid i andre typer tiltak, bør det gjøres med en viss varsomhet.

Av stifinnerne er det 24 % som har avsluttet behandlingen som planlagt - det vil si at det var en gjensidig forståelse mellom terapeutene og klientene om tidspunktet for behandlingsavslutning. Hele 50 % avbrøt behandlingen, 7 % avsluttet på grunn av kontraktbrudd og 19 % hadde ennå ikke avsluttet behandlingen som de påbegynte på C-3. Av de som har avsluttet behandlingen utgjør de som avslutter som planlagt, en større andel enn i de jamførende § 12-utvalgene, men forskjellen er ikke statistisk signifikant. Jamført med de som ikke har hatt § 12-overføring, har stifinnerne en noe større andel som ikke fullførte som planlagt. Heller ikke her er forskjellen statistisk signifikant. Det er problematisk å sammenligne avbruddsandelen hos stifinnerutvalget med avbruddsandelen i grupper som ikke har § 12-hjemmel for sitt behandlingsopphold, særlig innenfor en så kort observasjonsperiode som vi må forholde oss til. Før prøveløslatelsen - mens man soner på § 12 - er det selvsagt *en føring* for ikke å avbryte behandlingen, all den tid avbrudd medfører tilbakeføring til vanlig soning i fengsel.

57 % avsluttet behandlingen på en lite ønskelig måte. Her er det imidlertid grunn til å tillegge at på det tidspunkt vi gjør oppfølgingsintervjuer, er 8 av de 24 stifinnerne som avbrøt behandlingen eller som sluttet på grunn av kontraktbrudd, på nytt i behandling eller har vært i behandling i perioden forut for intervjuet. En var igjen kommet inn i Stifinnerprosjektet på C-3, tre var i behandling innenfor Tyrilistiftelsen, en var i metadonbehandling, en var på Veksthuset, en var på Veiviseren og en hadde hatt et lengre opphold ved

Ørjetun evangeliesenter. Dette illustrerer evne og vilje både hos Tyrilistiftelsen og andre behandlingstiltak til å fange opp klienter som temporært faller ut av behandlingen. Videre belyser det at behandlingsavslutning som prediktor kan synes å være beheftet med stor grad av usikkerhet. Til sammen er det hele 15 stifinnere eller 36 % av utvalget som befinner seg i behandling når vi gjør oppfølgingsintervjuet.

6.2 Misbruk etter

75 % av de vi intervjuet i oppfølgingsrunden, har i større eller mindre omfang i perioder brukt heroin og/eller amfetamin etter prøveløslatelsen (observasjonsperioden varierer fra individ til individ). Av disse har noe over halvparten - 54 % - brukt heroin og/eller amfetamin i kombinasjon med beroligende medikamenter. 22 % har i en eller flere perioder brukt heroin og/eller amfetamin, men ikke oftere enn to til tre ganger i måneden. 19 % har i en eller flere perioder brukt heroin og/eller amfetamin en til fire ganger i uken. Og 34 % har brukt heroin og/eller amfetamin daglig eller nesten daglig i en eller flere perioder. Hvis vi også inkluderer hasj og alkohol som problemstoffer, er det 16 % som *ikke* har hatt noen sprekk. Det er *en* som har hatt sprekk på alkohol og to som har hatt sprekk på hasj, men som ikke har hatt sprekk på sterkere stoffer. For den ene av disse tre er det snakk om vedvarende bruk (hasj) over lengre tid, men uten at dette har hatt følge av kriminalitet - tvert imot synes det som det i dette tilfellet har skjedd en positiv resosialisering.

Av de vi ikke har intervjuet i oppfølgingsrunden, er en død av overdose. To har etter prøveløslatelsen fått domfellelser med hjemmel i legemiddeloven (og § 162 i straffeloven), noe som peker mot fortsatt bruk av stoff. Vi vet ut fra sikker informasjon at to i det minste tidvis har

vært og/eller er på kjøret. I tillegg til disse fem er det fem personer som vi ikke har noen informasjon om. Tar vi hensyn til denne viten og inkluderer de fem som vi har informasjon om i beregningsgrunnlaget for tilbakefall til bruk av sterkere stoffer, øker tilbakefallsandelen til 78 %. Og holder vi de to som ikke tidligere har hatt et misbruk knyttet til denne type stoff utenfor i beregningsgrunnlaget, får vi en tilbakefallsandel til bruk av sterkere stoffer på hele 83 %.

De fleste stifinnerne har et svært moderat forbruk av alkohol. Hele 81 % oppgir at de ikke har hatt en hyppigere drikkefrekvens enn to til tre ganger i måneden for noen halvårsperiode i observasjonsperioden. Ingen oppgir at de i noen periode har hatt en gjennomsnittlig drikkefrekvens hyppigere enn en til fire ganger i uken. Av de to som hadde oppgitt at de hadde hatt et misbruksproblem knyttet til alkohol, hadde den ene *en* sprekk - med intensiv bruk over en begrenset tidsperiode. For denne stifinneren ble det gjennomsnittlige konsumet av alkohol i halvårsperioden imidlertid ikke større enn en til fire ganger i uken. Den andre som hadde et problem knyttet til alkoholbruk, hadde i observasjonsperioden kun i helt marginal målestokk brukt alkohol. På denne bakgrunn har vi valgt å konsentrere spørsmålet om tilbakefall til substanser som er klassifisert som narkotika, det vi her kaller stoff, dvs. cannabis, opiater, sentralstimulerende midler og beroligende, vanedannende medikamenter klassifisert som narkotika.

Tabell 5   Bruk av stoff (cannabis, opiater, sentralstimulerende midler og beroligende, vanedannende medikamenter klassifisert som narkotika) i ulike tidsperioder etter prøveløslatelse, prosentvis andel

	1-6 mnd etter p.l.	7-12 mnd etter p.l.	13-18 mnd etter p.l.	19-24 mnd etter p.l.	25-30 mnd etter p.l.
Ikke brukt	25	46	26	33	-
Av og til 1-4 ganger i uka	28	8	16	11	50
Daglig eller nesten daglig	25	29	21	-	-
	22	17	37	56	50
N	32	24	19	9	2

Vi ser av tabellen at en relativt stor andel - ca. halvparten - i alle halvårsperiodene enten ikke har brukt stoff, eller har brukt stoff "av og til", her definert som ikke oftere enn to til tre ganger i måneden. Tabellen underslår imidlertid at ett individ er død av overdose. Videre kan det være grunn til å anta at flesteparten av de vi enten ikke har noen informasjon om eller som vi har noe kunnskap om - men ikke detaljert med hensyn på bruk av stoff i de forskjellige tidsperiodene - i større eller mindre utstrekning har brukt stoff i ulike tidsperioder.

Det er tilbakefall til bruk av de tyngre narkotiske stoffene som først og fremst synes å være kombinert med kriminelle handlinger og mangel på resosialisering. Av den grunn og fordi misbruksproblemet til majoriteten av stifinnerne nettopp i utgangspunktet var knyttet til bruk av heroin og/eller amfetamin, velger vi å se særskilt på tilbakefall til bruk av denne type stoffer. Tar vi for oss de som før behandlingen hadde et misbruk knyttet til heroin og/eller amfetamin får vi, ut fra hva de oppgir under intervjuet, følgende bilde av bruken etter prøveløslatelse. (tabell 6)

(Tallene i parentes angir resultatet hvis vi også inkluderer i beregningsgrunnlaget de som tidligere ikke hadde et misbruk knyttet til heroin og/eller amfetamin.)

Tabell 6   Bruk av heroin og/eller amfetamin i ulike tidsperioder etter prøveløslatelse, prosentvis andel

	1-6 mnd etter p.l.	7-12 mnd etter p.l.	13-18 mnd etter p.l.	19-24 mnd etter p.l.	25-30 mnd etter p.l.
Ikke brukt	33 (38)	45 (50)	37	44	50
Av og til	23 (22)	9 (8)	21	11	-
1-4 ganger i uka	23 (22)	32 (29)	16	-	-
Daglig eller nesten daglig	20 (19)	14 (13)	26	44	50
N	30 (32)	22 (24)	19	9	2

Tabellen viser en relativt stor stabilitet med hensyn til misbruksandel og kan derfor lett også gi inntrykk av stabilitet når det gjelder den enkeltes misbruk i observasjonsperioden. Det er derfor grunn til å understreke at for de som har brukt heroin og/eller amfetamin i observasjonsperioden er det karakteristisk at misbruket og bruksintensiteten varierer. Blant de som har brukt heroin og/eller amfetamin i større eller mindre utstrekning innenfor en halvårsperiode etter prøveløslatelse, er det 37 % som også i løpet av observasjonsperioden er registrert med en halvårsperiode uten bruk av heroin og/eller amfetamin. Av de stifinnerne som i en periode har brukt stoff med en bruksfrekvens på ukentlig eller hyppigere, er det 29 %

som i en *etterfølgende* periode er registrert uten bruk. Mange synes med andre ord å gå ut og inn av bruk og ulike misbruksmønstre.

Å gi noe generelt svar på sannsynligheten for tilbakefall til narkotikamisbruk finnes det ikke noe entydig og sikkert grunnlag for. Ulike studier peker mot svært ulike resultater. Dette har opplagt sammenheng med at de utvalgene som er undersøkt, kan være svært forskjellige. Misbruket kan være forskjellig, både type stoff og mengde, andre belastningsfaktorer som påvirker sannsynligheten for tilbakefall, situasjonen som generer misbruk etc. kan variere. Det kan eksempelvis synes som om personer som har brukt narkotika i ekstreme unntakssituasjoner kan kutte ut misbruket relativt lett når situasjonen igjen vender tilbake til det normale. L. N. Robins' (1974) studie av vietnamveteraner som hadde brukt heroin mens de tjenestegjorde i Vietnam synes å vise at det å slutte med heroin for de fleste var *relativt* uproblematisk. Studien indikerer at andre faktorer i konjunksjon med misbruket sannsynligvis har stor betydning for den prognostiske effekten av behandlingstiltak.

I Norge er det gjort en del studier av klienter i behandling. Resultatene fra disse studiene er også til dels avvikende noe som kan ha sammenheng med populasjonsspesifikke kjennetegn - ulike behandlinger rekrutterer ulike klientgrupper. Retterstøl & Sund (1965) fant i sin undersøkelse fra Psykiatrisk klinikk, Vinderen, at 33 % var stoffrie etter 5 år. Haastrup (1973) fant at 40 % var stoffrie etter 3 år. H.J. Stang (1976) fant at 29 % var stoffrie etter 2 til 3 år. Vaglum (1979) fant 42 % stoffrie etter 5 til 6 år. Holsten (1983) fant 45 % stoffrie etter fire og et halvt år. "Stoffrie" i disse studiene betyr "ikke brukt stoff siste år". "Stoffri" utelukker ikke at det har skjedd ett eller flere tilbakefall i perioden forut. Hvis vi med stoffri forutsetter overhodet ingen tilbakefall i observasjonsperioden, ville sannsynligvis denne andelen være mindre enn hva de ovennevnte studiene indikerer. Maddux & Desmonds (1980)

studier av behandlingseffekt indikerer at bare mellom 19 og 25 % ikke har tilbakefall i en tre-års-periode etter behandlingsavslutning. En senere studie av klienter som er behandlet ved Tyrilistiftelsen indikerer samme nivå som Holsten fant; fem år etter inntak lever 45 % et “rusuavhengig” liv (Tjersland, 1995). I Tjerslands studie er imidlertid kravet for å komme inn under kategorien “rusuavhengig” at man siste halvår ikke har brukt sterkere stoffer oftere enn en til to ganger i måneden, og heller ikke i løpet av siste halvår har hatt sprekker på alkohol, cannabis eller beroligende medikamenter oftere enn to til tre ganger i måneden. Rusuavhengig betyr her med andre ord ikke nødvendigvis et absolutt fravær fra bruk av rusmidler.

Det er ikke problemfritt å sammenligne stifinnerne med resultatene fra disse ovennevnte studiene. Når vi for å få en viss lengde på observasjonsperioden og en viss størrelse på stifinnerutvalget velger prøveløslatelse og ikke behandlingsavslutning som startpunkt skaper dette jamføringsproblemer. Hvordan man deler inn observasjonsperioden og hvordan man definerer “rusfrihet” eller “rusuavhengighet”, får også betydning for resultatene man kommer fram til. Hvis vi periodiserer på intervaller av ett år får vi for den første perioden etter prøveløslatelse at 21 % av stifinnerne som tidligere hadde en misbrukshistorikk forbundet med sterkere stoffer ikke hadde brukt slike stoffer (N=24). For den andre perioden får vi at 44 % av stifinnerne ikke har brukt sterkere stoffer (N=9). Resultatene kan sies å falle innenfor resultatområdet til de tidligere nevnte studiene. Hvis vi bestemmer “rusuavhengighet” på tilnærmet samme måte som Tjersland (1995) - vi inkluderer i de “rusavhengige” den ene som er død og vi regner også bruk av hasj som inklusjonsgrunnlag for å komme med i kategorien “rusavhengighet” - får vi at 52 % levde et “rusuavhengig” liv i den første halvårsperioden etter prøveløslatelsen (N = 33). Også i den andre halvårsperioden får vi at 52 % levde “rusuavhengig”(N = 25), i den tredje halvårsperioden får vi at 50 % levde

et "rusuavhengig" liv ($N = 20$), i den fjerde perioden levde 40 % et "rusuavhengig" liv ($N = 10$) og i den femte halvårsperioden er andelen som levde et "rusuavhengig" liv redusert til 33 % ($N = 3$). Det kan her være grunn til først å kommentere hva som synes å være en relativt markant avtagende andel "rusuavhengige" over tid. Svært få stifinnere har en observasjonsperiode som strekker seg til en fjerde eller femte halvårsperiode. Når vi her får resultater som synes å gi andre beskrivelser av tidstrender enn hva vi kan lese ut av tabell 5, har det sin forklaring i at den avdøde her registreres som "rusavhengig" i alle tidsperiodene.

Hvis vi imidlertid hadde gått ut fra behandlingsavslutning som startpunkt for en observasjonsperiode får vi at 35 % av stifinnerne levde et "rusuavhengig" liv i den første halvårsperioden etter prøveløslatelsen. ($N = 20 =$ de som har avsluttet behandlingen og som har en observasjonsperiode på minimum et halvt år fra behandlingsavslutning) For den andre halvårsperioden får vi at 33 % levde et "rusuavhengig" liv, for den tredje halvårsperioden er andelen 38 % og for den fjerde 33 %. Det noe dårligere resultatet vi får når vi går ut fra behandlingsavslutning som initialpunkt for en observasjonsperiode kan dels forklares med at problemkasus blir overrepresentert i dette utvalget. De som faller ut av behandlingen, ofte nettopp på grunn av rusmisbruk, vil bruke mindre tid på å realisere behandlingsavslutning og vil derfor utgjøre en uforholdsmessig stor andel i dette utvalget.

Et fåtall stifinnere har holdt seg helt borte fra bruk av narkotika etter at de ble prøveløslatt. Den foreliggende forskningen på dette feltet indikerer klart at en må forvente mer eller mindre alvorlige tilbakefall hos en klar majoritet av de som behandles. Sammenlignet med Tyrilielevene (Tjersland 1995) kan det synes som stifinnerne har et noe dårligere behandlingsutfall. Spørsmålet er imidlertid om det gir god mening å sammenligne to utvalg som er så ulike særlig med hensyn til alder, misbrukshistorikk og kriminell belastning.

Til tross for at mange stifinnere får tilbakefall, er det relativt få som etter prøveløslatelsen har gått inn i et tungt og vedvarende misbruk. Halvårsperioden før de kom inn til soning hadde hele 86 % av stifinnerne et daglig eller nesten daglig konsum av sterkere stoffer. Når 34 % oppgir å ha brukt sterkere stoffer daglig eller nesten daglig i perioder etter prøveløslatelse, representerer dette en reduksjon i bruken. Kanskje mest oppmuntrende er det at blant de som i den siste halvårsperioden (innenfor observasjonsperioden) hadde brukt stoffer ukentlig eller mer, er 55 % på intervju tidspunktet enten i behandling - det gjelder både innenfor og utenfor Tyrilistiftelsen - eller har søkt om behandling.

Å vurdere behandlingseffekten kan gjøres på mange måter. Lengden på observasjonsperioden, initialpunkt for observasjonsperioden og hvordan man bestemmer lengden på måleintervallene i observasjonsperioden er forhold som kan øve innflytelse på det resultat man kommer fram til. Hvordan man forstår og definerer tilbakefall og misbruk vil selvsagt ha svært avgjørende betydning. Når man sammenligner behandlingseffekten for et utvalg med et annet kan forskjeller mellom utvalgene med hensyn til bakgrunnsforhold og historikk være det som forklarer eventuelle forskjeller i behandlingsutfall. Sett i dette perspektivet, med den usikkerhet som vil hefte ved de ulike målemetodene og sammenligningene, burde det klientene selv mener behandlingen har betydd for dem, også kunne tillegges en viss vekt. Vi spurte stifinnerne om hva prosjektet hadde betydd for dem. Hele 75 % (N = 32) gav uttrykk for at de mente at Stifinnerprosjektet hadde betydd et positivt vendepunkt i deres misbrukskarriere. Selv om de ikke er kvitt sitt misbruksproblem, mener svært mange at de med Stifinnerprosjektet har opplevd et vendepunkt i sin stoffkarriere.

6.3 Kriminalitet etter

59 % av stifinnerne (N = 32) oppgir at de i observasjonsperioden har begått kriminelle handlinger av typen: omsetning av narkotika, vinningsforbrytelser, vold, overfall eller ran. 6 % opplyser at de har vært involvert i en enkeltstående handling av denne typen. 22 % oppgir at de har begått slike handlinger flere ganger uten at dette har medført politianmeldelse og/eller dom. 31 % av stifinnerne har begått gjentatte slike handlinger hvor dette har medført politianmeldelse og/eller dom. Innenfor tidsperioden av ett år etter prøveløslatelse er det 62 % (N = 24) som har begått kriminelle handlinger, 4 % har vært involvert i en enkeltstående handling, 29 % har begått slike handlinger flere ganger uten at dette har medført politianmeldelse og/eller dom, og det er også 29 % som har begått gjentatte kriminelle handlinger hvor dette har medført politianmeldelse og/eller dom. For de ulike tidsintervallene i observasjonsperioden beskrives den kriminelle aktiviteten i tabell 7. (Tallene i parentes angir recidivandelen hvis vi også inkluderer forutgående del av observasjonsperioden som grunnlag for beregningen.)

Tabell 7 Kriminell aktivitet i ulike tidsperioder etter prøveløslatelse, prosentvis andel

	1-6 mnd etter p.l.	7-12 mnd etter p.l.	13-18 mnd etter p.l.	19-24 mnd etter p.l.	25-30 mnd etter p.l.
Ikke	50	50(38)	53(42)	56(44)	50(50)
En enkelt- stående episode uten politi- anmeldelse	6	4(4)	-	-	-
Flere ganger uten politianmeldelse eller dom	28	25(29)	26(37)	22(11)	-
Flere ganger med politianmeldelse og/eller dom	16	21(29)	21(21)	22(44)	50(50)
N	32	24	19	9	2

På hvert av de ulike observasjonstidspunktene ser vi at omtrent halvparten av stifinnerne har gjort seg skyldig i kriminelle handlinger siste halvår. Som tidligere nevnt er recidivandelen på 59 % når vi opererer med hele observasjonsperioden, men med ulik lengde på de individuelle periodene.

Det er også av interesse å se hvordan involvering i kriminelle handlinger fordeler seg med hensyn til ulike typer kriminell aktivitet. Når det gjelder omsetning av narkotika, har 53 % på et eller annet tidspunkt i observasjonsperioden solgt narkotika (N = 32). Begrenser vi observasjonsperioden til ett år etter prøveløslatelsen har 54 % begått denne typen lovbrudd (N = 24). Det er her grunn til å understreke at alle stifinnerne som rapporterte om slik kriminell aktivitet, framhevet at det var snakk om salg av små kvanta - det var detaljisthandel for å kunne

finansiere eget forbruk av narkotika. Tabell 8 beskriver for de ulike tidsintervallene i observasjonsperioden den kriminelle aktiviteten. (Tallene i parentes angir recidivandelen hvis vi også inkluderer forutgående del av observasjonsperioden som grunnlag for beregningen).

Tabell 8 Har omsatt narkotika i ulike tidsperioder etter prøveløslatelse, prosentvis andel

	1-6 mnd etter p.l.	7-12 mnd etter p.l.	13-18 mnd etter p.l.	19-24 mnd etter p.l.	25-30 mnd etter p.l.
Ikke	75	67(67)	68(58)	56(44)	100(50)
En enkelt- stående episode uten politi- anmeldelse	6	4(4)	-	-	-
Flere ganger uten politianmeldelse eller dom	19	25(25)	26(37)	44(44)	(50)
Flere ganger med politianmeldelse og/eller dom		4(4)	5(5)	(11)	-
N	32	24	19	9	2

Blant kriminelle handlinger som hadde medført politianmeldelse og/eller dom, var det kategorien vinningsforbrytelser som samlet flest stifinnere før de gikk inn i prosjektet (Tabell 2). Tyveri og innbrudd hadde for svært mange stifinnere vært en hovedinntektskilde. I observasjonsperioden etter prøveløslatelsen er også vinningsforbrytelser den kategorien som samler relativt flest recidivister, når vi forstår

recidiv ved politianmeldelse og/eller domfellelse.

Tabell 9 Har gjort seg skyldig i vinningsforbrytelse i ulike tidsperioder etter prøveløslatelse, prosentvis andel

	1-6 mnd etter p.l.	7-12 mnd etter p.l.	13-18 mnd etter p.l.	19-24 mnd etter p.l.	25-30 mnd etter p.l.
Ikke	66	71(58)	63(58)	56(44)	50(50)
En enkelt- stående episode uten politi- anmeldelse	3	-	5(5)	-	-
Flere ganger uten politianmeldelse eller dom	16	13(17)	16(16)	44(11)	-
Flere ganger med politianmeldelse og/eller dom	16	17(25)	16(21)	(44)	50(50)
N	32	24	19	9	2

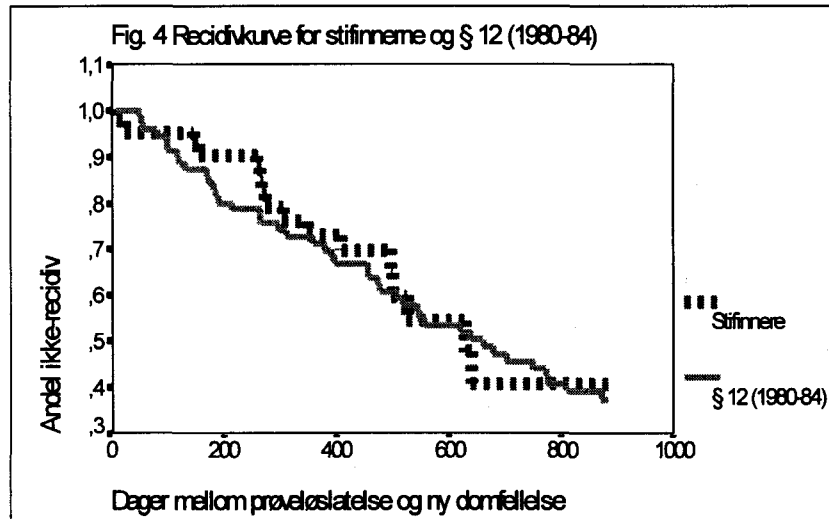
Halvparten av stifinnerne hadde en kriminell forhistorie som innbefattet politianmeldelse og/eller domfellelse for vold/overfall/ran. Langt flere hadde vært innblandet i vinningsforbrytelser og narkotikakriminalitet. Dette mønsteret gjentas i observasjonsperioden. I alt er det bare 9 % (N = 32) av stifinnerne som har vært involvert i vold/overfall/ran etter prøveløslatelsen.

Tabell 10 Har vært involvert i vold, overfall eller ran i ulike tidsperioder etter prøveløslatelse, prosentvis andel

	1-6 mnd etter p.l.	7-12 mnd etter p.l.	13-18 mnd etter p.l.	19-24 mnd etter p.l.	25-30 mnd etter p.l.
Ikke	91	92(92)	95(95)	100(89)	50(50)
En enkelt- stående episode uten politi- anmeldelse	3	4(4)	-	-	-
Flere ganger uten politianmeldelse eller dom	-	4	-	-	-
Flere ganger med politianmeldelse og/eller dom	6	(4)	5(5)	(11)	50(50)
N	32	24	19	9	2

Legger vi til grunn domfellelse som recidivkjennetegn og gjør bruk av strafferegisterdata, får vi ikke uventet en lavere recidivrate enn ved selvrappotering. Det er et generelt funn at en måler en høyere kriminell frekvens ved selvrappotering sammenlignet med hva en finner når en bruker domfellelser og strafferegisterdata. (Wish & Johnson 1986) Sammenligner vi stifinnernes kriminelle recidiv med § 12-utvalget fra 1980-84, finner vi ingen statistisk signifikant forskjell i recidiv ved domfellelse innen ett år etter prøveløslatelse. I § 12-utvalget fra 1980-84 hadde 30 % recidiv i form av en dom. Blant stifinnerne var det 29 % som innen et år etter prøveløslatelse hadde fått en ny dom. Her er som nevnt observasjonsperioden kun ett år. Gjør vi bruk av Kaplan-Meier

Survival analyse, kan vi også gjør bruk av den informasjon som ligger i at det for mange stiftinner har gått langt mer enn ett år fra prøveløslatelse til det observasjonspunktet på tidsaksen vi befinner oss på når dataene registreres. Heller ikke nå finner vi imidlertid noen statistisk signifikant forskjell mellom de to gruppene. Vi ser også at “overlevelses”-kurvene for de to utvalgene synes å ha svært lik utvikling med hensyn til kriminelt tilbakefall.(Fig. 4)

Ser vi på hele observasjonsperioden uten å ta hensyn til at observasjonsperioden vil variere fra individ til individ, finner vi, som tidligere nevnt, at 59 % av stiftinnerne hadde gjort seg skyldig i kriminalitet. Denne prosentandelen som anslag for recidivandelen for en periode på tre måneder etter prøveløslatelse synes å finne støtte i Kaplan-Meier Survival analysen. Figur 4 viser at overlevelseskurven for stiftinnerne nærmer seg ca. 60 % recidiv etter 900 dager og at

stifinnernes “overlevelses”-sannsynlighet synes å følge § 12-utvalget (1980-84).

Hva er det å si om resultatet hvis trenden som vi så langt har observert, også skulle bli resultatet når vi har et sikrere grunnlag for å trekke konklusjoner - dvs. når et større antall stifinnere har en observasjonsperiode på 30 måneder? Med forbehold om at det vil være en usikkerhet forbundet med å sammenligne forløpet hos to utvalg hvor forløpsperiodene har en ikke ubetydelig avstand i tid og hvor vi likeså ikke kan kontrollere for variable som kunne tenkes å påvirke forløpene, så kan en mene at Stifinnerprosjektet så langt ikke synes å ha dokumentert noen overbevisende positiv effekt med hensyn til å redusere kriminell recidiv. Grunnlaget for denne konklusjonen er at dem vi sammenligner stifinnerne med, § 12-utvalget (1980-84) - med en kriminell recidiv som synes å sammenfalle med stifinnerne - i liten grad kan sies å hatt noen kriminalitetsreduserende effekt av sin § 12-soning. (Ødegård og Amundsen 1996) Det kriminelle tilbakefall hos § 12-utvalget (1980-84) representerer derfor ikke et nivå for recidiv som en bør si seg tilfreds med. Det burde være grunnlag for å forvente et bedre resultat hos stifinnerutvalget også sett i forhold til at tiden i behandling hos stifinnerutvalget er betydelig lengre enn i § 12-utvalget (1980-84). Stifinnerne hadde i gjennomsnitt en behandlingstid på 62 uker, mens § 12-utvalget (1980-84) i gjennomsnitt kun hadde 14 ukers behandlingstid.

6.4 Oppsummering

Flere studier indikerer at det er sammenheng mellom behandlingstid og behandlingsutfall. Stifinnernes relativt lange tid i behandling skulle derfor være noe som talte til dette prosjektets fordel. Imidlertid er det

her grunn til et visst forbehold. Innenfor behandlingssystemet ser det ut til å være ulike måter å definere behandlingsavslutning og dermed behandlingstid på.

Det er et fåtall stifinnere som har holdt seg helt borte fra narkotikabruk etter prøveløslatelse. Til tross for at mange stifinnere får tilbakefall, har relativt få stifinnere gått inn i et tungt og vedvarende misbruk etter prøveløslatelsen. Sett i perspektiv av den usikkerhet som hefter ved ulike målemetoder og sammenligninger burde klientenes eget syn på hva de mener behandlingen har betydd for dem, kunne tillegges en viss vekt. Hele 75 % (N = 32) av stifinnerne gir uttrykk for at Stifinnerprosjektet har betydd et positivt vendepunkt i deres misbrukskarriere, selv om de ikke er kvitt sitt misbruksproblem. Og oppmuntrende er det også at på intervju tidspunktet er over halvparten (55 %) av de som i løpet av observasjonsperioden har falt tilbake til det tyngste misbruket, enten igjen i behandling - det gjelder både innenfor og utenfor Tyrilistiftelsen - eller har søkt om behandling.

Stifinnerprosjektet synes så langt ikke å ha dokumentert noen overbevisende positiv effekt med hensyn til å redusere kriminelt recidiv.

7 SYSTEM OG ROLLE - KONFLIKT OG TILPASNING

7.1 Premisser og prosess - interne og eksterne samarbeidsrelasjoner

Et behandlingsprosjekt representerer *relasjoner* mellom ulike aktører. Det vi naturlig først vil tenke på i denne forbindelsen, er relasjonen mellom de som behandler og de som behandles. Men i tillegg finner vi andre relasjoner som fra et evalueringssynspunkt er interessante å

studere. I vår sammenheng må det være viktig å se hvordan samarbeidet mellom fengselet og behandlingsteamet fungerte. En forutsetning for prosjektets suksess ville være at disse to aktørene evnet å finne fram til konstruktive samarbeidsformer. En relasjon til en ekstern aktør - den instans som bevilger det finansielle grunnlaget for § 12-overføringene, dvs. kommuner og sosialkontorer, skulle også vise seg å legge føringer både på den daglige arbeidssituasjonen på avdelingen og på utformingen av behandlingsopplegget for den enkelte. Det vil derfor være relevant å redegjøre for dette momentet som representerer en rammebetingelse i prosjektarbeidet. Vi ønsker videre å kommentere en fjerde relasjon - prosjektets forhold til nok en ekstern aktør - filmselskapet Motlys. Når vi ønsker å berøre forholdet mellom Stifinnerprosjektet og Motlys er det ikke fordi denne relasjonen representerer noe permanent premiss for prosjektet. Filmingen var noe temporært. I forbindelse med filmingen skjer det imidlertid etter vår mening en forseelse fra de prosjektansvarlige. Verken fengselet eller Tyrili tar tilstrekkelig ansvar for stifinnernes personvern. Slik vi ser det, skjer det en forsømmelse som har mer generell interesse. På bakgrunn av filmprosjektet bør man reise det prinsipielle spørsmålet om i hvilken grad de ansvarlige for et behandlingsprosjekt skal og bør bidra positivt til at klientene blir eksponert som individer for allmennheten.

Både behandlingsteamet og fengselsledelsen på ulike nivåer har vist evne til samarbeid og fleksibilitet i en grad som en fordomsfull samfunnsforsker kanskje ikke hadde forventet. Begge aktører har hatt en pragmatisk holdning - en felles vilje til å finne løsninger på konkrete problemer og kompromisser i spørsmål hvor man i utgangspunktet sto et stykke fra hverandre. I noen situasjoner var det selvsagt konflikt og uenighet. Den kanskje mest alvorlige episoden i denne sammenheng gjaldt det såkalte månedsmøtet der tilliten mellom de to samarbeidspartene ble stilt på prøve. Denne konflikten bidro i en viss

grad til at behandlingsteamet for en periode så med skepsis og mistenksomhet på fengselsledelsen.

Opprinnelig var en ambisjon med prosjektet at fengselet skulle selvstendigjøres i forhold til behandlingsteamet. De fengselsansatte var på sikt tenkt å overta terapeutenes oppgave på avdelingen. Det forutsatte en skoling og utdanning av fengselsbetjentene til funksjoner av tilnærmet terapeutisk karakter. Månedsmøtet ble ansett som en svært viktig institusjon i en slik faglig oppgradering av betjentstaben ved C-3. Men i en samtale i april 1994 forteller en av terapeutene at det har stått stille med å utvikle prosjektet i den retning man opprinnelig forestilte seg. Månedsmøtene var innstilt. Og dette skaper problemer. En får ikke i fellesskap - hvor både terapeutene og fengselsbetjentene er til stede - diskutert og oppsummert hvordan en skal møte utfordringer og problemer. Man får ikke skolert fengselsstaben slik man ønsker og som man har tatt sikte på. Det mest alvorlige i denne sammenheng var likevel at behandlingsteamet opplevde det som om de ble ført bak lyset av fengselsledelsen. De var lovet månedsmøtet, men ingenting skjedde på denne fronten. Grunnen, slik terapeutene så det, var at fengselsledelsen ønsket å bruke månedsmøtet som en brekkstang for å få gjennomført en ny turnusordning ved fengselet. *“Vi fikk ikke månedsmøtet. Så viste det seg at fengselsledelsen bevisst som strategi hadde holdt dette tilbake. Direktøren trenerte månedsmøtene for å presse gjennom en ny turnusordning. Han holdt det unna slik at de skulle bli motivert til å “kjøpe” en ny turnus. Dette var hans strategi og plan. Men fordi han ikke spilte med åpne kort, så dreiv vi jo og ropte på å få dette møtet som han ikke hadde noen intensjon om å gi oss. Jeg synes det var et alvorlig brudd på tilliten.”* (terapeut) Forklaringen fra de fengselsansvarlige på at månedsmøtet uteble, var en noe annen. *“Man så på kostnaden. Det ble for dyrt, samtidig som man ikke så betydningen av et slikt møte”,* sier fengselsinspektøren. I striden

om månedsmøtet var det på et tidspunkt fare for at det skulle utvikle seg en dypere mistillit mellom fengselsledelsen og terapeutene. Man fikk imidlertid tilbake månedsmøtet etter ca. et halvt år.

Generelt kan en konkludere med at konfliktene mellom de to aktørene i samarbeidet om Stifinnerprosjektet har vært få. Sett i forhold til de utfordringer og det latente minefelt man begav seg inn på, er det god grunn til å rose begge parter for utvist smidighet og samarbeidsevne. Det er også en felles opplevelse - både hos de ansvarlige på fengsels- og behandlingssiden - av at samarbeidet dem imellom har vært svært vellykket. En av terapeutene oppsummerer samarbeidet på følgende måte: *“Bortsett fra dette med månedsmøtet, så må jeg si at samarbeidet med fengselsledelsen har vært svært godt. Sett i forhold til andre tiltak, både her i landet og i andre land, hvor fremmede skal komme inn i fengselet og gjøre noe, så har det gått uvanlig bra. Og alle sier at vi har gått fort fram.”* Fengselsinspektøren sier: *“Samarbeidet med Tyrili har fungert veldig bra. Til å begynne med var vi jo litt skeptiske til å få behandlere inn. Hva skulle de gjøre? Hva skulle betjenten gjøre? Skulle de overta? Men det skulle vise seg at samarbeidet med de Tyriliansatte skulle gå over all forventning. Vi har hatt veldig åpne møter med skikkelig høyde under taket. Det vi har greid, er at når vi har kommet til en beslutning, så har også de gått tilbake og sagt at dette er en beslutning som ikke bare fengselet har tatt, men som også de har stilt seg bak. Du er blitt backa opp av dem på en del ting, og der hvor vi har vært uenige, har de jenka seg og så har vi jenka oss og så har vi fått til det som vi har ment var det viktige.”* Og i en felles oppsummering fra Tyrili- og fengselsansatte i oktober 1995 heter det om samarbeidet at *“dette så langt har fungert bra. Selv om både arbeidsoppgavene og rollene i visse situasjoner kan være ulike, føler vi at vi drar lasset sammen.”*

Vi tror at to forhold av mer psykologisk og menneskelig karakter kanskje har bidratt til det vellykte samarbeidet mellom fengselet og Tyrili. For det første var det etter vår mening et viktig moment at terapeutenes inntog på C-3 ikke fikk preg av noen overtagelse av en fengselsavdeling. Til å begynne med var det kun to terapeuter på avdelingen. De var med andre ord i klart mindretall i forhold til antall betjenter. I deres oppførsel lå det en akseptering av at de befant innenfor andre institusjonelle rammer enn de ellers er vant til å jobbe innenfor. De signaliserte en respekt for - og ikke noe ønske om konfrontasjon med - fengselet eller de fengselsansatte. For det andre hadde man på fengselssiden en beslutningsdyktig og fleksibel ledelse av C-3 som hadde evne til å tenke pragmatisk. Mye av grunnlaget for en slik pragmatisk handlefrihet tror vi lå i den udiskutable fengselsfaglige autoritet inspektøren hadde. At man selv både føler at en står på trygg fengselsfaglig grunn og respekteres i miljøet som en dyktig fengselsmann, har betydning for utvising av handlekraft og evne til å treffe beslutninger. Når det ikke kunne stilles spørsmål ved inspektørens fengselsfaglige autoritet, gir det ham også rom for manøvrering på en annen måte enn hvis beslutningene i utgangspunktet blir mottatt med skepsis og mistenksomhet.

Også en ekstern relasjon - samarbeidet med de instansene som økonomisk garanterte for oppholdet ved behandlingsinstitusjonene - skulle få stor betydning. Prosjektet møtte her et praktisk og ressurskrevende problem. Finansiering av § 12-soningen er avhengig av *kommunale garantier*. Det er kommunene og fylkeskommunene som i fellesskap finansierer slike behandlingsopphold. Fylkes- og kommunebudsjettene har begrensede bevilgninger til kjøp av gjestepasientplasser. For Stifinnerprosjektet forsterkes det vi kan kalle den økonomiske budsjettbetingelsen av at man skal ha plassert stifinnerne innenfor den private Tyrilistiftelsen. Å gi garantier som

innebærer opphold innenfor Tyrilistiftelsen konkurrerer med plasseringen ved fylkeskommunale institusjoner som representerer faste kostnader på de fylkeskommunale budsjettene. Fylkene vil derfor av økonomiske grunner foretrekke egne institusjoner. Resultatet ble at man fikk en forskjellsbehandling av stifinnere ved at noen ble klarert av bevilgningsinstansen for § 12-soning ved Tyrili, mens andre fikk negativt svar på sin søknad og isteden tilbudt plass ved en fylkeskommunal behandlingsinstitusjon. I Oslo skjedde det en forskjellsbehandling ut fra hvilket sosialkontor man tilhørte. Hvert sosialkontor har et selvstendig budsjettansvar og myndighet. Hvordan budsjettet disponeres er opp til det enkelte sosialkontor. Om man velger å finansiere opphold for klienter ved Tyrili, eller om man velger å insistere på at behandlingen skjer ved en fylkeskommunal institusjon og dermed ikke belaster budsjettet på samme måte, kan det enkelte sosialkontor selv beslutte. Slik skjedde det derfor en forskjellsbehandling av klienter også innenfor Oslo-området hvor det til slutt var saksbehandleren ved det enkelte sosialkontor som besluttet stifinnernes rehabiliteringsvei.

For mange stifinnere betydde finansieringsordningen at de måtte leve med en usikkerhet. Skulle de få bli med de andre til Tyrilikollektivet på Mesnali når de gikk på § 12, eller ville de bli plassert et annet sted? Noen av dem som fikk avslag, opplevde det som at de nå ble plassert utenfor fellesskapet de hadde vært en del av. En stifinner forklarer at grunnen til at han stakk av fra C-3 - droppet ut av prosjektet - var at han ikke fikk kommunal garanti til å fortsette innenfor Tyrili. Søndre Nordstrand sosialkontor sa nei. Sosialkontoret foretrakk å sende ham til Veslelia eller Origo eller Veksthuset, hvor de hadde kommunale plasser. Men han ville fortsette innenfor Tyrili. Han ville *“fortsette i gruppa”*, som han sier. Da han fikk avslag, sier han at han *“ble deppa”* og at dette var grunnen til at han stakk. Kanskje ville han

ha stukket av uansett. Kanskje er det han forteller en form for rasjonalisering. Men vi kan ikke se bort fra at først usikkerheten og senere avslaget har hatt betydning for det som skjedde.

Arbeidet med å få kommunale garantier representerte også en ressursmessig belastning på behandlingsteamet. I den oppsummeringen som teamet gjorde i oktober 1995, heter det: *“Når det gjelder inntak av nye deltakere, som skjer ca. hver tredje måned, sliter vi fremdeles med å innhente økonomiske garantier. Vi har søkere nok, som eksempel kan nevnes at vi ved siste inntak hadde 25 søkere. Det ble søkt om økonomiske garantier for 12 av disse, og ved inntak var 4 stykker klare. (..) Pr. i dag bruker vi dessverre altfor mye av vår tid og våre ressurser på å innhente garantier fra kommuner og fylkeskommuner.”*

Den siste relasjonen som vi her vil redegjøre for, er forholdet mellom prosjektet og produksjonen av filmen *Store gutter gråter ikke*. Fredag 7. januar 1994 kommer et filmteam til C-3. Det er filmselskapet Motlys, kjent for produksjon av dokumentarfilmer. Nå informeres stifinnerne om at dette selskapet ønsker å lage en dokumentarfilm om prosjektet. Slik saken presenteres på fellesmøtet denne dagen - særlig fra den fra filmteamet som også har en Tyrilbakgrunn - framstår filmprosjektet som allerede besluttet og igangsatt. At stifinnerne er villige til å medvirke, tas nærmest for gitt. Det opplyses at filmingen vil starte i februar. Man vil konsentrere filmingen om den inntaksgruppen som kommer inn samme måned. Fredag 25. mars er filmteamet igjen til stede på avdelingen. Det er fredagsmøte, men enkelte medarbeidere i filmprosjektet lar seg ikke affisere. De er nå synlig blitt hjemmevant på avdelingen. Hevet over krav til møter slentrer man rundt i korridoren og på kjøkkenet. Grunnen til at de er til stede er at kontrakten i forbindelse med filmingen nå skal utleveres og underskrives. Det hele tar ca. 10 min., inkludert den tiden som er gått med til orientering om hva kontraktene går ut på. Det er få spørsmål og ingen motforestillinger.

Med filmteamets inntog på C-3 aner man at det skjer *en målforskyvning*. Markedsføringen av Stifinnerprosjektet synes å bli vel så viktig som prosjektet selv og hensynet til stifinnerne. Filmprosjektet fortrenger imidlertid ikke de daglige aktivitetene i prosjektet. Men mye av oppmerksomheten og fokusen rettes inn mot filmingen. Konsekvensen av denne målforskyvningen er at man neglisjerer ansvaret for å ivareta stifinnernes personvern. Arenaen ble overlatt til Motlys. Filmselskapet tok regien på avdelingen. Orienteringen om hva filmingen vil innebære, formidles alene av Motlys. Ingen motforestillinger presenteres. Vi vet at å eksponere menneskeskjebner på film kan representerer en svært radikal og total form for utlevering. Av den grunn burde også andre enn Motlys informert om hva filmingen kunne innebære. Men som en av stifinnerne sier i ettertid: ***“Ingen nøytrale kom og fortalte hva det ville si å komme i media, komme på film.”***

En av stifinnerne kan etter å ha vært deltaker i filmen fortelle at han ***“blir kjent igjen over alt”***. Fordi han opptrådte rusa på filmen, møter han forventninger om at ***“det gikk dårlig med meg på filmen så de blir overraska over at det går bra med meg.”*** Han forteller at han hadde sagt seg villig til å være med på filmen, men at han ønsket å være i bakgrunnen. ***“Jeg sa meg villig til å være med på oversiktsbilder, men ellers ville jeg være med minst mulig.”*** Men etter som filmingen utviklet seg, skulle han også komme i fokus. Nærbilder som han i dag opplever som ubehagelige og lite flatterende, ble tatt. ***“De sa vi kunne sensurere bort det vi ikke ville ha med til slutt, med det viste seg etter hvert at det ble ikke så lett.”***

En annen stifinner sier: ***“De viste liten respekt overfor oss. Jeg sa jeg ikke ville være med i filmen. Men så sa de at dette bare var råfilm og at alt kunne kuttes vekk senere. Når jeg senere forlangte å få kuttet vekk opptak, så sa de at det ble vanskelig. Det ødela for filmen og det ødela for de andre stifinnerne, sa de. De manipulerte og var eksperter***

i å overtale. Jeg følte at jeg ble overkjørt og Tyrili holdt seg i bakgrunnen. Tyrili burde ha støtta oss, men det var viktigst for Tyrili å eksponere prosjektet. (..) Filmingen ble min mest negative opplevelse med Tyrili.”

En tredje stifinner - han som fikk den mest personlige utleveringen - sier: *“Jeg ser ikke filmen en gang til.”*

At man skulle blottstille sine svake sider - gråte, være rusa - til allmenn beskuelse i landets kinosaler, var sannsynligvis ikke det de tenkte når de skrev under kontrakten. En forsker er pålagt å “trø varsomt”. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora uttalte da vi søkte om å etablere et midlertidig personregister i forbindelse med evalueringen av Stifinnerprosjektet at det “kan være betenkelig med hensyn til å ivareta klientenes selvrespekt (..)at det er særlig viktig at de ikke får forsterket et dårlig selvbilde gjennom et massivt sett av negative spørsmålsformuleringer”. Komiteens betenkeligheter har jeg forståelse for. Et desto større tankekors blir derfor at et filmteam og et filmprosjekt hevet over krav til anonymisering kan blottstille “det dårlige selvbildet” uten at noen griper inn og uten at noen kritiske tanker gjør seg gjeldende. En slik blottstilling synes også å stå i et motsetningsforhold til de personvernsbetraktninger som Prosjekthåndboka uttrykker. Her heter det at “avdelingen bør skjermes fra besøkende (studiebesøk, tilfeldige “nysgjerrige” m.v.) for å få nødvendig ro omkring driften av avdelingen og for at den innsatte skal føle seg beskyttet på en positiv måte”. (ibid: 29) De tiltak man diskuterte og de hensyn man fant det nødvendig å ta i forbindelse med filmingen, var ikke motivert ut fra personvernsbetraktninger. Fengselsinspektøren forteller: *“Vi diskuterte sikkerheten - hvor skal man ta bilder. Vi tenkte på det rent sikkerhetsmessige og tenkte kanskje ikke på de individene som skulle være med i filmen.”*

7.2 Sanksjoner - straff eller terapeutisk intervensjon

Når man starter et behandlingsopplegg i et fengsel og i prinsippet inviterer Tyrilistiftelsen til et samarbeid om driften av en avdeling i et fengsel innebærer det en form for *organisasjonsfusjonering*. Man implanterer elementer fra en type organisasjon inn i en annen type organisasjon. Fra transplantasjonskirurgien er det velkjent at transplantasjoner ofte aktiviserer avstøtningsmekanismer. Fusjoneringen skaper konflikter. Slik er det også rimelig å forvente at det ville være i Stifinnerprosjektet. Spørsmålet evalueringen vil forsøke å besvare, er hva slags *institusjonelle konflikter* behandlingsimplanteringen medfører, hva det representerer av utfordringer og problemer både sett fra fengselet og behandlingens ståsted, og hvordan problemene håndteres.

I organisasjonssosiologi er det ulike måter å skille mellom organisasjoner. Blau og Scott (1963) har kategorisert organisasjoner ut fra hvilke mål de har og hvilke interesser de tjener. Fengsel kategoriseres av Blau og Scott som *samfunnsorganisasjon*. Straffeanstaltens mål er gjennom å administrere soningen - både ved straffens virkning på den straffede og på allmennheten - å bidra til å hindre uønskede handlinger. Det er *samfunnets interesser* som ligger til grunn for å etablere straffeinstitusjonen. Behandlingsorganisasjonen derimot er innrettet mot klientene og med formål om å tjene deres interesser. Den har *et individfokusert siktemål* og er kategorisert som *serviceorganisasjon* av Blau og Scott.

At straffeanstalten ikke primært er innrettet mot det enkelte individ - den enkelte innsatte - kan en blant annet se i hvordan *sanksjoner* utformes og praktiseres. Gjør en innsatt seg skyldig i ulovligheter og regelbrudd, skal dette straffes. En vanlig sanksjon er å plassere den innsatte i enecelle. Utmåling av mengden straff skjer ut fra

forseelsens grovhet. Når fengselet straffer, så gjør man det klart overfor den som har begått forseelsen at denne type handlinger ikke lønner seg. Men det er også et viktig poeng at man gjennom straffesanksjonen sender et signal til de øvrige innsatte. Et ryddig og oversiktlig sanksjonsreglement er hensiktsmessig. En må opptre konsekvent. Konsekvent effektivering av sanksjonen gir best signaleffekt. Det er lite rom for individuelle tilpasninger og hensyn. Slik fleksibilitet kan bidra til å undergrave respekten for regelverket og sende feil signaler til de innsatte.

Et behandlingsopplegg er imidlertid basert på individuell tilpasning. Sanksjonen skal i prinsippet bestemmes ut fra hva som gavner den enkelte i situasjonen. Fra behandlernes perspektiv er sanksjonen tenkt å fungere i en læreprosess. Å plassere stifinnere i enecelle fungerer dårlig som læreverktøy. Det representerer ingen terapeutisk intervensjon. Tvert imot, fra et behandlingssynspunkt bidrar det til å sette klienten flere hakk tilbake i rehabiliteringsprosessen.

Sanksjonens mening og logikk er forskjellig sett fra henholdsvis behandlingen og fengselets perspektiv. Mens utformingen av sanksjonen i en behandlingskontekst vil være *individrelativ*, vil fengselsinstitusjonen prinsipielt ikke ta hensyn til individet som har kvalifisert seg for sanksjonen. I den grad det skulle være en terapeutisk idé bak beslutningen om å plassere innsatte på enecelle isolert fra de øvrige innsatte, må denne i så fall være at man tenker seg en form for aversjonslæring. Imidlertid gis det ikke noe faglig grunnlag for å anta at isolering i ti dager vil fungere adaptivt i forhold til den handlingsnorm man ønsker å internalisere. Tvert imot kan det være grunn til å anta at en slik sanksjonsform vil øke sannsynligheten for framtidige tilbakefall.

Fengselets funksjon er å administrere frihetsberøvelsen - påføre individet en kostnad og en byrde. Å forsøke å unnslippe denne kostnaden skal ikke lønne seg. Her finner man kanskje fengselets

primære siktemål og begrunnelse for å sanksjonere. Å gjøre unntak fra fengselets sanksjonsreglement og -praksis kan bidra til å underminere respekten for fengselsreglementet. I spørsmålet om sanksjonsutformingen ligger det derfor et latent konfliktema.

Spørsmålet om sanksjonspraksis og bruk av enecelle ble det strid om allerede sommeren 1993. En stifinner hadde sprukket én dag etter han var overført til Ekebergboligen som var innkvartering for stifinnerne i fase tre. Hans sprekk blir en turbulent historie med ulike tiltak, forsøk på omplasseringer og nye sprekker før han til slutt er tilbake til Oslo kretsfengsel. Her besluttet det at han skal plasseres på C-1 (C-1 er en restriktiv/refs-avdeling) i enecelle i ti dager. Terapeutenes protester fører ikke fram. Fra et terapeutisk ståsted er det selvsagt *et paradoks* at det blir iverksatt et tiltak, som de ut fra sin faglige kyndighet antar vil fungere kontraeffektivt.

En annen stifinners historie er på mange måter lik den ovennevnte. Denne hadde ikke kommet tilbake fra permisjon. Han hadde endt i København hvor han ble tatt av politiet fordi han var ettersøkt av norske politimyndigheter, og returnert tilbake til Oslo kretsfengsel. Han fikk 14 dager på enecelle. Sett fra terapeutenes ståsted var denne sanksjonen enda mer motsatt av hva som ville være et adekvat terapeutisk tiltak enn i den førstnevnte tilfelle. Sistnevnte hadde sluppet ut fra C-3 til en verden hvor alle hans kjente er rusmisbrukere. Hans mor er rusmisbruker, sin far har han aldri kjent, alle hans venner er rusmisbrukere. Fra en relativt skjermet tilværelse på C-3 blir han overlatt til seg selv og sine utfordringer. Det er gjort avtale om at han skal ha en telefonisk kontakt med C-3 under permisjonen. Avtalen viser seg å ikke være tilstrekkelig til å hindre at han sprekker. Selvsagt har han også et eget ansvar for at det går som det går. Men det er også omstendigheter rundt hans permisjon - eller mer presist mangel på sådanne - som bidrar til at det går galt. Man hadde ikke i tilstrekkelig

grad forutsett hva man slapp ham ut til. Da jeg snakker med ham etter at han er plassert på C-1, er han urolig og viser et høyt spenningsnivå - han virker å være i psykisk ubalanse. Han opplever det som at han igjen er overlatt til seg selv - først i forbindelse med permisjonen og nå når han er tilbake i Oslo kretsfengsel. Han sier at *“hvis en går på trynet, så glemmer de deg”*.

Fengselets tiltak overfor denne stifinneren var å isolere ham. Han hadde latt være å komme tilbake etter permisjon, og saken var i prinsippet grei å behandle. Sett fra behandlernes synspunkt var det imidlertid de som på mange måter hadde sviktet. De hadde ikke forutsett hvilke problemer han ville møte ute. De hadde ikke undersøkt godt nok hvordan hans situasjon var. De hadde ikke forutsett hva han ville møte hjemme hos sin mor. At han plasseres i enecelle skyldes også deres mangel på forutseenhet. Sanksjonen blir derfor denne gangen et særlig grelt eksempel på *det institusjonelle paradoks*: Der hvor terapeutisk inngripen er særlig berettiget, får man en sanksjon i form av en ren straffereaksjon som med stor sannsynlighet fungerer kontrært i forhold til en rehabiliteringsmålsetting.

Å gjøre bruk av refselse er hjemlet i fengselslovens § 26 og § 27. Saksbehandlingen er det mer utførlig redegjort for i Reglement for fengselsvesenet. Refselsesmyndigheten er formelt tillagt fengselets direktør. Før direktøren treffer sin beslutning, skal det innhentes forklaring fra den saken gjelder, og saken skal forelegges det som heter anstalrådet. Fengselsstyret skal underrettes om refselsen. Den som beslutes å refs, kan klage vedtaket inn for Fengselsstyret. Selv om en refselse ikke har status som noen strafferettslig sanksjon, skal den underlegges en forsvarlig saksbehandling. Som for de fleste byråkratiske saksbehandlinger, og kanskje i særlig grad de som det hefter et rettssikkerhetsaspekt ved, er det etablert en administrativ prosedyre som tar tid. En av stifinnerne stakk av fra permisjon og brukte heroin. Det tar

nær en måned fra han er tilbake på C-3, til han får refsen forkynt. Han fikk 15 dagers opphold i enecelle. Straks han dukket opp på C-3, måtte han stå til rette for hva han har gjort. Det han ifølge seg selv på forhånd gruet seg mest for var å konfronteres med de andre stifinnerne - måtte stå til rette fordi han, som han selv sier, har *“sviktet”*. Han er den angrende synder. Han går botsgangen på fredagsmøtet. Han holder en lav profil. Etter hvert normaliseres både hans situasjon seg og hans holdning. Da refselseskunngjøringen kommer er det som engang skjedde noe som på en måte tilhørte en annen tid - en del av hans historie, men noe han allerede har tatt et bekjennende oppgjør med. Da refsen kommer, oppleves den ikke som relevant. Den inngår ikke i noen kontekst av oppgjør med tidligere handlinger, men oppleves mer som en forulempning og noe som vanskeliggjør hans progresjon innenfor Stifinnerprosjektet.

Bruk av enecelle er en sanksjonsform som ikke er nevnt under kapitlet om sanksjoner i Prosjekthåndboka. Når prosjektet er i gang, griper avdelingsledelsen imidlertid tilsynelatende uten store anfektelser til bruk av enecelle. Enecelle var *“en sanksjonspraksis som fengselet valgte å gjøre bruk av”*, sier terapeuten. Det hadde *“ikke ligget i planene og derfor står det ikke i boka.”* Uavhengig av de terapeutiske tanker som lå til grunn for kapitlet om sanksjoner i Prosjekthåndboka, sender man stifinnere ned til C-1 og enecelle. Bruken av enecelle ble som en terapeut sier: *“en praksis som utviklet seg ved C-3.”* Fengselets refselsespraksis setter seg altså gjennom ved C-3 på tross av terapeutiske hensyn og behandlernes protester. *“Vi godtok det fordi dette var noe de ikke ville gi slipp på.”* Når terapeutene godtar slike refselsesformer, er det fordi de forstår seg stilt overfor valget mellom at personer permanent eller temporært skal bli utelukket fra prosjektet. *“Når vi godtok at folk ble sendt ned til C-1, så var det et nødkompromiss vi gjorde for å holde folk i prosjektet.”*

I Fengselslovutvalgets utredning uttrykkes det relativt stor skepsis overfor å plassere innsatte i enecelle. Det heter at "(...)for enkelte vil selv kortvarig eneromsinnsetting kunne utløse en krise. Den kan bl.a. føre til at fangen blir ytterligere passivisert og sløvet, psykiske problemer kan bli forsterket eller oppstå, og mangelen på kontakt med andre kan føre til frustrasjoner og eventuelt aggressivitet med nye disiplinærbrudd som resultat." (NOU: 1988: 33: 243) Vi synes at særlig sett i forhold til noe som er ment å være et behandlingstiltak, er det grunn til å samtykke i denne skepsis.

Heller ikke frigangsnekt er nevnt som sanksjonsform i håndboka, men ble et sanksjonsredsskap ved C-3. Frigangsnekt var en sanksjon som kun hadde aktualitet for stifinnere i fase to - de som på dagtid arbeidet ved Tyriliseret. Å nekte stifinnerne frigang, fratar dem imidlertid ikke bare arbeidstreningen ved Tyriliseret. Når en av stifinnerne blir nektet frigang, blir han gående som ganggutt på avdelingen. Han sier han opplever det som han verken er i fase en eller to. Han er plasserte utenfor fellesskapet og han føler seg isolert. Frigangsnekt resulterer ikke nødvendigvis i en ganggutt-tilværelse. En annen stifinner i samme situasjon havner på bilverkstedet i fengselet. Men også han føler at han er i et slags ingenmannsland. Han mener han er i fase to mens hans samvær i arbeidstreningen er med fase en. Han har havnet utenfor den progresjonsplan som er prosjektets basale ide. For denne stifinneren betyr det at i 9 av de 12 ukene han formelt skal være i fase to, vil han reelt ha større tilhørighet med fase en.

Også bruken av frigangsnekt ble det strid om. Striden stod imidlertid ikke om den prinsipielle adgangen til å kunne gjøre bruk av en slik sanksjon. Også terapeutene så frigangsnekt som et egnet verktøy i visse situasjoner. Uenigheten gjaldt den konkrete utformingen av sanksjonen - det vil si utmålingen av den tiden man skulle være fratatt frigang.

Frigangsnekt betyr utelukkelse fra arbeidstreningen ved Tyriliseret. Arbeidstreningen ved senteret er et sentralt element i behandlingsopplegget. Stifinnerprosjektets terapeutiske grunntanke er en faseinndelt prosess - en trinnvis vei tilbake til rusfritt liv. Tar man vekk et trinn i en slik trappekonsruksjon, ødelegges lett muligheten for å gjennomføre den progresjon man har forutsatt. Det ene trinnet avhenger av det forrige. Refselsespraksis som betydde at store deler av arbeidstreningen ved Tyriliseret faller bort må derfor ansees som lite hensiktsmessig. Vi slutter oss igjen til synspunktet Fengselslovsutvalget, som anbefalte at refselsesformen utelukkning fra arbeid ikke bør hjemles i fengselsloven (NOU 1988: 37: 241). Særlig i et rehabiliteringsprosjekt slik Stifinnerprosjektet er, synes utelukkelse fra viktig arbeidstrening over lengre tid, å stå i strid med prosjektets idé og målsetting.

Negative sanksjoner er et behandlingsgrep som er akseptert og blir anvendt innenfor den behandlingstradisjon Tyrilikollektivet er en del av. Bruken av slike sanksjoner forutsetter imidlertid at tiltaket inngår i en terapeutisk kontekst som formidles til og aksepteres av den tiltaket rammer. Tiltaket skal formidle et budskap og fungere som verktøy i en læreprosess. I fengselet har imidlertid det terapeutiske budskapet ofte en tendens til verken å bli forstått eller godtatt. Fordi man er i en straffeanstalt og fordi sanksjonen også er en straff, har det pedagogiske budskapet vanskelig for å bli akseptert. Selv når sanksjonen skjer på initiativ fra behandlingssiden og har sin begrunnelse i behandlingshensyn, avvises ofte den terapeutiske mening. En stifinner hadde vist liten arbeidsvilje mens han var på Tyriliseret. Rapporten fra Tyriliseret fortalte at han ble opplevd som lat og saboterende. Fra behandlernes ståsted var det nødvendig å gripe inn. Det besluttet å inndra frigangen og også muligheten for uteaktivitet og likeså permisjonsadgangen for en kortere periode. Sanksjonen formidles på fredagmøtet. Det refereres til den ovennevnte rapporten fra

Tyrlisenteret. Det understrekes at dette er behandlingstiltak - et virkemiddel for å bringe stifinneren ut av sin uengasjerte stil. Terapeuten understreker at *“det er ikke noen straff, men et tiltak for å synliggjøre dine problemer”*. Budskapet blir imidlertid ikke forstått av stifinneren. Han sitter i et fengsel, men hadde visse lettelsener i sin soningssituasjon. Nå er disse lettelsene fratatt ham. Når derfor terapeutene avslutter med å si at han håper *“du ikke opplever det som straff”*, svarer derfor stifinneren *“men det er jo det”*. For ham ble den terapeutiske begrunnelsen en proklamatorisk festtale uten mening. Selv der sanksjonen er initiert fra terapeutisk hold og har en rent behandlingsmessig begrunnelse, har den problemer med å bli forstått som en terapeutisk intervensjon.

En kan neppe forvente at en sanksjon forstås som annet enn straff når den innskrenker ens allerede begrensede bevegelsesfrihet. I det norske rettssystemet har straffen form av frihetsberøvelse. Og for en innsatt i et fengsel representerer nødvendigvis en reduksjon i bevegelsesfrihet en økning i straffemengden. Det er ingen særlig grunn til å anta at verken Stifinnerprosjektet eller andre behandlingstiltak bak murene kan komme unna at sanksjoner for innsatte oppleves som straff. Spørsmålet vi må stille, er imidlertid hvordan man *på best mulig måte* kan formidle et terapeutisk budskap sammen med sanksjonen og hvilke sanksjoner som vil kunne fungere, dvs. hvor budskapet ikke fullstendig overskygges av straffeaspektet.

Bruk av enecelle synes etter vårt syn å være en lite hensiktsmessige sanksjonsform. Frigangsnekt i en mengde som gjør at progresjonsplanene umuliggjøres synes likeså å være lite egnet, hvis man ønsker å fastholde prosjektets idé om en trinnvis vei tilbake til livet utenfor murene. Mangel på timing mellom begått regelbrudd og refselse gjør sanksjonen ofte irrelevant som en terapeutisk korreksjon.

I 1995 skjer det imidlertid visse endringer i sanksjonspraktiseringen som kommer vår kritikk i møte. Når det gjelder bruk av enecelle, har man for det første gått over til bruk av celler på avdelingen og ikke på C-1. Når oppholdet på enecelle skjer på C-3, muliggjør dette at den som refses fortsatt kan være med i samtalegrupper. De som refses opplever det ikke på samme måte som om de blir støtt ut og glemt. De er fortsatt med i prosjektet, og refselsen kan kanskje dermed ha en viss terapeutisk relevans. Når det gjelder frigangsordningen, har det skjedd en prinsipielt viktig endring. Tidspunktet for faseovergangen er blitt underlagt en individuell behandling. Man skal kvalifisere seg for frigangsordningen. Videre blir det opplyst at når inndragelse av frigang skjer, er den typiske inndragelsesperioden 14 dager. Når det gjelder problemet med behandlingstid av refselsessaker, har det skjedd en endring i behandlingsprosedyren som har redusert behandlingstiden. Det betyr at nå forkynnes og iverksettes refselse innen en uke. Dette er etter vårt syn viktige forbedringer som representerer en kvalitativ heving av prosjektet og viser at prosjektet evner å utvikle nye og bedre løsninger og tilpasninger underveis.

Imidlertid synes det ikke bare å være sanksjonsutformingen som kan være til hinder for en formidling av et terapeutisk budskap. Også selve beslutningsinstitusjonen synes å stå i veien for å formidle en terapeutisk mening med sanksjonen. La oss forsøke å utdype hva vi mener. Mange av beslutningene om sanksjon blir formidlet på fredagsmøtene. Det en ser når beslutningene annonseres, er hvordan de andre stifinnerne på ulike måter uttrykker en solidaritet med den som rammes. Framfor å møte fordømmelse opplever den som rammes av sanksjonen at de andre deltar med innlevelse i den plage som den uheldige skal utsettes for. En får oppmuntrende kommentarer og nikk etter møtet. Stifinnerne stiller seg bak sin fangekollega som nå skal

utsettes for fengselets represaliesystem. Heller enn å samles i en fordømmelse stiller man seg bak sin kamerat i *fangekollektivet*. Man slutter ring. Sanksjonen kommer fra den andre siden. En av dem er blitt rammet, men man holder sammen. Slik er det vi leser situasjonen. I den grad dette er en riktig tegning, har man sannsynligvis ikke bare et problem med å formidle det terapeutiske budskap til den som rammes av sanksjonen, men også til de omkringsittende stifinnerne. Dette er bakgrunnen for at vi vil foreslå at stifinnerne i en eller annen form trekkes med også som en del av den institusjon som beslutter refselsler. Stifinnerne kom selv med et slikt forslag på den såkalte stifinnerdagen i oktober 1994. Forslaget ble den gang avvist med en begrunnelse som vi så langt ikke kan se er tilstrekkelig. Det ble vist til at i perioder kunne bestemte personer være dominante innenfor gruppen.

Fordelen med å trekke stifinnerne med i refselsesinstitusjonen, som et innspill eller innstillingsorgan, er for det første at stifinnerne dermed også må stå ansvarlige for refselsen. De oppmuntrende nikkene og kommentarene til den som er blitt forkynt refselsen peker mot eksistensen av et fangekollektiv. Trekkes stifinnerne med som ansvarlig for refselsesbeslutningen undermineres grunnlaget for fangekollektivet. Som beslutningsmedansvarlige må de også stå inne for det normative grunnlag for sanksjonen. I dette ligger det *en moralsk selvbinding*. For det andre vil det gjerne være slik at når refselsen kommer fra likemenn, fra medinnsatte, fra stifinnerne, så vil den føles særlig rammende. Som innsatt kan man velge å forstå fengselet og også terapeutene som sine motparter. Kritik og angrep fra en motpart kan en mentalt forsvare seg mot ved at en tilskriver den kritikk og klandring som rammer en som noe som har sitt opphav og sin forklaring i straffesystemet. Hvis stifinnerne er med på å beslutte refselsen gis det ikke slike muligheter for forsvar. Kritikken kommer fra ens likemenn. Det er de en har de nærmeste sosiale relasjoner til, som står bak. Refselsen ville derfor

sannsynnligvis for mange oppleves som langt mer alvorlig enn når beslutningsinstansen er fengselet (og terapeutene).

7.3 Systemfusjonering og institusjonelle paradokser

Etzioni (1970) har skilt mellom organisasjoner ut fra hvordan medlemmenes atferd bringes i samsvar med organisasjonens målsetting; det han kaller *føyelighetsstrukturen*. Ut fra hvordan *kontroll-* og *sikkerhetsfunksjonen* blir ivaretatt og hvordan klientene gjøres føyelige, sonderer Etzioni blant annet mellom tvangsorganisasjoner og normative organisasjoner. I tvangsorganisasjoner, hvor fengselet er prototypen, - gjøres klientene føyelige gjennom fysiske maktmidler; innlåsing på celler og fysiske hindringer som begrenser bevegelsesmulighetene. Behandlingsinstitusjoner faller innenfor kategorien normative organisasjoner. Behandlingen er basert på å overtale og overbevise klientene til å følge det opplegg og de retningslinjer som er skissert i behandlingen

Generelt finner man at bygninger, med arkitektonisk utforming, rominndeling, korridorer etc., avspeiler hensikter og målsettinger for den organisasjon som er holder til der. Den fysiske utformingen er gjerne spesielt tilpasset formålet for virksomheten. Fengselets spesielle utforming - høye murer, låste celler, lufterom, oversiktlige korridorer med kontrollsjakter - forteller at dette er institusjoner for kontroll og oppbevaring av mennesker isolert fra samfunnet for øvrig. Moderne rehabiliteringsinstitusjoner for narkotikamisbrukere er derimot ikke bygd med tanke på å holde klientene i institusjonen mot deres vilje. Institusjonene er åpne. Man kan komme og gå uten å utsettes for noen kontrollert inn- og utslusing. Rommene er ikke låst. Kanskje har man også i utformingen av lokalene bevisst lagt vekt på å markere en

forskjell både fra fengselsinstitusjonen og sykehuset. Ulikheten avspeiler at vi har med organisasjoner som både på svært ulik måte vektlegger betydningen av sikkerhet og på forskjellig vis ivaretar kontrollfunksjonen.

Fengselet har basert sin kontroll på de høye murer og de låste celler - det vil si ved å legge restriksjoner på den frie ferdsel. Ferdselen inn og ut av anstalten er fra et fengselsfaglig synspunkt et område som har et særlig kontrollbehov. I fengselsvesenets reglement heter det at "de innsatte skal kroppsvisiteres ved utgang og innkomst i anstalten" (Reglement for fengselsvesenet § 31.6) Inn- og utslusing til Oslo kretsfengsel via avdeling A har tradisjonelt vært begrenset. Innsettelsen i fengselet går via avdeling B - det vil si varetektsavdelingen. Av de innsatte er det bare de som returnerer fra permisjon som man har sluset inn via avdeling A. Stifinnerprosjektet har betydd en endring av kontrollsituasjonen sett fra et fengselsfaglig synspunkt. Ved at fase to er på frigang og sluses via avdeling A har man fått en ny kontrollsituasjon. Fra fengselets side kan den hyppige inn- og utslusingen av stifinnerne forstås som et sikkerhets- og kontrollproblem. Mange fengselsansatte gir også uttrykk for at kontrollen med stifinnerne er for dårlig. I spørreskjemaundersøkelsen som ble gjennomført høsten 1995, skriver mange at Stifinnerprosjektet representerer et problem i forhold til kontroll- og sikkerhetsfunksjonen. En fengselsbetjent som ikke har arbeidet ved C-3, skriver: "**Visiteringen av C-3 innsatte er altfor dårlig. (..) Mener at kontrollen ved inn- og utgang bør skjerpes betydelig.**" En kollega, som heller ikke har arbeidet ved C-3, skriver: "**For dårlig kontroll av dem når de kommer utenifra og inn på huset.**" En tredje fengselsbetjent, som har hatt enkelte vakter ved C-3, skriver: "**Sikkerheten for resten av fengselet er svekket på grunn av at de innsatte går som oftest ut og inn av fengselet uten at de blir kontrollert.**" En fengselsbetjent som arbeider fast ved C-3,

skriver: ***“Noen betjenter utfører konsekvent kontrollfunksjoner som visitering etter frigang samt cellesjekk. Andre betjenter ser mellom fingrene på dette.”***

Kritikken har form av en fengselsfaglig innvending. Sikkerheten svekkes. Vi merker oss at denne type kritikk særlig synes å komme fra ansatte som i liten grad har hatt tilknytning til C-3. Dette gir imidlertid ikke grunnlag for å avvise kritikken. Kontroll og visitasjon skjer i innslusingen til fengselet og ikke på avdelingen. Man kan med andre ord ha en kvalifisert mening om kontrollmangel uten å være tilknyttet C-3. De som i tillegg til dem som gjennomfører kontrollen burde ha et særlig grunnlag for å vurdere kvaliteten på kontrollen, er de som arbeider i det som kalles sentralen. Sentralen er styrings- og koordineringssted for avdeling A. Det er også området for inn- og utslusing. Fengselsbetjentene i sentralen var ikke tilskuere til kontrollen. Likevel mente de at når de registrerte hvor lang tid innslusingen tok, kunne de ha en kvalifisert mening om hvordan kontrollfunksjonen ble ivaretatt. Når stifinnerne melder sin ankomst i sentralen enten ved retur fra Tyrilisenteret eller etter en uteaktivitet, tar sentralen kontakt med C-3. Det er C-3-ansatte sitt ansvar å kontrollere de returnerende stifinnerne. Når stifinnerne, i fase 2, kom tilbake fra Tyrilisenteret på ettermiddagen, ble det sagt av fengselbetjentene i sentralen at man i liten grad kunne snakke om en reell kontroll. Ifølge fengselsbetjentene i sentralen var kontrollen mangelfull. En av dem sier: ***“Det er bare en henting etter mitt skjønn (..) inn i løpet av 30 sekunder, da har det ikke vært noen kontroll.”*** ***“Kontrollen er lik null”***, sier en annen. Fengselsbetjentene i sentralen opplevde det som om kontrollfunksjonen ikke ble tatt på alvor. Det ble vist til at man eksempelvis sendte kvinnelige betjenter fra C-3 når stifinnerne kom fra Tyrili. ***“De sender ned ei jente fra C-3. Det sier seg sjøl hvordan den visitasjonen blir.”*** I innstruks til fengselsreglementet heter det at mannlige innsatte fortrinnsvis skal

kroppsvisiteres av mannlige ansatte og tilsvarende kvinnelige innsatte av kvinnelige ansatte. I den grad dette vilkåret ikke er oppfylt synes praksis å være at kroppsvisitasjonen gjennomføres på en mer summarisk og mindre nærgående måte. Når man derfor sender kvinnelige betjenter for å kontrollere innslusingen av stifinnerne, forstår fengselsbetjentene i sentralen dette som en nedprioritering av kontrollfunksjonen. En nedprioritering som de mente også speilte seg i holdningen hos noen av stifinnerne - *“en del har holdningen at de ikke skal kontrolleres”*.

Problemet med kontroll var særlig tydelig i forbindelse med frigangen. Ved retur etter permisjoner hadde man en helt annen kontrollprosedyre. Når permittenter returnerer til C-3, møtes de i innslusingen av en 1. betjent og en fengselsbetjent. Permittenten kler av seg, visiteres og skifter til tøy som er brakt med fra avdelingen før han returnerer til avdelingen. Tøyet han ankom i, kontrolleres av narkotikahund. Kontrasten er stor i forhold til kontrollen i forbindelse med frigangen. I den ene situasjonen gjennomfører man en så nøye kontroll som man har hjemmel for uten at det på forhånd foreligger konkret mistanke om former for smugling. I den andre situasjonen sluses man summarisk gjennom. For de ansatte i sentralen framstår forskjellen i kontrollpraksis som *et institusjonelt paradoks*. Paradokset har sin bakgrunn i at fengselet og Stifinnerprosjektet er modellert for å ivareta kontrollfunksjonen via ulike medier. Fengselet ivaretar kontrollen ved hjelp av høye murer, låste celler og kroppsvisitasjon. Stifinnerprosjektets kontrollverktøy er urinprøver.

Synspunkter og holdninger er gjerne også kulturelt betinget. Vi mener det vi mener også fordi det er slik vi er blitt oppdradd til å forstå verden. De rammer vi lever innenfor og den kultur som omgir oss, bidrar til å danne våre forestillinger og meninger. Samtidig som den arkitektoniske utformingen har fått sitt preg av organisasjonens hensikt og mål kan den fysiske strukturen også tenkes å virke tilbake på og være

med å forme en *organisasjonskultur*. Sosial atferd i sin alminnelighet følger og tilpasser seg materielle strukturer, skriver sosiologen Østerberg (1971) - vi ferdes på veier og oppgatte stier, hindres av gjerder og fartsdumper etc. Implanteringen av behandling innenfor en straffeinstitusjon representerer ikke bare et forsøk på å smelte sammen to ulike typer organisasjoner, men også to ulike organisasjonskulturer. Med organisasjonskultur forstår vi de normer, verdier og ritualer som dominerer og setter sitt preg på en organisasjon. En organisasjonskultur preges av en *forståelseshorison*t - en måte å se verden og organisasjonens formål i denne. Organisasjonskulturen er med på å gi organisasjonsmedlemmene en yrkesidentitet og en opplevelse av meningen med arbeidet.

“Jeg jobber i sikkerheten”, er ofte svaret du får hvis du spør en fengselsbetjent hva hun eller han jobber med. “Sikkerheten” er den termen som brukes i organisasjonskartet over Oslo kretsfengsel. Betegnelsen er imidlertid noe mer enn et ord mer eller mindre tilfeldig valgt i et organisasjonskart. Når man svarer *“sikkerheten”* på spørsmål om arbeidsfunksjonen, markeres betjentenes arbeidsoppgave som forskjellig fra de andre yrkesgruppene i fengselet og det pekes mot hva som er det sentrale i betjentfunksjonen. Termens utbredelse og gjennomslag i betjentenes språkunivers kan tolkes som uttrykk for en yrkesidentitet og hva som oppleves som den sentrale meningen med jobben. Spørsmålet som vi på denne bakgrunn bør stille, er om de kritiske kommentarene mer er uttrykk for en organisasjonskultur enn at de svarer til reelle problemer. Sagt på en annen måte: Er det snakk om et substansielt kontrollproblem eller er det først og fremst et problem fordi det blir forstått som et problem?

Noen framførte kritikken av hvordan stifinnerne kontrolleres innenfor en kontekstuell helhet som det er rimelig å mene uttrykker en mer generell skepsis til forandringer i fengselets regelpraktisering og

rutiner. I Oslo kretsfengsels andre avdelinger er de innsatte innlåst i sine celler om natta. På C-3 gjelder imidlertid ikke denne innlåsningsregelen. I prinsippet kan det sikkert argumenteres godt for både å ha celledørene låst så vel som ikke låst. Når imidlertid kritikken av de åpne dørene på C-3 framføres mer med en referanse til hva som har vært praksis og er praksis i det øvrige fengselet - en sed - framfor å vise til grunner og argumenter for å ha dørene låst kan vi forstå det som om kritikken har basis i en mer fundamental holdning - en generell uvilje og motstand mot forandringer av fengselsorganisasjonen mer enn en rasjonell betraktning hvor man veier pro- og contra-argumenter mot hverandre. Når eksempelvis en fengselsbetjent sa til oss at ***“jeg mener at alle innsatte skal være innlåst om natta”*** og han ikke fant det nødvendig å begrunne en slik mening *kan* nettopp ytringen forstås som kulturelt betinget. På samme måte som man ikke argumenterer, men fastslår ulike skikker og kulturelle riter syntes fengselsbetjenten å være hevet over kravet om rasjonell argumentasjon. Når kritikken får form av en normativ betraktning om hva som høver seg, speiler dette en mer grunnleggende attityde hos enkelte kritikere. En fengselsbetjent som ikke har arbeidet ved C-3, skriver: ***“Det passer seg veldig dårlig at innsatte går ut av fengselet om formiddagen og kommer inn igjen på ettermiddagen”***. Bak enkelte av de kritiske kommentarene syntes det også å ligge en generell skepsis til fengselets samarbeid med Tyrili-stiftelsen. De kritiske merknadene til kontroll- og sikkerhetsfunksjonen i Stifinnerprosjektet inngikk ofte i en kontekst hvor man også uttrykte en bekymring for at avdeling C-3 var i ferd med å erobres og nærmest bli overtatt av Tyrili-stiftelsen. En fengselsbetjent som ikke har arbeidet ved C-3, skriver: ***“Synes ansatte på Tyrilikollektivet har for stor makt.”*** En annen som heller ikke har arbeidet ved C-3, skriver: ***“Synes at fengselsdelen i prosjektet er for sterkt tonet ned - Tyrili-tankene for dominerende.”*** Han støttes også av en kollega som arbeider fast ved

C-3: "Tyrili har jo tatt over hele greia."

Noen av de kritiske kommentarene til kontrollen i Stifinnerprosjektet kan altså forstås i lys av en mer generell skepsis overfor forandringer og nye tiltak innenfor fengselsinstitusjonen. Det betyr imidlertid ikke at vi mener at all kritikk er uberettiget. Vi *tror* imidlertid ikke at en strengere kontroll av stifinnere på frigang nødvendigvis ville gi større beslag av narkotika. Vil man smugle inn stoff, gis det muligheter som erfarne smuglere og misbrukere greier å utnytte. Kontroll av rectum forutsetter en berettighet mistanke om smuglingsforsøk før et slikt tiltak kan hjemles og iverksettes.

Så sant man praktiserer permisjoner og ikke har hermetisk, lukkede anstalter, vil man nødvendig ha et kontrollproblem. I Stifinnerprosjektet hvor man har en frigangsordning forsterkes dette problemet. Selv om det er, og nødvendigvis etter vår mening vil måtte være, et reelt kontrollproblem ved denne type prosjekter, er kanskje det største problemet i denne sammenheng likevel i forhold til den øvrige anstalt. Man har et kontrollproblem i den forstand at noe *blir forstått* som et kontrollproblem. Man har et kontrollproblem fordi man har et institusjonelt problem. Fordi Oslo krets fengsel er en lukket anstalt mens Stifinnerprosjektets behandlingsopplegg er basert på en åpning til verden utenfor - til Tyriliseret - og fordi fengselet og prosjektets kontroll er bygget på ulike prinsipper, har man et kontrollproblem. Derfor må det være en oppgave for prosjektet både å kommunisere prosjektets idégrunnlag og resultater til det øvrige fengselet og samtidig erkjenne rammen for prosjektet - Stifinnerprosjektet befinner seg i en lukket anstalt. Lukkede anstalter har regler for kontroll og visitasjon som også Stifinnerprosjektet bør etterleve. Det er både et spørsmål om å gjøre det man kan gjøre for å holde narkotikaen utenfor anstalten, og å unngå å sette C-3 i en særstilling som skaper irritasjon innen det øvrige fengselsmiljøet. I intervju med fengselsinspektøren i juni 1996 refererer

vi til den kritikken som er kommet blant annet fra fengselsbetjentene i sentralen om manglende kontroll. Inspektøren opplyser at det nå er truffet tiltak for å skjerpe kontrollen. Han forteller at kontrollen ved innslingen nå er strengere ved at de fleste av de innkomne blir kroppssvisitert. Det er slutt på at stifinnerne har felles lufting med det øvrige fengselet. Likeså er det slutt på at stifinnerne deltar på fellesarrangementene som man har i anstalten. Dette er tiltak som kommer kritikken av manglende kontroll noe i møte. Likevel vil sannsynligvis de mest kritiske fastholde at tiltakene ikke er tilstrekkelige. Fortsatt hentes stifinnere som kommer fra frigang av kvinnelige fengselsbetjenter. I praksis vil det si at stifinnerne som returnerer fra frigang ikke strippes for klær eller gjennomgår den samme sjekkprosedyre som andre innsatte som returnerer fra permisjon.

Goffman (1991) har introdusert betegnelsen *den totale institusjon*. Fengsel er eksempel på en slik institusjon. En total institusjon er blant annet karakterisert ved en strengt hierarkisk struktur, streng og entydig regelpraktisering og stor avstand mellom klienter og ansatte. Fengselet er et samfunn gjennomregulert ned til minste detalj. Det er de innsatte som føler regelregimets negative sider. Dagligdagse goder som å kunne telefonere og snakke med sine nærmeste er nøye tilmålte. Brev må sendes til faste tider, og lufting foregår på bestemte klokkeslett. Avvik krever begrunnet henvendelse eller søknad. Valgmuligheten til å bestemme over en mengde trivielle forhold man er vant til å ha råderett over, er ikke lenger tilstede. Slik er fengselets regelregime. De ansatte er inneforstått med at et fengsel må være en regelstyrt organisasjon. Regelsystemet er ikke bare funksjonelt. Det noen vil hevde er et rigid regelregime, er jo nettopp uttrykk for straffens innhold - å begrense de innsattes frihet. Derfor trenger man heller ikke å begrunne reglene. Reglene er der fordi dette er et fengsel.

Behandling av narkotikamisbrukere skjer også innenfor et regelsystem som klientene må forholde seg til. Men samtidig er behandling kjennetegnet ved at den er basert på individuelle tilpasninger og justeringer. Regelpraktiseringen tar hensyn til den enkelte. Den er *fleksibel*. Sanksjoner har eksempelvis det enkelte individ som mål. Sanksjonene er tenkt som virkemidler i en individuelt tilpasset læreprosess. De har sin begrunnelse i den enkelte klient og i hans rehabiliteringsprosess. Under konferansen på Lygnasetter hevdet en av terapeutene at også reglene på C-3 måtte tåle å bli konfrontert med et *hvorfor* og måtte kunne gis "*en rasjonell begrunnelse*". I utsagnet er det nettopp det terapeutiske perspektivet som anlegges. Ikke bare må man tåle spørsmål. Hvis sanksjonen skal inngå i en læreprosess, må den som utsettes for sanksjonen få svar på hvorfor sanksjonen iverksettes og hvordan den er ment å fungere. Mens man i fengselet tradisjonelt har kunnet nøye seg med å vise til regler, ble det nå fra terapeutene krevd at man skulle kunne avgi en rasjonell begrunnelse. En betjent framholdt at det å gi rasjonelle begrunnelser i den daglige situasjonen, ikke føltes like enkelt og uproblematisk. Ofte føltes det som om "*det ikke nytter å snakke med dem*". Likevel framholder betjentene som arbeider på avdelingen at man forsøker å gi begrunnelser når man blir stilt overfor et "hvorfor".

Men å gi det gode svaret på "hvorfor" er ikke alltid like enkelt når praktisering av fengselsreglene framstår som *institusjonelle paradokser*. Spørsmålet om brevsensur skulle bli et gjengangertema på fredagsmøtene. Allerede på det første fredagsmøtet hvor jeg var til stede, i mars 1993, ble det spurt hvorfor man skulle utsettes for brevsensur når man kunne poste brev på vei til og fra Tyrilisenteret. Det var ingen kontroll på veien. Ingen fengselsbetjenter fulgte med. Man kunne enkelt poste brevet hvis man ønsket det. En stifinner spurte på samme møte hvorfor han måtte eskorteres av to uniformerte

fengselsbetjenter når han skulle til legeundersøkelse ved Oslo Helseråd, når han jo nå i fase to fra mandag til fredag gikk fra Oslo kretsfengsel og til Tyriliseret og tilbake igjen uten noen form for bevoktning. Det var ingen sammenheng i hvordan man ble behandlet når man var i fengselet og når man var på Tyrili, ble det sagt. ***“På Tyriliseret ble du tatt på alvor”***. Men så kommer du tilbake til fengselet og ***“blir behandla som drittunge”***, ifølge stifinneren.

For stifinnerne betyr friheten de opplever på Tyriliseret at kontrasten til regimereglementet i fengselet både blir grell og selvmotsigende. Det var ingen fornuft i brevsensur når man jo kunne sende brev usensurert hvis man postet brevet på veien til Tyriliseret. Når det på et fredagsmøte i september samme år sies fra inspektøren at det ikke er anledning til å bringe med seg brev ut av fengselet, løser ikke denne presiseringen alle problemer. Hva hvis stifinnerne skriver brev mens de er på Tyriliseret? Har man hjemmel til å forby stifinnerne å skrive og poste brev mens de er på frigang? Dette var uklart for inspektøren. Hans tolkning var at brevskrivning under frigangen ikke ble omfattet av regelen om brevsensur. Ifølge fengselsinspektøren kunne altså stifinnerne skrive brev og poste brev mens de var på Tyriliseret. Det kan godt være at inspektørens tolkning var feil og at det er hjemmel for å hevde at brevsensuren også gjelder for brev skrevet på Tyriliseret, all den tid man også i den perioden er underlagt fengselet. Uansett vil det imidlertid være umulig å føre kontroll med slik brevskrivning. I praksis vil derfor regelen om brevsensur framstå som til dels absurd. Det gir ikke noen god mening å drive brevsensur overfor individer som når som helst kan unngå sensuren.

Konfliktene og motsetningene i Stifinnerprosjektet har sin basis i institusjonelle paradokser som forfølger prosjektet og som det ikke unnslipper. Konfliktene som synliggjøres og som prosjektet sannsynligvis *må* frambringe, har sitt utgangspunkt i det som kan synes

fornuftsstridig, og som en av stifinnerne presist uttrykte på følgende måte: ”*Jeg sitter i fengsel for å lære meg ikke å sitte i fengsel.*”

7.4 Rollekonflikt og rolletilpasning

En rolle blir i sosiologien definert som et sett normative, institusjonelt støttede atferdsforventninger som kan utøves av individer. “Rollen”, skriver Aubert (1979), “ligger som en ring av forventninger omkring aktøren”. Stifinnerprosjektet representerer en institusjonell nyskapning som fordrer revidering av rolleoppfatninger og utvikling og ny innholdsbestemmelse til roller. For de som skal operere innenfor rammene av prosjektet, betyr det nye og på mange måter uvante betingelser for samhandling.

Terapeutene har i denne sammenheng den minst krevende rolletilpasningen. Deres rolle er å være terapeuter. Det er en rolle de selvsagt er vant til, og derfor burde beherske. I den behandlingstenkningen som ligger til grunn for Stifinnerprosjektet, er terapeutenes rolle mer presist tenkt som *foreldrerollen* - også en rollefigur de kjenner. Det som sett fra et terapeutisk ståsted kan være problematisk, er at fengselet gir andre rammebetingelser for behandlingen og dermed også for det å være terapeut. Den største utfordringen ligger i at terapeutenes autoritet over klientene blir utsatt for konkurranse. Konkurransen kommer fra fengselet. Faren sett fra behandlernes perspektiv ligger i dette - som også prosjektets veileder Allan Bernhard forutså og understreket for de prosjektansvarlige på et felles plangruppemøte hvor de prosjektansvarlige ved Bredtveit kvinnefengsel og ved Oslo kretsfengsel deltok i oktober 1992- at man får to typer foreldre - en streng og en svak. Hvis fengselet treffer de viktige beslutningene og behandlingspersonalet framstår som

beslutningsumyndige, svekkes behandlernes grunnlag for å kunne utøve *en terapeutisk autoritet*. Utfordringen for terapeutene er følgelig å etablere et samarbeid med fengselet slik at de ikke framstår som den svake parten i et "ekteskap".

I utformingen av rollen ser vi individuelle tilpasninger som gjør at det er mer presist å kalle det *en voksenrolle* framfor en foreldrerolle. Voksne er forskjellige og slik gestaltes også rollen - sannsynligvis ikke som et bevisst strategisk valg, men heller naturlig ut fra den enkeltes forutsetninger.

Den eldste av de mannlige terapeutene er den som framtrer mest som en *farsfigur* - streng og litt distansert. Han kunne kommentere måten stifinnerne var kledd på, at de hadde hendene i lomma eller det var måten de satt på. Vi husker de faderlige irettesettelsene fra vår egen barne- og ungdomstid. Her går det ut over garvede lovbrøtere med mange års fengselsopphold. En stifinner som halvt ligger, halvt sitter i sofaen under fellesmøtet får høre: "*sett deg opp!*".

Den yngre er *storebror*. Siden han har felles bakgrunn med stifinnerne, er han også en av gutta. "*Han er en av oss*", sier en stifinner, "*men en som er kommet lenger enn oss*". Han er *leader of the pack*. Den man kan akseptere å få kjeft av - ta det inn over seg fordi den ikke kommer fra noen motpart, men fra en av deres egne.

Den kvinnelige terapeuten er både *den omsorgsfulle og kulturelle*. Hun tar initiativ til teaterbesøk. Hun prøver å sette i gang visse forberedelser i anledning julen, men møter passivitetens motstand når hun foreslår julebakst. Stifinnerne sitter med armene i kryss og ser beklemt ned. Hun gir seg imidlertid ikke, for som hun sier: "*alle med respekt for seg selv bør kunne bake*".

I utgangspunktet så man fra behandlingshold med en viss skepsis på den fengselsinspektøren som skulle ha ansvar for C-3. I desember 1992 ble det holdt et felles planleggingsmøte. Det rapporteres fra de

Tyriliansatte at man har fått en ny fengselsinspektør ved Oslo kretsfengsel. Man vet ikke hvordan han vil involvere seg i prosjektet. Men man vet at *“han kommer fra en stilling ved Ila som hadde med sikring, sikringstiltak å gjøre”*. Fordi sikringsaspektet til en viss grad vil kunne konkurrere med terapi- og behandlingsopplegget, er det en viss usikkerhet med hensyn til hvordan han vil tilpasse seg prosjektet. Skepsisen forsvant imidlertid raskt. En måned senere på et nytt fellesmøte rapporteres det fra de Tyriliansatte at den nye fengselsinspektøren glir svært godt inn i prosjektet. *“Han er åpen og grei.”*

Fengselsinspektørens rolle blir i prinsippet ikke forskjellig fra enhver annen fengselsinspektørs rolle. Det vil si at han er den som treffer beslutninger - sier ja eller nei til søknader om permisjoner, refser. Han er maktens personifisering på C-3. Det som er forskjellig er at hans avdeling er noe forskjellig fra de andre avdelingene i fengselet. Han må forholde seg til terapeutene og terapeutenes argumenter. Han må veie rehabiliteringshensyn opp mot sikkerhetshensyn. Fordi C-3 også er en rehabiliteringsavdeling, vektlegges det første hensynet mer enn i en ordinær avdeling. Han må vurdere sanksjoner for regelbrudd også i forhold til hensiktsmessighet sett i et rehabiliteringsperspektiv. Men disse forhold berører i liten grad det som er det sentrale i hans rolle som fengselsinspektør. Han er fortsatt sjef på en fengselsavdeling.

Fengselsinspektøren kom som nevnt fra Ila, og med rykte om å ikke være noen myk fengselsmann. Han var *“en sikkerhetsmann”*. Ingen kunne derfor heller betvile det fengselsfaglige grunnlaget for hans beslutninger. Et slikt renommé bidrar til å gi ham ryggdekning i forhold til det øvrige fengselet. Likevel var det kanskje i dette å få aksept for prosjektet på resten av fengselet hvor hans største utfordring lå. Han sier selv at: *“I de første årene var det et problem å få aksept for prosjektet fordi det ble for stor forskjell mellom Stifinneren og de øvrige*

fengselsavdelingene. De andre var vel mer innstilt på at man skulle ha et tradisjonelt fengsel og ikke ha slike prosjekter inne i lukka fengsler. Men så har det fått mer og mer aksept etter hvert. Det som er kommet ut av det, at vi har ligget der vi har ligget og at vi har vært så spesielle, er at de andre nå er mye mer åpne for å gjøre andre ting, gjøre ting på en annen måte. Etter min mening har tenkemåten i forhold til innsatte blitt forandret på hele avdeling A.”

På konferansen på Lyngaset i mars 1993 fikk også 1. betjentene anledning til å gi uttrykk for sine synspunkter i et forum som skulle diskutere prosjektet, oppsummere erfaringene og forsøke å finne løsninger og tilpasninger på problemer som hadde oppstått. I gruppediskusjonen utgjorde 1. betjentene en egen gruppe. Her var det en samstemt misnøye som kom til uttrykk. 1. betjentene følte seg som statist og tilskuere til et prosjekt de selv ikke hadde noen rolle i. De følte at de verken hadde noen innflytelse eller noen oppgave i prosjektet. De følte at 1. betjentfunksjonen var tatt fra dem og var overført til den fengselsbetjenten som gikk dagtid på avdelingen. En 1. betjent kommenterte sin posisjon på følgende måte: *“Han kommer med permsøknader og jeg får rollen som en slags arkivar. Jeg blir en slags sandpåstrøer”*. En annen sa: *“Vi mangler motivasjon fordi vi ikke har noen medinnflytelse.”* En tredje stilte spørsmålet: *“Kanskje trenger vi ikke 1. betjenter på C-3?”* De følte at deres stilling var truet. Det ble sagt: *“Vi er ledere, men de vil ha oss ned på grunnplanet.”* 1. betjentene var generelt skeptiske til at prosjektet reduserte avstanden mellom innsatte og ansatte. Det ble unisont understreket at i et fengsel *“må en ha avstand.”* Retorisk ble det spurt: *“Skal vi slutte å se på de innsatte som innsatte?”* Stifinnerprosjektet ble opplevd å tøyne grensene for hva en fengselsinstitusjon skulle være: *“Denne aktivitetsgreia har sklidd helt ut.”* Fra 1. betjentenes perspektiv var det nødvendig at den fengselsfaglige myndigheten ikke lot seg diktere av innsattes

aktivitetsbehov. En måtte evne å si nei. *“Som ledere er vi nødt til å være nei-mennesker”*, ble det sagt. En ledelse skal verken dilte etter eller la seg dirigere av alle mulige ønsker og krav, en ledelse skal og må også være *en kontradiktorisk instans*, slik kan vi tolke utsagnet. Men utsagnet uttrykker kanskje også en mer negativ holdning til forandringer generelt og naturlig nok særlig overfor endringer som truer ens egen posisjon i stillingshierarkiet; slik 1. betjentene følte sin stilling truet.

For å komme 1. betjentenes kritikk i møte, ble det på konferansen oppsummert visse tiltak som kunne bidra til å bedre situasjonen og i større grad involvere 1. betjentene i prosjektet. To virkemidler ble nevnt i denne sammenheng. For det første skulle 1. betjentene overta ledelsen av planleggingsmøtet. For det andre skulle de få et overordnet ansvar for økonomistyringen. Ingen av disse tiltakene skulle vise seg å bli iverksatt. Det som er skjedd av endringer, er først og fremst at man på avdeling A har fått inndeling av 1. betjenter etter etasje. Dette betyr at det nå er bare én 1. betjent som har ansvar for avdeling C-3. Dette bedrer situasjonen en del. Ved at man kun har én 1. betjent med ansvar for C-3, får man en bedre kontinuitet i denne stillingen i forhold til prosjektet. Imidlertid er 1. betjentstillingen basert på turnus, slik at kontinuiteten likevel fortsatt har visse begrensninger. Samtidig har man innført en ordning hvor 1. betjenten deltar fast både på planleggingsmøtene og månedsmøtene. Dette bidrar også til en større grad av nærhet til prosjektet. Likevel kan det være grunn til å spørre om ikke man burde ha en egen 1. betjentstilling ved C-3.

Tradisjonelt har samhandlingen mellom innsatte og fengselsbetjenter vært preget av avstand. Dette er naturlig ut fra at fangene er plassert innenfor en institusjonsramme de ikke selv har ønsket, mens fengselsbetjentene har som oppgave å påse at denne for fangene uønskede situasjon opprettholdes. Men avstanden er ikke bare betinget av denne grunn. Opprettholdelse av avstand er også strategisk

nødvendig både ut fra fangen og vokterens ståsted. Innsatte med “for nær” kontakt med betjenten risikerer å bli mobbet og trakassert av andre innsatte i det gjennomsiktede miljøet. Nærhet tolkes som fraternisering, og som illojalitet og brudd på fangekollektivets normer for samhandling med representanter for fengselssystemet. Man er en *“kylling”*, man *“kryper”*. For betjentene på den andre siden er det viktig og nødvendig å opprettholde sin tjenestemessige uavhengighet som noe udiskutabelt, både i forhold til sine betjentkolleger, fangene og ledelsen ved fengselsinstitusjonen. Det må ikke oppstå mistanke om at betjentene på noen måte er kompromittert eller står i noen type relasjon til innsatte som hindrer betjentene i å gjennomføre de oppgaver som påligger en. For tette relasjoner til innsatte kan skape usikkerhet om betjentenes uavhengighet. Sosial avstand til de innsatte er viktig for å verne om sin yrkesmessige integritet.

De fleste fengselsbetjentene som er involvert i Stifinnerprosjektet, opplever at Stifinnerprosjektet først og fremst representerer en spennende utfordring til deres yrkesrolle. En fengselsbetjent sier: *“Fengselsbetjentens tradisjonelle rolle er alle disse praktiske tingene hente, bringe, låse, men samværet, det å gi råd og kanskje bidra til en positiv påvirkning, er det liten plass til.”* Den tradisjonelle betjentrollen er vokterens. Samhandlingen med den innsatte vil da måtte foregå innenfor rammen av klare regler for handlingsmønstre som tenderer til å ha noe forutsigbart og stereotypet ved seg. Rammene for improvisering vil være begrenset. Med Stifinnerprosjektet utvides innholdet i betjentenes yrkesrolle. En får en mening med det en gjør ut over det å ivareta en kontrollfunksjon. Man skal bidra til å forandre mennesker - bidra til å bringe dem ut av rusmisbruk og kriminalitet. En fengselsbetjent som arbeider fast ved C-3 sier: *“Det er spennende, utfordrende og givende å jobbe ved C-3 og du ser helt konkret positive resultater av det arbeidet du utfører(..) Det engasjerer (..) gir*

utfordringer (..) stadig utvikling i arbeidet.”

Når Stifinnerprosjektet er basert på at også fengselsbetjentene skal involveres i rehabiliteringsarbeidet kan ikke dette gjøres med avstand og distanse til klientene. Det er ikke mulig, slik fengselsinspektøren kan etter å ha innvilget og avslått permisjonssøknader, å trekke seg tilbake til sitt kontor. Fengselsinspektørens forhold til stifinnerne kan fortsatt preges av avstand - som en overleges distanserte kontakt til sine pasienter under visitten. Men slik avstand er ikke mulig for fengselsbetjentene. Fengselsbetjentene er oppfordret, ja nærmest pålagt *ikke* å trekke seg tilbake til kontoret. De forventes å delta i det man kaller “fellesskapet”. Å være til stede i det man kaller “fellesskapet” kan ha karakter av deltakelse i en mer *uformell samtalegruppe*. Ansikt til ansikt med stifinnerne skal betjentene engasjere og involvere seg i stifinnernes problemer i hverdagen, på C-3, i forhold til ektefelle, samboer, barn og foreldre, i tidligere historie, tidligere rusmisbruk og i framtidige utfordringer. Slik blir relasjonen mellom betjentene og stifinnerne vesentlig forskjellig fra de relasjonsbetingelser inspektøren og 1. betjenten har til stifinnerne.

De ulike relasjonsformene blir anskueliggjort på fredagsmøtet. På møtet blir man sittende i et kvadrat. I hjørnet lengst fra inngangspartiet står det en hjørnesofa. Her sitter det hovedsakelig stifinnere, men også betjenter. Ved utgangen mot korridoren sitter flere betjenter, 1. betjent og inspektør. Inspektøren og 1. betjenten kommer presist, men likevel sist til møtet. Når de kommer er det kun ved utgangen det fortsatt er ledige plasser. Det er derfor naturlig at de setter seg der. Likevel markerer deres plassering både en avstand, en midlertidighet og et forvarsel om snarlig oppbrudd. Når den delen av møtet som dreier seg om planer for kommende uke er avsluttet, forlater de oss. Møtet er ennå ikke slutt. Nå kommer “runden” - det vil si at stifinnerne skal fortelle hvordan de har opplevd siste uke, problemene, hvordan de har taklet de

utfordringer de har stått overfor og hvilke planer som gjelder for dem for helgen. Det er illustrerende for de ulike relasjonsformene at når man kommer til den delen av møtet hvor man fokuserer på person er inspektøren og 1. betjenten ikke lenger til stede. Satt på spissen kan vi si at inspektøren forholder seg til stifinnerne som gruppe, mens betjentene forholder seg til dem som individer. En slik merknad representerer ingen kritikk av fengselsinspektørens rolle, men er kun en konstatering av de ulike betingelsene forskjellige stillingsgrupper har å arbeide innenfor.

Fengselsbetjentene ved C-3 kan vanskelig involvere seg i stifinnernes problemer og utfordringer og samtidig holde fast ved den distanse som tradisjonelt har preget relasjonen mellom fengselsbetjent og innsatt. En distanse som mange vokterkolleger argumenterer må være tilstede: *“En betjent har sikkerhetsoppgaver. En betjent kan ikke være sosialarbeider.”* Dette synspunktet vil sannsynligvis de fleste fengselsansatte ved C-3 også si seg enig i. Spørsmålet er: Hvor havner fengselsbetjentene på C-3? Å være fengselsbetjent på C-3 innebærer ikke bare en justering av avstand i ansatt-innsatt-relasjonen. Det kommer også et positivt tillegg til vokterfunksjonen. En skal drive rehabiliteringsarbeid. Men hvor går da grensen mellom det å være fengselsbetjent og det å være terapeut?

Betjentenes primæroppgave i et fengsel er å ivareta en kontroll- og sikkerhetsfunksjon, men i denne virksomheten er de samtidig pålagt å vise hensynsfullhet.⁴ Dette fordrer at betjentene ut fra skjønnsmessige

---

4

I tjenesteinstruksen for fengselsvesenets tjenestemenn, som gjelder alle som tjenestegjør i et fengsel, poengteres betjentenes sikkerhetsfunksjon. Samtidig understrekes at bevoktningen skal skje med konduite; eksempevis heter det at betjentene skal være nøye og påpasselige under

betraktninger i den enkelte situasjon må veie kontrollhensynet opp mot kravet til konduite. Her er det derfor et visst rom for improvisering og tilpasning. Men romslighet og fleksibilitet må og kan ikke komme i veien for de kontrollfunksjoner fengselspersonalet er satt til å ivareta. Allerede innenfor den tradisjonelle betjentfunksjonen stilles det derfor krav som i mange situasjoner vil føles å være i konflikt. Stifinnerprosjektet representerer et tillegg til det balanseproblem betjentene tradisjonelt skal håndtere. I Stifinnerprosjektet skal betjentene inngå som *aktive aktører* i en behandlingsprosess. Det innebærer ikke bare et balanseproblem, men også en utfordring om å gi et innhold til *en ny betjentrolle*. Det *rolletillegg* til den tradisjonelle betjentrollen som syntes å avtegne seg på C-3, kan beskrives som: *medmenneske, samtalepartner og debattant i saker av betydning for enkeltinnsatte eller avdelingen som gruppe*. Å håndtere dette rolletillegget ved siden av å være vokter er til tider problematisk.

I kraft av sin fagkompetanse anerkjennes terapeutene som aktører med *normativ autoritet*. Betjentene har vanskeligheter med å etablere et slikt autoritetsgrunnlag. Tradisjonelt ser de innsatte fengselsbetjentene som en motpart. Det kan derfor forstås som om det i utgangspunktet er en negativ saldo på "den normative autoritetskontoen" betjentene skal forsøke å opparbeide i forhold til stifinnerne.

Fengselsinspektørens autoritet er tuftet på *posisjonell makt* - hans beslutningsmyndighet. Han framstår for de innsatte som den handlekraftige. Betjentene er først og fremst budbringere av beslutninger. Dette vet de innsatte og som oss andre forholder de seg

---

overvåking av innsatte som mottar besøk, men betjentene skal også vise takt og høflighet slik at "han/hun i minst mulig grad forstyrrer besøket" (§ 4.5.). Her gis betjentene i oppgave å ivareta to hensyn som lett kan stå i motsetning og komme i konflikt med hverandre.

forskjellig til budbringeren og beslutteren. Makt avtvinger respekt. Når betjentene ikke framstår med selvstendig makt og beslutningsmyndighet, får de også problemer med å etablere autoritet i forhold til de innsatte. Fengselsbetjentene besitter ikke den samme faglige og normative autoritet som terapeutene, og har heller ikke den posisjonelle makt som inspektøren har. Dette gjør det tidvis vanskelig å opptre som *en kontradiktorisk instans* med respekt og autoritet til å sette grenser og gi moralske korrektiver. Et usikkert fundament for en rolle gjør at man lett - slik mange forskere har beskrevet det - pendler mellom en intim familierolle og en mer strikt yrkesrolle - i det ene øyeblikket det forståelsesfulle medmennesket og i det neste vokteren. Dette er de vilkårene fengselsbetjentene ved C-3 arbeider under. Det forventes av dem at de skal gi innhold til en ny betjentrolle hvor balanseproblemet i forhold til vokterfunksjonen kan bli påtrengende. Til forskjell fra terapeutene og inspektørene blir fengselsbetjentenes rolletilnærming utprøvende. Man forsøker seg fram. De eksperimentelle rammene representerer en permanent utfordring. De mangler tryggheten i kjente roller. Med slike rammebetingelser for rolleutforming og -praktisering er det grunn til å berømme betjentene på C-3, både for deres entusiasme i arbeidet på avdelingen og for viljen og evnen til å gi innhold til en type betjentrolle som er problematisk og krevende.

7.5 Fra skeptisk velvillighet til velvillig akseptering

Sosiologen Goffman (1991) har hevdet at enhver form for alternativ organisering innenfor den typen institusjon som et fengsel er - løs eller fast - og som kan representere en konkurrerende institusjon med hensyn til å "beherske klienten", vil tendere til å bli motarbeidet av de ansatte. Dette synes imidlertid i liten grad å stemme med erfaringene fra

Stifinnerprosjektet. De fleste ansatte synes i utgangspunktet å ha hatt en velvillig innstilling og nysgjerrig holdning til prosjektet. Denne positive holdningen synes å ha blitt styrket i løpet av prosjekttiden. Fra våren 1993 til høsten 1995 skjer det en relativ endring i svarfordelingen på spørsmålet om hvordan man vurderer Stifinnerprosjektet i retning av en mer positiv attityde hos en markert større andel av ansatte. Det er statistisk signifikant større andel av de ansatte som i 1995 mener at Stifinnerprosjektet er “bra” sammenlignet med 1993.

Tabell 11   Hvordan fengselsansatte vurderer Stifinnerprosjektet, prosentvis fordeling

	1993	1995
Et bra prosjekt	45	68
Både og	47	29
Et dårlig tiltak	7	–
Vet ikke	1	4
N	74	56

Flere, også i absolutte tall, gir i 1995 uttrykk for at de mener at det er “et bra prosjekt”. Mens syv ansatte i 1993 gav uttrykk for at de mente prosjektet var “et dårlig tiltak”, er det ingen som to og et halvt år senere gir uttrykk for et slikt syn.

Vurderingen av prosjektet synes å være uavhengig av kjønn. I 1993 er svarfordelingen hos menn og kvinner tilnærmet identisk. I 1995 er det relativt flere menn enn kvinner som vurderer prosjektet som “bra”. Forskjellen er imidlertid ikke statistisk signifikant. I den grad det er en sammenheng mellom en velvillig holdning til prosjektet og alder, så er det ingen entydig lineær sammenheng. De mest positive befinner seg i alderssjiktet middelaldrende - mer presist de som er mellom 40 og 50 år. Kanskje overraskende er det at de under 30 år synes å se med

størst skepsis på prosjektet.

Holdningen til prosjektet er klart korrelert med den arbeidsmessige nærheten til Stifinneren. De som arbeider fast ved C-3, er ikke overraskende de som ser mest positivt på prosjektet. Nedgangen i antall responser blant fast ansatte fra 1993 til 1995, har sin forklaring i at staben som arbeider fast ved C-3, er blitt redusert. Det er tilnærmet samme svarprosent blant de fast ansatte i begge undersøkelsene - 67 % i 1993 og 70% i 1995.

Tabell 12 Hvordan fengselsansatte vurderte Stifinnerprosjektet i 1993 og 1995 avhengig av arbeidstilknytning til avdelingen, prosentvis fordeling.

	Arbeider fast ved C-3		Har hatt enkelte vakter ved C-3		Har ikke arbeidet ved C-3	
	1993	1995	1993	1995	1993	1995
Et bra prosjekt	92	100	52	80	21	52
Både og	8	-	48	20	64	42
Et dårlig tiltak	-	-	-	-	12	-
Vet ikke	-	-	-	-	3	7
N	12	7	25	15	33	31

I 1993 var det en statistisk signifikant større andel som mente prosjektet var "bra" blant dem som jobbet fast ved C-3 enn blant dem som kun hadde enkelte vakter ved avdelingen. Når vi sammenligner dem som hadde enkelte vakter med dem som ikke hadde hatt vakter ved avdelingen, var det en statistisk signifikant større andel blant de førstnevnte som mente at prosjektet var "bra". Nærhet til prosjektet er med andre ord av betydning for vurderingen. Forskjellen i holdningene

til prosjektet mellom disse gruppene er imidlertid mindre i 1995. Det er nå ikke lenger noen statistisk signifikant forskjell gruppene imellom.

Det finnes to konkurrerende tolkninger av tabell 12. Vi kan forstå tabellen som uttrykk for at egne erfaringer med prosjektet skaper en positiv holdning. Alternativt kan vi tenke oss at de som i utgangspunktet så med interesse og velvilje på prosjektet var de som ble fast ansatt ved C-3. Det er liten grunn til å tvile på at den siste forklaringen er gyldig. Den ene forklaringen utelukker imidlertid ikke den andre. Bedre kjennskap til prosjektet skaper sannsynligvis økt forståelse og velvilje. En fengselsbetjent sa at han hadde *“fått et annet syn på prosjektet etter selv å har arbeidet ved C-3”*. En annen fengselsbetjent framhevet at *“forståelsen for prosjektet økte blant de andre ansatte etter filmen “Store gutter.””*

I 1993 er det relativt flere fengselsbetjenter enn inspektører og 1. betjenter som mener at prosjektet er “bra”. I 1995 er forholdet motsatt. Forskjellen mellom gruppene er imidlertid ikke statistisk signifikant verken i 1993 eller 1995.

Tabell 13 Hvordan fengselsansatte vurderte Stifinnerprosjektet i 1995 avhengig av stilling, prosentvis fordeling.

	Inspektør & 1. betjent		Fengselsbetjent	
	1993	1995	1993	1995
Et bra prosjekt	31	71	48	67
Både og	62	29	46	29
Et dårlig tiltak	8	–	5	–
Vet ikke	–	–	2	4
N	13	7	59	48

Blant 1. betjenter og fengselsinspektører er det færre som har besvart spørrekjemaet i 1995 enn i 1993. Dette bidrar selvsagt til en viss

usikkerhet med hensyn til å tolke holdningsendringer over tid. Selv om svarprosenten er nesten halvert blant fengselsinspektører og 1. betjenter er det likevel en absolutt økning på ett individ som sier at prosjektet er "et bra prosjekt".

Spørreskjemaet ber ikke om synspunkter på prosjektets lokalisering. Imidlertid hadde spørreskjemaet i 1995 et såkalt åpent spørsmål hvor respondentene er blitt spurt om hva han eller hun mener er bra og eventuelt ikke bra med Stifinnerprosjektet og hva de mener kunne vært gjort annerledes. Her gir hele 37 % uttrykk for at lokalisering av prosjektet er feil: *"bør flyttes litt unna fengselet"* (fengselsbetjent, har hatt enkelte vakter ved C-3, men ikke fast), *"beliggenheten skulle vært utenfor murene"* (fengselsbetjent, har ikke arbeidet ved C-3), *"burde vært adskilt fra Oslo kretsfengsel"* (fengselsbetjent, har hatt enkelte vakter ved C-3, men ikke fast), *"burde ikke ligge i en lukket anstalt"* (fengselsbetjent, har ikke arbeidet ved C-3), *"bør flyttes ut fra Oslo kretsfengsel"* (fengselsbetjent, har ikke arbeidet ved C-3). Det er først og fremst de som ikke har arbeidet ved C-3 eller de som ikke arbeider fast ved C-3, som gir uttrykk for at prosjektet bør ut av fengselet eller i det minste bør plasseres med større avstand til de øvrige avdelingene. På det åpne spørsmålet gir 40 % av de som kun har hatt enkelte vakter ved C-3 og 44 % av de som ikke arbeidet ved C-3, uttrykk for at prosjektets plassering er feil. 14 % av de som arbeider fast ved C-3, noe som refererer kun til *en* fengselsbetjent, gir uttrykk for dette. At man mener lokaliseringen er feil, betyr imidlertid ikke at man anser prosjektet for dårlig. Av de som skriver at prosjektets lokalisering er uheldig, oppgir 62 % at prosjektet etter deres mening er "bra", mens 69 % av de som ikke har påført slike merknader til det åpne spørsmålet, mener at prosjektet er "bra".

Goffmans antakelse om at en alternativ sub-organisering innenfor en fengselsinstitusjon vil bli motarbeidet av de ansatte, kan ikke sies å

ha slått til når det gjelder Stifinnerprosjektet. Tvert imot er prosjektet blitt møtt med en alt overveiende positiv og velvillig innstilling. Velviljen svekkes ikke som tiden går, den styrkes. Stadig flere ansatte samstemmer i at prosjektet er bra. Mange mener likevel at det ikke hører hjemme i Oslo kretsfengsel. Relativt uavhengig av om de synes tiltaket er godt eller mindre godt, mener mange ansatte at prosjektet egentlig ikke hører hjemme i en lukket anstalt. Dette bringer inn en viss usikkerhet med hensyn til hvordan vi skal tolke analyseresultatene. Er den velvillige holdningen et "ja" til behandlingsopplegg innenfor murene? Er det et "ja" til å forsøke nye institusjonelle utforminger av fengselsavdelinger? Eller er det mer et "ja" til å ville gjøre noe med misbruksproblemet, uten at man mener dette skal skje i fengselets regi? Nøyaktig hva "ja'et" betyr, er det vanskelig å vite, men vi tror bestemt at det uansett har skjedd en holdningsendring blant de ansatte. Vi tror fengselsinspektøren ikke er alene når han sier: *"Jeg har forandra meg. (..) Jeg har den filosofien at når du prøver noe nytt, så må du tåle noen slag i trynet. I dag mener jeg vi ikke kan gi opp fordi narkomane sprekker. Skal du hive ut en narkoman fordi han sprekker, så har jo ikke slike prosjekter noe for seg. Hvis du tar inn folk som aldri vil sprekke, så stiller jeg spørsmålet om vi har tatt inn de riktige."*

7.6 Oppsummering

Behandlingsopplegg i fengsel representerer en form for *organisasjonsfusjonering* - man implanterer elementer fra en type organisasjon inn i en annen type organisasjon. Ulike organisasjoner har ulike målsettinger. Derfor gjør de bruk av forskjellige virkemidler. Det vi forstår med organisasjonskultur er også forskjellig. En organisasjonsfusjon vil derfor lett medføre institusjonell disharmoni.

I spørsmålet om sanksjonsutforming og hvordan kontrollfunksjonen skulle ivaretas i Stifinnerprosjektet hadde fengselet og behandlingsteamet i utgangspunktet ulike siktemål, forskjellige virkemidler og ikke samme vektlegging av virkemidlene. Med slike forutsetninger må resultatet ofte bli et kompromiss. En pragmatisk kompromissvilje kjennetegnet aktørene i Stifinnerprosjektet. Løsningene - når man skal veie ulike hensyn opp mot hverandre og gi noe i begge retninger - kan framstå som institusjonelle paradokser. Og for stifinnerne kan resultatet ofte synes latterlig og absurd. Fra deres ståsted er det reminisenser av en firkantet fengselstenkning som henger ved prosjektet. På den annen side blir regelpraktiseringen fra deler av det øvrige fengsel kritisert for å være for liberal. Slik fører kompromissets vei lett til en posisjon mellom barken og veden. Dette er imidlertid institusjonelle rammebetingelser som et slikt prosjekt må leve med, og som vi ikke kan se noen enkel løsning på.

Generelt er det all grunn til å konkludere med at konfliktene mellom de to aktørene i samarbeidet om Stifinnerprosjektet har vært få. Sett i forhold til de utfordringer og det latente minefelt man begav seg inn på, er det god grunn til å rose begge parter for utvist smidighet og samarbeidsevne. Det er også en felles opplevelse - hos de ansvarlige både på fengsels- og behandlingssiden - av at samarbeidet dem imellom har vært svært vellykket.

Stifinnerprosjektet motsier Goffmans (1991) påstand om at enhver form for alternativ organisering innenfor en institusjon som et fengsel, og som kan være en konkurrent med hensyn til å beherske klienten, vil bli motarbeidet av de ansatte. De fleste ansatte var i utgangspunktet nysgjerrige og velvillig innstilt til prosjektet. Den positive holdningen ser ut til å ha blitt styrket i løpet av prosjekttiden.

Den første gruppen stifinnere som inngår i denne undersøkelsen, startet sitt opphold ved avdeling C-3 ved Oslo kretsfengsel 16. oktober 1992. I alt dreier det seg om 46 inntak og 42 individer. Det er gjort fire reinntak i perioden, dvs. at fire personer som av ulike grunner gikk ut av prosjektet, på et senere tidspunkt ble tatt inn igjen.

Stifinnerne er en tungt belastet gruppe både med hensyn tidligere misbruk og kriminalitet. De har en lang misbrukshistorie - lengre enn det som er vanlig innenfor behandlingssystemet og innenfor Tyrilistiftelsen. De fleste har mange tidligere dommer og soninger. Sammenlignet med andre § 12-klienter har stifinnerne et større innslag av grovere kriminelle handlinger i sin forhistorie. Det er videre en viss indikasjon på en større bakgrunnsbelastning hos stifinnerutvalget enn i andre § 12-utvalg. Mange stifinnere har både penger til gode og gjeld som refererer til narkotikakriminalitet. Svært mange har også betydelig gjeld som først og fremst refererer til tidligere kriminelle handlinger, men hvor det er snakk om legale fordringshavere.

På veien mot det rusfrie og lovlydige livet hadde man i Stifinnerprosjektet pekt ut visse delmål som ble forstått som premisser for rehabiliteringen: rusfri avdeling, åpenhet, ærlighet, kameratstøtte og stil og tone hvor skriking, banning og trusler var fraværende var sentrale delmål. I den grad delmålene ble realisert, ville de representere et brudd med fangekollektivet.

Hvis vi forstår delmålene som absolutte forutsetninger og måleparametre som ikke tolererer avvik, kan man ikke si at prosjektet har lyktes i å innfri sine ambisjoner. I perioder fungerte avdeling C-3 som en rusfri avdeling, men i perioder har det også vært omfattende bruk av stoff på C-3. Den absolutte ærligheten har hatt problemer med å etablere seg på C-3. Men man finner også spirer til en ærlighetsnorm

som representerer et brudd med fangekollektivet og hva som er vanlig praksis blant innsatte. Kameratstøtten var til stede på C-3, men ikke først og fremst i de situasjoner hvor den ville være mest relevant. Prosjektet etablerer en stil og tone på avdelingen som det sikter mot.

Det er derfor bare snakk om en delvis realisering av delmålene. Reminisenser av fangekollektivet er fortsatt tilstede på C-3. Selv om prosjektet ikke fullt ut innfrir de ambisiøse mål som er satt, er det etter vår mening likevel grunn for å si at C-3 etableres som en rehabiliteringsavdeling. Mest alvorlig som innvending og kritikk, er etter vår mening det forhold at i perioder har det vært utbredt bruk av rusmidler på avdelingen. Vi vet at personer sprekker under behandling. Prosessen mot rusfrihet er ikke problemfri og skjer gjerne ikke uten tilbakefall. Men et rehabiliteringsprosjekt hvor målsettingen er rusfrihet kan ikke sies å fungere hvis det er utbredt bruk av stoff på avdelingen. Man lærer ikke å leve rusfritt gjennom å ruse seg. De rolleforbilder som skapes under slike vilkår, vil være kontrære i forhold til en målsetting om en framtidig rusfrihet. Særlig i en lengre periode sommeren 1994 var det hyppig bruk av stoff på avdelingen. I den perioden kan ikke prosjektet sies å ha fungert etter sin hensikt. Hvis prosjektet ikke fungerer som rehabilitering har det mistet sin berettigelse. Det er nærliggende å være kritisk til at et utbredt misbruk på avdelingen ikke ble fanget opp tidligere. Og det er lett å etterlyse bedre kontrollrutiner som kunne ha forhindret misbruket. Men et prosjekt basert på å ha en åpning til samfunnet utenfor murene forutsetter at man gir tillit til stifinnerne. Det vil innenfor rammene av et slikt prosjekt ikke være noen garanti mot at tilliten misbrukes. Prosjektet vil måtte balansere mellom hensynene - vise tillit og utøve kontroll. Uten å gi tillit - som i perioder kan misbrukes - har man imidlertid ikke noe rehabiliteringsopplegg. I et slikt perspektiv er det derfor også grunn til å ha en viss tålmodighet med prosjekter av denne typen. Det positive er at prosjektet - etter en periode

med rusmisbruk på avdelingen - igjen evner å etablere C-3 som en rusfri avdeling.

Flere studier indikerer at det er sammenheng mellom behandlingstid og behandlingsutfall. I gjennomsnitt hadde stifinnerne en behandlingstid på 62 uker. Hvis man kun legger til grunn som behandlingstid den tid man er i behandling utenfor fengselsmurene, hadde stifinnerne en gjennomsnittlig behandlingstid på 36 uker. Behandlingstiden er statistisk signifikant lengre enn i andre § 12-utvalg. Stifinnernes relative lange tid i behandling skulle derfor være noe som talte til prosjektets fordel. Imidlertid er det her grunn til å ta visse forbehold. Innenfor behandlingssystemet har man ulike måter å definere behandlingsavslutning og dermed behandlingstid på.

Et fåtall stifinnere har holdt seg helt borte fra bruk av narkotika etter prøveløslatelse. Til tross for at mange stifinnere får tilbakefall, er det samtidig relativt få stifinnere som etter prøveløslatelsen igjen har gått inn i et tungt og vedvarende misbruk. I halvårsperioden før man kom inn til soning hadde hele 86 % et daglig eller nesten daglig konsum av sterkere stoffer. Etter prøveløslatelsen oppgir 34 % å ha brukt sterkere stoffer daglig eller nesten daglig i perioder.

Sett i forhold til den usikkerhet som hefter ved ulike målemetoder og sammenligninger burde klientenes eget syn på hva de mener behandlingen har betydd for dem, kunne tillegges en viss vekt. Hele 75 % (N = 32) av stifinnerne gir uttrykk for at Stifinnerprosjektet har betydd et positivt vendepunkt i deres misbrukskarriere, selv om de ikke er kvitt sitt misbruksproblem. Oppmuntrende er det også at på intervju tidspunktet er over halvparten (55 %) av de som i løpet av observasjonsperioden har falt tilbake til det tyngste misbruket, enten igjen i behandling - det gjelder både innenfor og utenfor Tyrilistiftelsen - eller har søkt om behandling.

Stifinnerprosjektet har så langt ikke dokumentert noen overbevisende positiv effekt med hensyn til å redusere kriminelle recidiv. Grunnlaget for denne konklusjonen er at dem vi sammenligner stifinnerne med, § 12-utvalget (1980-84) - med en kriminell recidiv som synes å sammenfalle med stifinnerne - i liten grad kan sies å ha hatt noen kriminalitetsreduserende effekt av sin § 12-soning. (Ødegård og Amundsen 1996) Det kriminelle tilbakefall hos § 12-utvalget (1980-84) representerer derfor ikke et nivå for recidiv som en bør si seg tilfreds med.

Konfliktene mellom de to aktørene i samarbeidet om Stifinnerprosjektet har vært få. Sett i forhold til de utfordringene og det latente minefelt man begav seg inn på, er det god grunn til å rose begge parter for utvist smidighet og samarbeidsevne. Det er også en felles opplevelse - hos de ansvarlige både på fengsels- og behandlingssiden - at samarbeidet dem imellom har vært svært vellykket. Blant de som på fengselssiden er ansvarlige for prosjektet, har prosjektet økt forståelsen for at et rehabiliteringsforløp kan være en langdryg prosess med tilbakeslag. *En terapeutisk realisme* har vunnet innpass. (Faren med en slik realisme kan imidlertid være at ethvert resultat brukes til å bekrefte at prosjektet er på rett vei.)

Stifinnerprosjektet motsier Goffmans (1991) påstand om at enhver form for alternativ organisering innenfor en institusjon som et fengsel, og som kan være en konkurrent med hensyn til å beherske klienten, vil bli motarbeidet av de ansatte. De fleste ansatte var i utgangspunktet nysgjerrige og velvillig innstilt til prosjektet. Den positive holdningen ser ut til å ha blitt styrket i løpet av prosjekttiden.

Referanser

Aubert, V. (1979): *Sosiologi*, Oslo: Universitetsforlaget.

Arner, O., G. Lauritzen, H. Waal og A. Amundsen (1995): *Forprosjekt til en nasjonal studie av stoffmisbrukere i behandling*, Oslo: SIFA.

Bandura, A. (1986): *Social Foundations of Thought and Action - A Social Cognitive Theory*, New Jersey: Prentice-Hall.

Bernstein, B. (1976): "Socialklass, språk och socialisation", Gregersen, F. m.fl.: *Klassspråk, Sociolingvistik och utbildning. En antalog*, Östervåla:Gidlunds.

Blau, P.M. & Scott, W.R.(1963): *Formal Organizations. A Comparative Approach*, London: Routledge and Kegan Paul.

Bødal K. (1982): *350 Narkoselgere*, Oslo: Universitetsforlaget.

Clemmer, D. (1958): *The Prison Community*, New York: Rinehart & Company.

De Leon G., M. Andrews, H. Wexler (1979): "Therapeutic community dropouts: Criminal behavior five years after treatment", *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, Vol 6: side 253-271.

Etzioni, A. (1984): *Moderne organisasjoner*, Oslo:Tanum-Norli.

Etzioni, A. (1970): "Compliance theory", i O. Grusky & G. A. Miller: *The Sociology of Organizations*, New York: Free Press, side 103-126.

- Galtung, J. (1958): *Fengselssamfunnet*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Goffman E. (1991): *Anstalt og menneske*, København: Paludans foliobibliotek.
- Hauge, R. (1996): *Straffens begrunnelser*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Hilte, M. (1990): *Droger och disiplin*, Lund: Arkiv förlag.
- Holsten, F. (1984): *Forløpet ved stoffmisbruk hos ungdom - en etterundersøkelse*, Oslo: SIFA.
- Haastrup, S. (1973): *Young drug abusers*, København: Munchsgaard.
- Maddux, J. F. & D.P. Desmond (1980): "Few light on the maturing out hypothesis in opiod dependence", *Bulletin on Narcotics*, Vol. 32, side 15-25.
- Morgan G. (1988): *Organisasjonsbilder. Innføring i organisasjonsteori*, Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU 1988: 37, *Ny fengselslov*, Oslo: Forvaltningstjenestene.
- Rammeplan for treårig forsøksprosjekt* (1991)
- Ravndal E. (1994): *Drug abuse, psychopathology and treatment in a hierarchical therapeutic community*, Oslo: University of Oslo.

Ravndal E. & P. Vaglum (1995): *Psykiske belastninger og frafall blant stoffmisbrukere i behandling*, Oslo: Sosial- og helsedepartementet-Rusmiddeldirektoratet.

Reglement for fengselsvesenet, gitt av Fengselsstyret 12. desember 1961, revidert pr. 25. Mai 1992.

Retterstøl, N. & A. Sund (1965): *Drug Addiction and Habituation*, Oslo: Universitetsforlaget.

Robins, L. N. (1974): "A follow-up study of Vietnam veterans' drug use", *Journal of Drug Issues*, Vol. 4, side 61-63.

Robins, L. N. (1993): "Vietnam veterans' rapid recovery from heroin addiction: a fluke or normal expectation?", *Addiction*, 88, 1041-1054.

Simpson D. (1979): "The relation of time in drug abuse treatment to posttreatment outcomes", *American Journal of Psychiatry*, Vol 136: 1449-1453.

Simpson D., L. Savage, M. Loyd (1979): "Follow up evaluation of treatment of drug abuse during 1969 to 1972", *Arch Gen Psychiatry*, Vol 36: 772-780.

Simpson D., L. Savage, M. Loyd (1978): *Evaluation of Drug Abuse Treatment Based on First Year Follow-up*, National Institute of Drug Abuse Services Research Monograph, US Dept of Health, Education and Welfare.

Simpson D., L. Savage, S. Sells (1980): *Evaluation of Outcomes in the First Year After Drug Abuse Treatment: A Replication Study Based on 1972-1973 DARP Admissions*, IBR report 80-8, Texas Christian University, Institute of Behavioral Research.

Simpson D. (1981): "Treatment for Drug Abuse - Follow-up Outcomes and Length of Time Spent", *Arch Gen Psychiatry*, Vol 38: 875- 880.

Stang, H. J. (1976): *Ungdom på drift*, Oslo: Universitetsforlaget.

"Stifinner'n - oppsummering og status pr. 9/10 1995" (T. Stenshagen & B. Sveen 6/10 1995)

Tjersland, O. A. (1995): *Misbrukere før, under og etter kollektivopphold*, Oslo: Sosial- og Helsedepartementet.

Tjersland, O. A. (1996): "Er dette en invitasjon til dialog", *Stoffmisbruk*, Nr. 2: 9-10.

Vaglum, P. (1979): *Unge stoffmisbrukere - i et terapeutisk samfunn*, Oslo: Universitetsforlaget.

Weis, Joseph G. (1986): "Issues in the Measurement of Criminal Careers", *Criminal Careers and Career Criminals Vol II*, Blumstein A., J. Cohen, J. A. Roth og C. A. Visher, Washington, D. C.: National Academy Press.

Wexler, H. K., G. P. Falkin, D. S. Lipton, A. B. Rosenblum and L. P. Goodloe (1988): *A model prison rehabilitation program: An evaluation of the "Stay'n Out" therapeutic community*. New York: Narcotic and Drug Research, Inc.

Wish, E. D. & B. D. Johnson (1986): "The Impact of Substance Abuse on Criminal Careers", *Criminal Careers and Career Criminals Vol II*, Blumstein, Alfred, Jacqueline Cohen, Jeffrey A. Roth og Christy A. Visher, Washington, D. C.: National Academy Press.

Ødegård, E. & A. Amundsen (1996): "On the effect of implanting treatment within a penal context", manuskript.

Østerberg, D. (1971): *Makt og materiell*, Oslo: Pax.

SIFA rapport

Følgende rapporter er tidligere utkommet i denne serien:

Rapportene kan bestilles fra instituttet.

1/88	Krogh, Per: <i>Pasienter i A-klinikker og kursteder</i> . 218 s., Oslo 1988.
1/89	Skretting, Astrid og Ole-Jørgen Skog: <i>Arresterte sprøytemisbrukere</i> . 113 s., Oslo 1989.
2/89	Hauge, Ragnar og Olav Irgens-Jensen: <i>Bruk av narkotika i Norge</i> . 38 s., Oslo 1989.
1/90	Skog, Ole-Jørgen: <i>Utviklingen av intravenøst narkotikamisbruk i Norge. Anslag for insidens og prevalens</i> . 66 s., Oslo 1990.
2/90	Nordlund, Sturla: <i>Drikkevaner og restaurantbruk i Trondheim</i> . 151 s., Oslo 1990.
3/90	Skog, Ole-Jørgen: <i>Prognose for aids-epidemien blant sprøytemisbrukere 1990 - 1999</i> . 26 s., Oslo 1990.
1/91	Skog, Ole-Jørgen: <i>Selvbetjeningssalg av sterkøl i svenske systembolagbutikker</i> . 26 s., Oslo 1991.
1/92	Hauge, Ragnar og Jens J. Guslund: <i>Straffutmålingen i promillesaker. En undersøkelse av hvordan endringene i promillelovgivningen i 1988 har påvirket domstolenes straffutmålingspraksis</i> . 104 s., Oslo 1992.
2/92	Irgens-Jensen, Olav: <i>Bruk av alkohol og narkotika blant tilsatte i Forsvaret. Resultater av en spørreskjemaundersøkelse høsten 1991</i> . 40 s., Oslo 1992.
3/92	Nordlund, Sturla: <i>Metoder og metodeproblemer ved estimering av alkoholforbruk</i> . 117 s., Oslo 1992.

- 1/93 Arner, Oddvar: *Hva er alkoholmisbruk? En undersøkelse av nordmenns holdninger til spørsmål omkring alkoholmisbruk og alkoholisme*. 48 s., Oslo 1993.
- 2/93 Skretting, Astrid, Randi Ervik og Kjell Erik Øye: *Aids-informasjonsbussen i Oslo. En intervju-undersøkelse av brukere*. 59 s., Oslo 1993.
- 3/93 Saglie, Jo og Sturla Nordlund: *Alkoholpolitikken og opinionen*. 56 s., Oslo 1993.
- 4/93 Skog, Ole-Jørgen, Øyvind Horverak, Sturla Nordlund og Thor Norström: *Vurdering av konsekvenser av ulike endringer i omsetningsform og priser for alkohol i Norge*. 61 s., Oslo 1993.
- 5/93 Rossow, Ingeborg: *Trends and variations in suicide in Norway. A description and short bibliography*. 28 s., Oslo 1993.
- 1/94 Saglie, Jo: *Norske drikkekulturer: Geografi, sosial bakgrunn, livsstil og tilgjengelighet*. 85 s., Oslo 1994.
- 2/94 Hauge, Ragnar og Amundsen, Arvid: *Virkninger av økt tilgjengelighet på alkohol. En undersøkelse av virkningene av åpning av vinmonopolutsalg i Sogn og Fjordane*. 103 s., Oslo 1994.
- 3/94 Aas, Henrik: *Aksjon mot ulovlig spritomsetning: Data fra evalueringens forundersøkelse*. 100 s., Oslo 1994.
- 4/94 Bretteville-Jensen, Anne Line: *Narkotikadødsfall i Norge. En analyse av utviklingen fra 1976-1993*. 69 s., Oslo 1994.
- 5/94 Rossow, Ingeborg og Amundsen, Arvid: *The Norwegian Conscript Study. A description of data collection, linkage of registers and establishment of data files*. 32 s., Oslo 1994.
- 1/95 Amundsen, Arvid, Sturla Nordlund og Per Halvor Vale: *Alkohol og narkotika i Oslo*. 27 s., Oslo 1995.

- 2/95 Rossow, Ingeborg og Træen, Bente: *På kafe i Norge. Om kafebruk, alkoholbruk og livsstil*. 59 s., Oslo 1995.
- 3/95 Arner, Oddvar, Grethe Lauritzen, Helge Waal og Arvid Amundsen: *Forprosjekt til en nasjonal studie av stoffmisbrukere i behandling. En undersøkelse ved 14 behandlingstiltak for Oslo*. 194 s., Oslo 1995.
- 1/96 Skretting, Astrid: *Bruk av tobakk, alkohol og narkotika blant norske 9. klassinger. Resultater fra en skoleundersøkelse - 1995*. 48 s., Oslo 1996.
- 2/96 Aas, Henrik Natvig: *Evaluering av Aksjon mot ulovlig spritometning*. 107 s., Oslo 1996.
- 3/96 Pernanen, Kai: *Sammenhengen alkohol - vold*. (vil foreligge ved årsskiftet 1996/97).
- 4/96 Ugland, Trygve: *EØS, EU og alkoholmonopolene: En komparativ studie av de nordiske lands respons og strategivalg*. 89 s., Oslo 1996.

ISBN 82-7171-203-9

Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning
National Institute for Alcohol and Drug Research

◀ **Falch** Hurtigtrykk, Oslo